mit ér az ember ha magyar?

14. Magyar Pax Romana Kongresszus

Mit ér az ember, ha magyar?

mit ér az ember ha magyar?

14. Magyar Pax Romana Kongresszus
Zangberg, 1972 április 3-9.

KATOLIKUS SZEMLE KIADÁSA
RÓMA 1972

Szerkesztette: P. Békés Gellért OSB.
Direttore responsabile: Luigi Leoncini.
Tipografia D. Detti - Via G. Savonarola, 1 - 00195 Roma (1973).

bevezető

MIT ÉR AZ EMBER, HA MAGYAR?

Ady Endre mottóként felvetett kérdésére keresett választ a Katolikus Egyetemi Mozgalom (KMEN) 14. Kongresszusa 1972 húsvét hetében a München közelében fekvő Zangbergban.

A kongresszus a magyarság történelmének, mai helyzetének és a jövő kialakításának átfogóbb vizsgálatára tett kísérletet. Három nagy témakör keretében — történelmünk tanulságai, magyar jelen otthon, magyarok külföldön — 7 előadás, 11 referátum és egy kerekasztal-konferencia hangzott el. Igen jelentős szerep jutott a munkacsoportoknak. Részben lehetőséget adtak az előadások alapos megvitatására, részben pedig az egyes témák különböző vonatkozásait vizsgálták, szakosítva, a referátumok alapján. Igazi feladatuk az volt, hogy a résztvevők az előadásokban és referátumokban elhangzottak alapján, azokat felhasználva önálló véleményt, állaspontot konklúziót alakítsanak ki. Vagyis a munkacsoportok voltak fő eszközei annak, hogy a kongresszus valóban nemzeti önvizsgálat lehessen.

A konferencia utolsó napján az előadók és a munkacsoportok vezetői nyilatkozatban foglalták össze az elhangzottakat és a következtetéseket. A nyilatkozatot — amely tartalmi összefoglaláson túlmenően állásfoglalás is — a záróülés résztvevői egyhangúlag elfogadták.

Történelmünk irányváltozásait és tanulságait két időszerű évfordulóhoz, Szent István születésének ezredik és az Aranybulla kiadásának hétszázötvenedik évfordulójához kapcsolva, *dr. Bogyay Tamás* egy. magántanár elemezte « Szent István, az Aranybulla, a török hódoltság és a magyar parlamentarizmus korának problémái » c. előadásában. Itt előadásának csak az Aranybullára vonatkozó részét közöljük. A múltból a jelenbe vezetett *dr. Gosztonyi Péter*, a berni Kelet-európai Intézet munkatársa « Összeomlás és újrakezdés: 1945 szerepe és jelentősége a magyar nép történetében » c. előadása. A történelmi múlt és a nemzeti tudat keresztény értelmezését « Krisztusi remény és nemzeti történés » c. előadásában *dr. Gánóczy Sándor*, a würzburgi egyetem dogmatika tanára dolgozta ki.

Négy fiatal, köztük egy diáklány, *Gazda Magda, Balogh Zoltán, Cigány Imre* és *Kiss Kornél*, — *Kocsis Gábor* író vezetésével — kerekasztal-konferencián vitatta meg, mit je-

lent számukra a magyarsághoz való tartozás, hogyan gondolkodnak a ma külföldön élő « huszévesek a hazáról ».

A hazai politikai, gazdasági és társadalmi állapotokat és jellemző irányzatokat két előadó elemezte: *Kovács K. Zoltán* újságíró (München) az emberi személyiség helyzetét, *dr. Igler György* munkapszichológus (London) pedig a magyarság társadalmi tudatának változását és gyakorlati megnyilvánulásait vizsgálta.

Párhuzamos munkacsoportokban ezeknek a főtémáknak kiegészítéséül referensek ismertették a következő kérdéseket: egyházpolitikai helyzet (*dr. Fábián Károly* újságíró, München), a társadalmi változások következményei a vallási életben (*P. András Imre SJ*, a bécsi Magyar Egyházszociológiai Intézet igazgatója), a filozófiai gondolkodás helyzete (*dr. Barlay László*, a stuttgarti egyetem filozófiai és pedagógiai tanszékén vendégelőadó), gazdasági élet és életszínvonal (*dr. Világhy Ernő* főiskolai tanár, Köln), a társadalom képe az irodalomban (*Zsigmond Endre* újságíró, München).

A külföldön új életet kezdők helyzetét és problémáit, a magyarsághoz tartozás és a beilleszkedés közötti szintézis lehetőségét vizsgálta *Pécsi László*, a genfi egyetem pszichológiai és pedagógiai intézetének munkatársa « Identitásunk a változó világban: lélektani elemzési kísérlet sajátos helyzetünkben » c. előadásában. Ehhez kapcsolódva, *Szépfalusi István* ev. lelkész (Bécs) « Az európai magyar Európában » c. előadásában Ausztriában végzett felmérésének adataira támaszkodva elemezte a külföldi magyarság rétegződését és nemzeti tudatának formáit, végül összefoglalta a külföldi magyarság sajátos helyzetéből adódó lehetőségeit, feladatait.

A harmadik rész főtémájához kapcsolódó munkacsoportok egy-egy részterületet, sajátos feladatkört vitattak meg a következő témájú referátumok alapján: hazai kapcsolatok, a « hivatalos » Magyarország és a külföldi magyarok (*Kalniczky György* újságíró, München), lelkigondozás külföldön (*dr. Pfeiffer Miklós*, Fribourg), az ökumenikus munka kérdései (*Targonski Jolán* matematikus, a New York City University előadója), a nyugati magyar sajtó és könyvkiadás helyzete (*Molnár József* kiadó és szerkesztő, München), érdekvédelem és diákélet, Burg Kastl (*Kiss Ulrich* üzemgazdász, Bonn), a jugoszláviai magyarság anyanyelvi oktatása (*Anika Gyula* ny. gimnáziumi igazgató, Újvidék).

A kongresszus irodalmi estjén Csokits János verseiből olvasott fel. A reggeli elmékedéseket és az esti miséken a homiliát *dr. Békés Gellért OSB*, a Mozgalom lelkésze mond-

ta a kiválasztott témáról: « ... élő reményre szült újjá minket ». (E Péter 1,3).

Kötetünk néhány kivételével csaknem teljes egészében közli a kongresszuson elhangzott előadásokat és referátumokat, az ifjúsági ankétra készített hozzászólásokat, az elmélkedéseket és az irodalmi est anyagát.

MAGYAR HIVATÁSTUDAT

A 14. Kongresszus zárónyilatkozata

Központi jelentőségűnek tartjuk Gánóczy Sándor fejtegetéseit. Felhívta figyelmünket arra, hogy « történelemszemléletünk önközpontú, szubjektív és idejétmúlt ideológiai magyarázatokkal terhelt szemlélete helyett a modern történelemfilozófiától ihletett valós értékekre helyezzük a hangsúlyt. Felelősséggel átértékelt történelmi múltunk megbecsüléséből s a mai politikai és társadalmi valóságból kiindulva keressük azt a szerepet, amelyet a magyarság betölthet a népek közösségében. Nemzeti hivatástudatunkat a korszellem által felkínált konkrét feladatok elfogadásával és a megoldások keresésével kívánjuk továbbfejleszteni. Az egyetemes szellemi fejlődés és a nemzeti öntudat dialektikus feszültségét termékenyítő tényezőnek tekintjük. Az internacionalizmus és a partikularizmus végletei között kívánunk részt venni az emberiség jövőjének építésében, nemzeti egyéniségünk művelésében, az egységesedő világ problémai iránt tanúsított nyitottságunkkal ».

Ezzel egybehangzó pozitív kiindulási pontot látunk Pécsi László megállapításaiban, hogy ti. emberségünk és magyarságunk megtartó elemei: az emberi munka, valamely sorsközösséghez való tartozás, a szellemi nyitottság és az Istenbe vetett hit. Iránymutató Szépfalusi István végkövetkeztetése is: a magyar és külföldi értékeket egyaránt megbecsülve lehetünk csak Európában élő és igazán európai magyarok. A kerekasztal vitából, amelyben Kocsis Gábor vezetésével négy külföldön nevelkedett diák mondta el, mit jelent számukra a haza, örömmel látjuk, hogy a külföldön felnőtt 'huszonévesek' is élénken és realista szemlélettel foglalkoznak a magyar sorskérdésekkel, felelősséggel keresve szerepüket az adott körülmények között.

Az emberi személyiség helyzetét vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy a magyarországi ipari társadalom rendkívüli politikai és gazdasági körülmények között alakult ki, és ez aggasztó társadalmi, népesedési, népegészségügyi torzuláshoz vezetett. Súlyos teherként hárul a mai magyar társadalomra a rendszer tervszerű tudatszűkítő manipulációs törekvése. Mindez károsan befolyásolja és korlátozza az emberi személyiség szabad kibontakozását.

Az egyházpolitikai helyzet elemzése során megállapítottuk, hogy a nem öntörvényűen alakult politikai és társadalmi fejlődés súlyosan korlátozza az egyház szabadságát, és szétzilálta működésének szervezeti feltételeit. Az egyház számára az adott körülmények között az egyetlen reális lehetőség hivatásának teljesítésére, a krisztusi ember szolgálatára: a hívek közvetlen, lelkipásztori szolgálata. Az erőszakos erősebbel való együttélés szükségessé teszi új, modern egyházpolitikai és pasztorációs módszerek elsajátítását.

Az átalakuló és egységésedő világ problémái felé fordulva megállapítjuk, hogy a társadalmi tudat válsága általános jelenség. Mivel ez a válság a világnak abban a részében, ahol élünk, elsősorban erkölcsi jellegű, fokozott felelősség hárul az egyénre. Ebben a történelmi helyzetben jövőközpontú nemzeti öntudatunk és emberségünk értékét közös mércével mérjük: keresztény az, aki magára veszi a haladás keresztjét, hogy képviselje a kereszt haladását.

Békés Gellért

GONDOLATOK A REMÉNYRŐL

« Isten... élő reménységre szült újjá minket. »

(1, Péter 1, 3)

Mit ér az ember, ha magyar? Találkozónknak ez a kérdés formájában fölvetett témája elsősorban a múltra vonatkozik: egy nép egész története, folyamatos gazdasági, kulturális és társadalmi fejlődése, sorsszerű megpróbáltatásai és megújuló életereje tanúskodnak róla, hogy mit ér. De vonatkozik a jelenre is: Mit ér ma? Hogyan boldogul korunk életkörülményei közt? Megállja-e helyét a gazdaság, a művelődés, a humánus erkölcsi és társadalmi rend terén a népek mai közösségében? A múlt és jelen kutatása azonban magában foglalja a jövőt célzó kérdést: Mire képes ez a nép? Mit várhatunk tőle a jövőben? Mik a reményei?

Ha igaz az, hogy az ember annyiban létezik, amennyiben valamivé lesz, vagy világosabban kifejezve, annyiban él, amennyiben holnapját tervezi és terveit végre is hajtja (E. Bloch), akkor ez az egész emberiségre és minden népre áll. Reményében él a nép és annyit ér, amennyi a józanul megalapozott reménye. Ezért aligha találhattunk alkalmasabb témát elmélkedéseinkre ezen a találkozón, az imádság és istentisztelet elmélyedésre hívó csöndes perceiben, mint a reményt, a jövőbe tekintő embernek ezt a humánus és krisztusi nyíltságát és bizalmát.

1.

A remény, mint a jövőbe tekintő embernek a világ felé megnyíló készsége és bizalma, gyökeres emberi magatartás. De keresztény magatartás is. Könnyen elfelejtjük, hogy a kereszténység a remény vallása. Gyermekkorunk óta úgy tudjuk a Bibliából, hogy a megváltás reménye Jézus Krisztusban beteljesült. Az ószövetségi zsidó vallás a Messiás várásának a jegyében állt, a keresztény vallás viszont azt hirdeti, hogy a Messiás már eljött és megváltotta a világot. Ezért, mondják, a keresztény ember nem várja, hanem hittel elfo-

gadja az isteni igéret beteljesülését. Ez igaz, de Péter apostol ennek ellenére első levelét mégis a remény szavával kezdi: áldja Istent, mert Jézus Krisztus feltámadásával élő reménységre szült újjá minket. Az igazság az, hogy ez az élő remény keresztényi mivoltunkat gyökerében meghatározza. De nem születhetnénk újjá *erre* az élő reményre, ha magára a reménykedésre való készség már születésünktől fogva meg nem határozná emberi létünket. Az élő reménynek különben nem volna bennünk természetes talaja. Pedig ez a természetes talaj az, amit ma különösen is ki akarunk tapogatni, hogy meggyőződjünk keresztény hitünk emberi alapjairól. Ezért a reményt itt főleg mint emberi magatartást elemezzük.

Emberi létünk első és legeredetibb tényénél, öntudatunknál kell kezdenünk. Öntudatunkat, mint önmagunkban való személyi jelenlétet, minden gondolatunkban, választásunkban és tettünkben megtapasztaljuk. Személyi létünknek ez a belső megtapasztalása valójában az egyetlen módja annak, hogy megtudjuk, mi a szellemi létezés: ez a tudatos személyi jelenlét önmagunkban. Az út ehhez a megtapasztaláshoz tudatos cselekedeteinken keresztül vezet: gondolkodásunk, választásaink, tetteink élő folyamatában ébredünk szellemi valóságunk tudatára, ragadjuk meg és vesszük birtokba belső önmagunkat. Ez az öntudat a feltétele annak, hogy a tőlünk különböző dolgokat és személyeket, egyszóval a világot is felismerjük, mint valóságot, mert magunkhoz viszonyítva tudatunkban elválasztjuk azt önmagunk valóságától.

Érdekes azonban, hogy amikor létünk valóságának tudatára ébredünk, egyszersmind ennek a létnek végessége és hiányossága: a nem-léte is tudatossá válik bennünk. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy nem vagyunk hiánytalanul jelen önmagunkban és éppen ezért nem is tudunk teljesen azonosulni önmagunkkal, mert nem a magunk belső valóságában, hanem csak a tőlünk különböző dolgok ellentéteként, cselekvésünk folyamatában tudjuk megragadni önmagunkat. Szüntelen szembe kell fordulnunk a külső valósággal, hogy éljen bennünk belső valóságunk tudata. Ennek a tudatnak kibontakozása, gazdagodása és teljes kifejlődése, szóval személyi tökéletesedésünk, állandóan és szükségszerűen a világ objektív valóságára utal minket. Éppúgy, mint ahogy a palántának is napfényre és esőre van szüksége, hogy életerős növénnyé fejlődjék. Ebből nyilvánvaló, hogy öntudatunk közvetlen tapasztalatként magában foglalja nemcsak létünk valóságának, hanem végességének és hiányosságának tudatát is: nemcsak azt tudjuk, hogy vagyunk, hanem azt is, hogy nem vagyunk teljesen. Ám ez a nem teljes létezés nemcsak

hiány, hanem pozitív lehetőség, sőt képesség is: létünk természetes nyiltsága a tőlünk különböző lét, a másik ember, a világ felé.

Ez a kettős tapasztalat: egyrészt a léte valóságának, másrészt a hiányosságából eredő lehetőségeinek és képességének együttes megtapasztalása sajátos dialektikus feszültséget teremt az emberben, feszültséget való létezése közt, aminek birtokában van, és lehető létezése közt, amire képes. Voltaképpen ebben a dialektikus feszültségben éli meg ember voltát, mert a való létezésből a lehető teljesebb létre törekedve fejti ki képességeit és valósítja meg önmagát: annyiban létezik, amennyiben valamivé lesz. Hiányos létének, mint a külső valóságra irányuló nyiltságnak s mint a beteljesülés lehetőségének megtapasztalásában gyökerezik az az ösztönös nyugtalansága, ami szüntelen arra serkenti, hogy a világ és embertársai felé forduljon, s keresse hiányának betöltését, törekedjék a teljesebb létezésre.

A remény gyökerében ez a nyugtalanság, ami az emberi lét belső feszültségéből ered, vagy pozitív értelemben, az az életerő, amely a jelen valóságából a jövő igérete felé lendíti az embert, hogy egyre teljesebb mértékben valósítsa meg tulajdon létét.

Itt jutunk el a döntő ponthoz. Ennek a reménynek beteljesülése nyilván nem önműködően történik, hanem szabad elhatározásainktól függ. Történeti létünk, időben futó életpályánk értelme az, hogy tudatos választásainkkal és szabad döntéseinkkel magunk építsük jövőnket s váltsuk valóra létünk lehetőségeit. Ez emberi hivatásunk és felelősségünk. És felelősségünk terhét csak hivatásszerű feladatunk súlyával lehet lemérni. Szabadon követhetjük ösztönös reményünk belső indítását, de vissza is utasíthatjuk azt. Megtalálhatjuk, de el is veszíthetjük önmagunkat. A szabad választás lehetőségének azonban súlyos következménye van: a tévedés kockázata a bizonytalanság szorongó érzését kelti bennünk. Létünk csődje egyszerre, mint valami fenyegető szakadék nyílik meg lábunk alatt és a szorongás belénk fojtja a remény biztató szavát. « Még ha volna is Isten, — mondja Sartre, — ez mit sem változtatna az ember helyzetén ». Úgy érezzük, hogy esendő szabadságunkkal végzetszerűen magunkra maradtunk és az évek múlásával lassan elhal bennünk a remény.

Bizonytalanságunk szorongó érzését még csak fokozza bűntudatunk. Arra születtünk, hogy megnyíljunk embertársaink és a világ felé, de valami végzetes erő visszahúz önmagunkba s minduntalan önérdekünk kénye-kedvének hálójába gabalyít. Önzésünk vétek a szeretet nyíltsága ellen: ez az igazi bűn. A bűn tudata éppen nyíltságunktól foszt meg, ma-

gunkba zár és megtöri reményünk lendületét. Létünk csődje a reménytelenség.

Az egzisztenciális csődnek ez a kockázata ébreszt végül is annak tudatára, hogy reményünk ösztönös dinamikája nem elég ahhoz, hogy felelősséggel vállalni tudjuk emberi hivatásunkat. A magunk erejéből nem vagyunk képesek arra, hogy önmagunkat, emberi és személyi létünk lehetőségeit megvalósítsuk. Ez a pont az, ahol természetszerűen felvetődik a kérdés: Van-e létünknek végtelen távlata? Van-e reményünk, ami nem életerőnk meg-megtorpanó dinamikájából, hanem minden lét forrásából ered? Van-e abszolút jövő, amit nem nekünk kell építenünk, hanem ami minket épít? Van-e Isten, aki meg tud szabadítani végzetes önzésünktől, létünk csődjének kockázatától, és fel tudja oldani bennünk a bizonytalanság szorongó érzését, az emberi remény elfojtott szavát? S szeret-e minket úgy, hogy ráhagyatkozhassunk mindenestől, mert benne minden reményünk beteljesül?

2.

Az emberi lét végtelen távlata, abszolút jövője, csalhatatlan reménye felőli kérdésre a halál ténye, úgy tűnik, egyértelmű tagadó választ ad. Halálra vagyunk rendelve valamenynyien, életünk útja feltartóztathatatlanul a sír felé tart, — ez a tény kérdésessé teszi az emberi lét egész értelmét. Ha élni annyit jelent, mint szüntelenül jövőt tervezni és terveket tettekre váltani, hogy létünk képességeit kifejtsük és lehetőségeinket megvalósítsuk, meghalni ennek ellentéteként nyilván a jövőbe lendülő életerőnek megtörését jelenti. Nincs mit tervezni, hiábavaló minden erőfeszítés, kárbavész az emberi munka, mert életünk útja megszakad, nincsen jövőnk. S ha ez külön-külön mindegyikünkre áll, végső fokon, minden történeti fejlődés ellenére, áll az egész emberiségre is. A halál úgy jelenik meg tudatunkban, mint az emberi lét végleges csődje.

S ami ennél még súlyosabb, a halál nemcsak, mint valami elkerülhetetlen jövendő esemény áll az ember előtt, hanem mint jelenvaló tény, mint léte gyökerébe oltott sorsa, ami születésétől fogva vele van és végigkíséri élete folyamán. Első pillanatunktól kezdve nemcsak hogy « el vagyunk jegyezve a halállal », hanem « halálra is vagyunk sebezve », mert magunkban hordjuk minden földi létező sajátos gyengeségét, törékenységét és mulandóságát. De ami a legsúlyosabb, az halálra ítéltségünk tudata. A halál fullánkját magunkban hordozzuk és nap nap után egyre erősebben meg is

tapasztaljuk, mint testi-lelki megpróbáltatást, mint egyéni és társadalmi életünk viszontagságait, mint belső egyedüllétet és védtelen elhagyatottságot. A mai ember ugyan lázas tevékenységgel igyekszik elterelni figyelmét a végről és mindent elkövet, hogy biztosítsa pszichofizikai jólétét, de a biztos halál ellen nincs életbiztosítás. S különös paradoxként, aki nem törődik a halállal, az az életet sem érti meg teljes valóságában, mert az élet éppen a halál jegyében lesz halálosan komoly.

S ez a létünkben jelenlévő halál egészen személyes jellegű. Amint mindegyikünk tulajdon életét éli, úgy mindegyikünk tulajdon halálát halja. S ennek a halálnak jelenlétét mindegyikünk személyesen tapasztalja meg életében. Megtapasztaljuk, de végeredményben semmit sem tudunk tenni ellene: tehetetlenül és magunkra hagyva állunk végzetszerű ténye előtt, sőt úgy érezzük, hogy ezen a ponton mi magunk is cserbenhagytuk önmagunkat. Létünk határán érezzük magunkat, ahol elnémul a külső valóság, az emberi világ szava, és ránk borul a nemlét félelmetes és titokzatos csendje.

De éppen ezen a kritikus ponton, evilági létünk csődjében nyilatkozik meg legbensőbb énünk kiolthatatlan élniakarása. Nem az önfenntartás biológiai ösztönéről van itt szó. Ez az élniakarás azonos személyi tudatunkkal. Aki tudatosan jelen van önmagában, az nyilván azt is tudja, hogy ha ez a tudata kialszik, akkor ő maga semmisül meg. Tudatos jelenléte önmagában azonos tulajdon személyi létével, s ennek az öntudatos létnek természete az, hogy létezzék és megmaradjon. Ha valóban megsemmisülhetne, akkor *passion inutile,* haszontalan szenvedély volna minden élniakarása és igaza volna Sartre-nak: « *C'est absurde que nous sommes nés, et c'est absurde que nous mourions* — értelmetlen dolog, hogy megszülettünk, és értelmetlen dolog, hogy meghalunk ». S nem meglepő, hogy ez az abszurditás az undor érzését kelti benne a létezés iránt. De éppen az abszurditás érzése és a nyomában ébredő utálat az, amiben ösztönösen kitör a személyi tudat tiltakozása a lét értelmetlensége és a megsemmisülés ellen.

A halál « határesetében » — Jaspers nyelvén *Grenzsituation* — voltaképpen az ember « megtestesült » szellemi létének sajátos dialektikája jelentkezik. A halállal számotvetve ugyanis egyrészt megtapasztalja az ember testi létezésének azt az alapvető tényét, hogy nem elég önmagának, s hogy saját erőiből nem képes tulajdon létét fenntartani a múlandó létben, másrészt mégis élni akar, személyi tudata létezésének tényével követeli fennmaradását és nincs erő, ami elfojthatná benne ezt a tulajdon létéből előtörő élniakarást.

Az életet akarja, de a halál hatalmában van. Hol itt a megoldás? Van-e kiút ebből a gyötrő kettősségből? Nem természetes-e, hogy a halál határesetében, e kettős tapasztalat nyomán fölvetődik bennünk a kérdés: Vajon ez a személyi tudat, tudatos személyi létünk olyan mértékben hozzá van-e kötve a külső világhoz, hogy amikor a halál kiszakítja a világból, akkor ez a személyi tudat is kialszik? Kétségtelen, hogy — amint első elmélkedésünkben szó volt róla — személyi tudatunk eredetében és kifejlődésében annyira függ a külső világ megtapasztalásától, hogy az ember ösztönszerűleg úgy érzi, mintha a világtól elszakadnia annyit jelentene, mint elvesztenie önmagát. De kérdés, hogy ez nem éppen « megtestesült » szellemi létének a következménye: a testi létben öntudatára ébredt szellemi én vajon nem képes-e a testtől független, önálló szellemi létre? A természetünkbe oltott élniakarás határozottan erről tanúskodik. Ebből ered létünk belső nyíltsága és képességünk arra, hogy reméljünk valami transzcendens valóságban, valami történeti folyamatot meghaladó abszolút jövőben, ami végső értelme és reménye lehet ösztönös élniakarásunknak.

A halál az emberi lét határesete, — végzetes ténye előtt az ember választásra kényszerül: vagy magába zárkózik és beletörődik abba, hogy jövőjének és reményének nincs transzcendens távlata, vagy nem fojtja vissza a léte mélyéből előtörő élniakarást és nyíltan áll az abszolút jövő lehetősége, a transzcendens reményként önmagát igérő Isten elé.

Keresztény ember az, aki hiszi, hogy Isten az emberi lét abszolút jövője, s hogy Krisztus feltámadásával ennek a jövőnek, az Istennel való életközösségnek reményére született újjá.

3.

Az emberi jövő és reménység transzcendens távlatáról ma nem beszélhetünk csupán egyéni vonatkozásban. *No man is an island* (Merton) — senki sem él szigetként a világban. Az egyetemes emberi közösség tagjai vagyunk és hivatásának megfelelően mindegyikünket terheli a felelősség az egész társadalom s vele önmagunk iránt. Ma, amikor a modern közlési eszközök szinte összezsugorították a világot és tudunk a népek és népközi kapcsolatok minden gondjáról-bajáról, még jobban érezzük ezt a felelősséget, mint valaha. Az emberiség rohamos szaporodása és társadalmi fejlődése, úgy érezzük, kötelességünkké teszi, hogy képességünkhez mérten részt vegyünk az emberibb életkörülmények, az

igazságosabb társadalmi berendezkedés, a humánusabb jövő megteremtésében. Úgy tűnik, hogy a tudomány és technika eszközei ma már képesek biztosítani ennek a sürgető feladatnak anyagi feltételeit, de kérdés, honnan vesszük a helyes eszméket és elveket, a jövőbe lendítő reményt s a munkára bíró erkölcsi erőt, mert ezek nélkül a világ technikai átalakítása és az emberi közösség szociális átszervezése nem hozna létre mást, mint a merőben gazdasági jellegű termelő és fogyasztó társadalmat.

A mai társadalombölcselők közt Ernst Bloch egyike azoknak, aki a a legalaposabban átgondolta ezt a kérdést, hogyan függ össze a világ emberibbé alakításának feladata az ember jövőjének és reményeinek problémáival. Elgondolásait a jövő társadalmáról alapjában az emberi tudat és a külső világ kölcsönös és szoros egymásra rendeltségének marxi tétele határozza meg. Az, ami még nem vált tudatossá az emberi gondolkodásban, mondja, pontosan megfelel annak, ami még nem reális valóság a világban. Amikor a külső világot megismerjük, ez a világ belép tudatunkba és tudatossá válik bennünk. De ami így tudatossá vált, azt mindjárt fel is akarjuk használni, be akarjuk építeni a magunk emberi világába, hogy használható eszköze legyen életkörülményeink megjavításának. Sajátos értelemben áll ez a természet tudományos megismerésére és a természeti erők, például az atomenergia technikai alkalmazására. Ezen erők birtokában az ember képessé vált arra, hogy igényeihez szabja, átalakítsa, bizonyos értelemben hominizálja a természetet, ami az iparosodás folyamatában megy végbe. Ennek következménye a városiasodás szociális jelensége, ami arról tanúskodik, hogy a természet átalakításának megfelelően a társadalmi életforma is megváltozik. Ez a változás nemcsak a városiasodás külső formáiban mutatkozik, hanem a társadalmi berendezkedésben is. Bizonyos szocializálódási folyamatról van itt szó, ami a javak arányosabb elosztását, a jogok és kötelességek egyenlőségének megvalósítását jelenti.

Mindezek alapján a jövő útját kereső mai embernek Bloch szerint kettős törekvése van: egyrészt tudományával maradéktalanul birtokába akarja venni a természet erőit, hogy technikai alkalmazásukkal felépítse emberibb világát, másrészt mindenestől szocializálni akarja a társadalmat, hogy ezzel mind a tervszerű termelést, mind pedig a javak, jogok és kötelességek igazságos elosztását lehetővé tegye. Ám ez a kettős törekvés voltaképpen egy irányba mutat: az ember és a világ harmonikus találkozása és kölcsönös kiegészülése felé. Az emberi igények szerint átalakított természet és az így hominizált természetben önmagára találó ember

végre képes lesz megteremteni azt a közösségi életformát, amelyben ember és világ, társadalmi rend és egyéni szabadság teljesen megfelelnek egymásnak, sőt szinte azonosulnak, mert az egyén majd nem akar mást, mint a társadalom, a társadalom pedig az egyéni szabadság teljes kifejezőjévé válik. A mai ember reménységének távlatában, Bloch szerint, ez az emberibb világ, a jövő egyetemes társadalmi humanizmusa áll. Ennek reménye lelkesíti munkájában, szociális törekvéseiben, ideológiai harcában.

Kétségtelen, hogy Bloch helyesen látja a remény jelentős szerepét az ember világot alakító és humánusabb társadalmi rendet teremtő törekvésében. Elgondolása ott válik kérdésessé, ahol az ember és világ, egyén és társadalom kiegészülésének eszméjétől azonosulásuk utópiájáig jut. A távolság ugyanis ember és világ közt áthidalhatatlan. Az emberi tett, mihelyt valamilyen alkotásban valósággá válik a világban, egyszersmind tárgyasul és dologgá is lesz, ami ismét alkalmas arra, hogy az ember munkába fogja és tovább fejlessze. S ha ez nem így volna, s ha az ember természetformáló tevékenysége folyamán olyan értelemben tudná hominizálni a világot, hogy az fokozatosan elveszítse tárgyi jellegét és azonosuljon az emberrel, akkor egy idő múlva nem maradna több tere az emberi tevékenységnek, megszűnne a fejlődés, nem volna többé emberi jövő és remény. A fejlődés alapfeltétele ugyanis éppen az a dialektikus feszültség, ami az ember és világ, alany és tárgy, személy és dolog közti különbségből ered. Ha a feszültség azonosságban oldódna fel, ez pontosan a fejlődés ellentétjét, a tétlenség állapotát eredményezné.

Ugyanez áll az egyén és társadalom azonosulására is. Ha feloldódnék a dialektikus feszültség az egyéni szabadság és a társadalmi rend között, az egyén teljesen beleolvadna a közösségbe és megszűnne minden társadalmi fejlődés. Ha ellenben, mint előzőleg megállapítottuk, az ember és hominizált világa közt nem oldódik fel a feszültség, a hominizált világ társadalmi rendje sem fog megfelelni az emberi szabadságnak olyan mértékben, hogy ne állna fenn továbbra is a különbségükből eredő feszültségük. A világ fejlődésének minden újabb állomása újabb kihívás lesz az ember felé, hogy fáradhatatlanul keresse szabadságának és társadalma rendjének korszerű összehangolását.

Maga Bloch is jól tudja, hogy az ember addig él, amíg tervez és terveinek végrehajtására törekszik. Egy pontosan előrelátott, határidőre megvalósuló jövő magának a jövőnek a tagadása volna és elfojtaná bennünk a reményt. A jövőnek nyíltnak kell lennie, hogy lendületbe tudja hozni reményün-

ket, haladásra tudjon ösztönözni és tettre serkenteni. S ezt a nyíltságot éppen az biztosítja, hogy a világ nemcsak lehetősége az emberi tevékenységnek, hanem dologi mivoltában akadálya és korlátja is. Nemcsak azt tapasztaljuk meg, hogy átalakítjuk a világot és társadalmi életünket, hanem azt is, hogy erőfeszítésünk, minden nagyszerű teljesítményünk ellenére, csak részlet-eredményekre vezet, ezek pedig újabb meg újabb megoldásra váró feladatokat vetnek fel. A jövő valóban nyitva áll az emberi remény és a fejlődés beláthatatlan útja előtt. Ez a nyíltsága volt a haladás feltétele a múltban, ez a jelenben is. De éppen itt, nyílt jövőnk és jövőre nyíltságunk megtapasztalásánál jelentkezik a kérdés reménynünk transzcendens távlata felől.

4.

Úgy tűnik, hogy az emberiség nyílt jövőjének és jövőre nyíltságának transzcendens távlat, abszolút jövő és isteni remény nélkül is értelmet lehet adni. Amint ugyanis a földi élet gyökerei sok millió éves múltba nyúlnak vissza és maga az emberi lét több százezer éves fejlődés eredménye, az ember evilági jövőjének időtartama is beláthatatlan, mondják. Semmi okunk sincs arra, hogy komolyan gondoljunk a történeti folyamat befejezésére, s főleg nem valami isteni világítéletre. Jövőnk nyílt, haladásunk végeláthatatlan. Mások ezt az állítást éppen a technikai fejlődés súlyos veszélyekkel fenyegető, ártalmas hatásaira, például az atomrobbanásokra hivatkozva kétségbevonják. De a külső okoktól függetlenül maga az ember, mint tudatos szellemi lény sem tartja kielégítőnek ezt a magyarázatot. Amint ugyanis nem tudja elfogadni azt, hogy személyi léte nem több, mint a történelmi folyamat egy névtelen cseppje vagy múló mozzanata, ami legföljebb csak valami személytelen, kollektív társadalmi tudatban él tovább, ugyanúgy abba sem tud beletörődni, hogy egy-egy nemzedék létének ne legyen több értelme, mint az, hogy továbbadja « a haladás fáklyáját » a következő nemzedéknek és a nemzedékek sorának kollektív tudatában folytatódjék.

Ennél azonban döntőbb az a meggondolás, hogy a világ tudatos fejlesztése, a humánus haladás maga követeli, hogy az ember, jóllehet maga is szerves része a fejlődés folyamatának, egyszersmind kívüle és fölötte álljon annak. Paradoxnak tűnik ez a kettősség, de a merőben természeti létezéssel szemben, mint tudatos személyi lét éppen ez az ember: immanens, de egyszersmind transzcendens, termé-

szeti, de a természetet meghaladó, ösztönös, de tudatos lény, akinek ez a tudatos mivolta mélyen bennegyökerezik természeti létezésébe. A világ fiizikai létformájában megtestesült személyes szellemi valóság. A világ tudatos fejlesztése ugyanis csak úgy lehetséges, ha az ember a már megvalósított terveiből kiindulva, további terveket dolgoz ki és visz végbe. Az ő tudatában kell hogy megfoganjon és az ő tudatából kell hogy kiinduljon a világ továbbteremtésének és a társadalom humanizálásának nagyszerű emberi műve. Ez azonban azt követeli, hogy egyrészt — mint kormányos a hajójában — maga is egészen a világban éljen, másrészt tudatával mégis kívüle és fölötte álljon, hogy haladási irányát és menetét kormányozni tudja. Sőt kreatív ereje, amivel nemcsak kormányozza, hanem menetközben állandóan újjá is építi hajóját, a legmeggyőzőbb tanúság szellemi transzcendenciája mellett.

De ez még nem minden. Ami még ennél is jobban gondolkodásra indítja az embert, az az ezzel a szellemi tudattal és kreatív erővel párosuló felelősség érzése. Az ember nemcsak tudatos lény, — erkölcsi lény is. Akarva-akaratlan felelősséget érez tettei és tetteinek következményei iránt. S amint például a természet védelmére vagy a nemzetközi béke fenntartására irányuló mozgalmak tanúsítják, ma ez a felelősség nemcsak egyéni vonalon, hanem egyre növekvő kollektív felelősségtudatban is jelentkezik. Az ember tudományos és technikai erejének növekedésével a társadalom lelkiismereti nyugtalansága is erősödik, mert valamennyien tudjuk, hogy az ember nemcsak teremtésre képes, képes a rombolásra és pusztításra is. És a pusztulás veszélye ma a kollektív halálnak, az emberi lét végső csődjének baljós árnyékát vetíti a világra.

Itt újra « határeset » előtt állunk. Amint az egyéni halál, a kollektív pusztulás veszélye is választásra kényszeríti az embert. « *On est embarquer, il faut choisir* » (Pascal). Választania kell: vagy megtagadja létének transzcendens távlatát és az ember és világ egymásrautaltságának immánens körébe zárkózva egymaga néz szembe tulajdon alkotásának létét fenyegető veszélyeivel, vagy pedig nem fojtja vissza a léte mélyéből előtörő reményt és megnyílik az abszolút jövő transzcendens távlata felé. Ez a jövő, a személyes Isten, nem valami elvont túlvilági igéret, hanem életalakító eszmék és elvek, erkölcsi tetterő forrása. Emberi reményünk ösztönszerűen is feléje nyílik, de a pusztuláson és halálon diadalmaskodó élő reményre csak ő tud újjászülni minket.

5.

Első gondolatunk az volt, hogy a kereszténység a remény vallása. Van, aki ezt csak egyéni életére vonatkoztatja és úgy véli, hogy remélni annyit jelent, mint Krisztus igéreteire hagyatkozva bizalommal várni a földi életben Isten segítségét, halála után pedig az örök üdvösséget. Ez a gondolkodás azonban erősen leszűkíti a krisztusi örömhír s vele a krisztusi remény tartalmát és jelentőségét. Igen, aki hisz Krisztusban az joggal remélheti örök üdvösségét, de az evangélium nemcsak az egyéni embernek, hanem az egész emberiségnek, az ember egyetemes történeti létének is hirdeti a megváltást. S ezért a krisztusi remény sem csak egyéni életünkre, hanem társadalmi és történeti létünk egészére is rávetíti az üdvösség igéretének derűs fényét. Megváltásunk Jézusban beteljesült, de ez a beteljesülés egyszersmind igéret és indulás is: új kiindulópontja az egész teremtett világ megváltásának. « A régi eltűnt, lám, valami új vált valóra! » — kiált fel az Apostol. Isten feltámasztotta az önmagát értünk feláldozó Jézust a halottak közül. Ő a « holtak zsengéje », az « elsőszülött sok testvére közt ». Vele új teremtés kezdődik: a bűntől megszabadult és Istennel egyesült ember új élete, mert « mindaz, aki Krisztusban van, új teremtmény » (2 Kor. 5, 17) — ez a kereszténység újdonsága és eredeti örömhíre.

Ebben a hitben, a Krisztus által embert és világot megújító Isten egyetemes újjáteremtő művének hitében gyökerezik a keresztény ember reménye. Nem vitás, hogy ez a remény sajátosan eszkatologikus jellegű: azokra a végső időkre vonatkozik, amikor nyilvánvalóvá lesz társadalmi és történeti létünk minden bűne és erénye, és Krisztus ítélkezni fog az egész világ felett. Ez lesz az a pillanat, amikor a krisztusi megváltás mindenestől beteljesül és valóra válik a próféta ajkán elhangzott isteni szó, « én újjáalkotok mindent ». (Jelenések 21, 5). « Új eget és új földet », jelenlététől áthatott új világot teremt akkor Isten, és « hajléka az emberek között lesz: velük fog lakni, azok pedig az ő népe lesznek, — maga az Isten lesz velük ». (21, 3). Ezzel azonban maga a krisztusi remény is beteljesül: az újjáteremtett ember Istenével egyesülve, az ő életközösségében eléri léte végső célját, értelmét és boldogságát.

A keresztény ember hisz Isten uralmának ebben a teljes megnyilvánulásában és remélve várja jövendő beteljesedését. De téves volna azt hinnünk, hogy ez a remény csupán a végső időkre vonatkozik. A valóság az, hogy Isten uralma Krisztussal már megkezdődött a világban. A megváltás újjá-

teremtő kegyelme, mint megigazulttá tévő és megszentelő erő, már működik köztünk és bennünk. Az emberiség lelki és erkölcsi újjáteremtése már folyamatban van. Hinni Krisztusban pontosan azt jelenti, hogy önként és szabadon elfogadjuk ezt a bensőnkben újjáteremtő kegyelmet, ami Isten fiaivá tesz. Ez az istenfiúságban megvalósult hit természete szerint az eszkatologikus beteljesülésre irányul. « Most Isten fiai vagyunk, mondja János apostol, de hogy mik leszünk, az még nem nyilvánvaló. Tudjuk azonban, hogy megjelenésekor hasonlók leszünk hozzá, mert látni fogjuk őt úgy, amint van. » De a beteljesülés hite és reménye már ebben az életben aktív megszentelő erőként működik bennünk : « Mindaz, akit ez a reménység tölt el iránta, folytatja az apostol, megszenteli magát, amint ő is szent ». (1 János 3, 2-3).

Az újjáteremtett ember azonban nemcsak tulajdon megszentelésére gondol, hanem megújult mivoltából eredő elkötelezettségének érzi, hogy maga is résztvegyen a világ újjáteremtésének isteni művében. Mint keresztény ember az újjáteremtés művének ezzel az isteni elkötelezettségével él a világban, keresi a jövő útját és vállalja társadalmi feladatait, mert hiszi és reméli, hogy Isten általa is teremti az új embert és új világot. A krisztusi remény, a Krisztusban megújult embernek ez a belső dinamikája, arra indítja, hogy Isten munkatársa legyen a világ újjáteremtésében.

Áldott legyen az Isten, aki Jézus Krisztus feltámadásával erre az élő reménységre szült újjá minket!

történelmünk tanulságai

Bogyay Tamás

A HÉTSZÁZÖTVEN ÉVES ARANYBULLA

Eredete és történeti hatása

Historia est magistra vitae — a történelem az élet mestere, szól a sokat idézett latin közmondás. Igaz is, meg nem is. Igaz annyiban, hogy igyekszünk okulni a múltból. De megestek és mindig meg is fognak esni a történelem folyamán dolgok amelyek lényegesen más értelemben váltak valóban nagy « történelmi » eseménnyé, mint ahogy saját koruk tekintette őket. Részben éppen azért jártak előre nem látott és nem is szándékolt következményekkel, mert az utókor adott nekik olyan jelentést, amilyenre előidézőik és szereplőik nem is gondolhattak. Veszedelmes dolog tehát a történelmet egyszerűen példatárnak tekinteni, mint ahogy progagandisták, vezércikkírók, ünnepi szónokok szokták. A történésznek nem mindig kellemes és hálás kötelessége épp az, hogy a múltról lehántsa, amit az utókor rárakott, és megmutassa, mit jelentett egy esemény, eszme, jelszó a maga korában. Minderre keresve se lehetne jobb példát találni, mint az idén 750 éves Aranybullát.

A rendiség korában, amikor a nemesség jelentette a nemzetet, az Aranybulla a nemzeti szabadság alapokmányának számított, kibocsátója, II. András, pedig a magyar történelem egyik legkiválóbb uralkodójának. Kiváló tanúja ennek II. Rákóczi Ferenc drámai hangú kiáltványa, a *Recrudescunt vulnera*, amelyben a külföld előtt feltárta a magyar nemzet sérelmeit. A felkelést indokolva szemére vetette az osztrákoknak, hogy « saját uralmuk érdekében gyalázatos módon eltörölték ama nagy Jeruzsálemi András király nagyfontosságú törvényét, amely a nemzet dicsőségére magában foglalta az összes rendek sarkalatos szabadságjogait a mai napig kiható érvénnyel, s örökre megadta a jogot, hogy törvénysértés esetén szembeszállhassanak a királyokkal ». Bár a kiáltványt Ráday Pál fogalmazta, jól tudjuk, hogy a szöveget maga Rákóczi javította át, aki leveleiben is hangoztatta ugyanezt a gondolatot.

Az Aranybulla keletkezése

II. András nimbuszát már a 19. század pozitivista történetkutatása alaposan megtépázta. Karácsonyi János és Hóman Bálint pedig többé-kevésbé tisztázta azt is, hogy az Aranybulla miként jött létre és eredetileg mi volt a célja. A második világháború után a nemrég elhúnyt kiváló magyar középkori történész, Deér József szentelt egy terjedelmes cikket az Aranybulla genezisének « *Der Weg zur Goldenen Bulle Andreas' II. von 1222* » címmel. Az eredményeket röviden a következőkben foglalhatjuk össze.

II. András kora kétségtelenül döntő fontosságú szakasza volt a folyamatnak, amelynek során a király képviselte « államhatalom » mindinkább a társadalom fokozatosan bővülő vezető rétegei kezébe ment át. Hogy ezek miként gondolkoztak az Aranybullát közvetlenül megelőző időben, azt érdekes módon világítja meg III. Béla király jegyzőjének, a csak feltételesen azonosítható P. mesternek *Gesta Hungarorum* — a « magyarok cselekedetei » címen ismert, befejezetlenül ránk maradt műve. A Névtelen Jegyző saját kora viszonyait és társadalmi osztálya, nagybirtokos arisztokrácia igényeit és vágyait vetítette vissza a honfoglalás korába. A monarchia jogalapja szerinte a választás, a fejedelem és előkelő hívei közti viszonyt szerződés jellegű kölcsönös hűségeskü határozza meg. A fejedelem kötelessége híveit bőkezűen megadományozni és a honfoglalók utódait a tisztségekből és a király tanácsából kizárni nem lehet. Mindez persze az 1200 körüli Magyarországon jórészt még csak vágyálom volt. II. Andrásé a kétes érdem, hogy az álmok kezdtek mindinkább valóra válni és a központi királyi hatalom rohamos hanyatlásnak indult.

A céltudatos és erélyes III. Béla még igazi egyeduralkodó volt. Őt a már megszilárdult elsőszülöttségi trónöröklés értelmében idősebbik fia, a nem kevésbé erőskezű Imre követte a királyságban. András herceg nagyravágyó, « férfilelkű » feleségével, Merániai Gertruddal az oldalán, ebbe nem tudott belenyugodni. Kitört a testvérharc és ebből már csak az udvari és egyéb méltóságokon osztozkodó nagyurak húztak hasznot. Imre, majd csecsemő fia László, korai halála megnyitotta András előtt az utat az annyira áhított trónra, amelyen hű maradt elvéhez, hogy « a királyi adományok mértéke a mértéktelenség ». Fényes nyugati lovagkirály akart lenni, hírre dicsőségre vágyott. Amikor rájött, hogy királysága hagyományos erőforrásai nem elegendők tervei végrehajtásához, hozzálátott az egész hadrendszer és a gazdasági alap átszervezéséhez. Túltéve magát az esztergomi érsek nyílt ellentmondásán és a királyi tanács nem egy tagjának

aggályain, egy 1217-es oklevele szavai szerint « megmásította földjének a régiektől sértetlenül őrzött állapotát és a várakat, megyéket, földet és dús Magyarország többi jövedelemforrásait örökös örökségül osztotta ki báróinak és vitézeinek ». Ennek fejében a földbirtokra hárult volna a katonaállítás minden terhe, még a király egymást érő hiábavaló külföldi hadjáratai számára is. Az udvar egyre növekvő pénzszükségletének fedezésére nyugati mintára rendkívüli adót vetett ki, zsidóknak és izmaelitáknak adta bérbe a regálékat, elsősorban a pénzverés monopóliumát, és rendszeressé tette az évenkénti kényszerbeváltáskor a pénz nemesfémtartalmának csökkentését, vagyis valódi értékének rontását.

II. András valamennyi ujítása csődöt mondott. A katonai reformnak már az is útjában állt, hogy a magyaroknak idegen volt a hűbéri szolgálat rendszere, amelyben a hűbéres a földbirtok fejében volt köteles segíteni és bárhová követni a hadban hűbérurát. A királyi birtokok meg a megyék örök jogon való elosztogatása az udvarban forgó és mindent lefölöző nagyurak elég szűk körének hatalmát és mohóságát növelte, de nem szolgálatkészségét.

Ez a nagybirtokos és egyúttal hivatali arisztokrácia a vármegyékben mindinkább fenyegette az alsóbb rendű közszabadok, köztük a katonai középréteg, a *servientes regis*, királyi szolgák függetlenségét, mind pedig a várjobbágyoknak, a királyi várak fegyverrel szolgáló népeinek viszonylagos szabadságát. Ezek az alsóbb rendű szabadok amúgy is felfelé törekedtek, a magánföldesuri hatalom alá vetés veszélye pedig összefogásra indította őket. II. András reformjai nyomán így országos nyugtalanság támadt. Ezt csak fokozta a pénzügyek átszervezése, amely az országot kiszolgáltatta regálebérlők kizsákmányolásának, valamint a pénzrontás, amely válságba juttatta a kereskedelmet. Mindezt betetézte a király nemtörődőmsége. II.András nem ismert mértéket saját dolgaiban és nem tudott, nem is akart, kedves embereinek a körmére nézni. A nagybirtokos főnemesség tehát egyszerre terjeszkedett a királyság és a közszabadok rovására. A bizonytalanság, gazdasági zűrzavar, hatalmi és pénzügyi visszaélések azonban az egyháznak is ártottak, amelynek a nem keresztény elemek, zsidók és izmaeliták befolyásának növekedése különben is szálka volt a szemében. Mint az akkori Magyarországon legjobban szervezett és Rómából egységesen irányított intézmény, az egyház elsőnek kelt erélyesen érdekei védelmére. II. András 1222 elején kénytelen volt egy átfogó privilégiumban megerősíteni a papság jogait és kiváltságait.

Pár hónap múlva, 1222 májusában, a fehérvári rendkívüli törvénylátó napon a világiak felgyülemlett elkeseredésé-

vel találta magát szemben és a tömeg nyomására ki kellett adnia az Aranybullát. Hogy milyen volt ott a hangulat és mit gondolhatott magában a « nagy Jeruzsálemi András » és környezete, arra következtetni lehet III. Honorius pápa leveléből, amelyben ez áll a történtekről: « A mérhetetlen tömeg elvetette az értelem rendelte mérséklet parancsait, királyától azt a súlyos és igazságtalan dolgot követelte, hogy a gyűlölt előkelőket és nemeseket fossza meg tisztségeiktől, utasítsa ki az országból és jószágaikat ossza fel a nép között ». Ezek a sorok nemcsak arról tanúskodnak, hogy a pápaság elvből ellenezte a világi ellenállás jogát és védte a királyi tekintélyt. A kuriát nyilván Magyarországról, méghozzá a királyi udvar és a főpapság részéről informálhatták a történtekről. Hihető tehát, hogy a Fehérvárra gyűlt tömegben valóban hallatszottak ilyen radikális hangok is. Az Aranybullába természetesen nem kerülhettek bele ezek a szélsőséges kívánságok.

Mit tartalmaz a királyi oklevél?

A 31 pontot tartalmazó oklevél királyi ígéreteiből és egyes tiltó rendelkezéseiből összeállítható azonban II. András országlásának egész bűnlajstroma, a külföldiek méltánytalan pártolásától, az udvari « jobbágyurak » meg ispánok hatalmaskodásaitól a pénzrontásig, izmaelita meg zsidó kamaraispánokig és vámszedőkig, a protekciórendszerig és tisztséghalmozásig. Kivéve a kegyencek és a hatalomban részesedők szűk körét, mindenkinek közös érdeke volt küzdeni ezek ellen a sérelmek és újítások ellen. Ebben a terjedelmes oklevélben persze éppúgy nem lehet átfogó logikus rendszert keresni, mint általában egyetlen középkori törvényben sem. Az akkori törvényhozók a tényleges esetekből indultak ki, mindennapos bajokon akartak segíteni. De épp ezért lehet elég jól kitapintani az artikulusokban, hogy mit kívánt az Imre király mellőzött híveiből alakult főuri csoport, amely céltudatos politikai akcióvá formálta az alsóbb rétegek elégedetlenségét, és mit vívott ki magának a szabadságát féltő vagy helyzetén javítani akaró tömeg.

Az elégedetlen nagybirtokosok és királyi szolgák összefogása elérte, hogy II. András kénytelen volt letenni tisztségeikről kedvelt híveit. A most felülkerekedett csoport azt remélte, hogy ezentúl körükből fognak kikerülni az országos méltóságok. Ezért igyekezett az Aranybullában növelni a nádor tekintélyét, akinek a záradék, a 31. pont egyenest kötelességévé teszi, hogy az oklevélben foglaltaktól se a királyt, se a nemeseket, se másokat eltérni se engedjen. Főuri érdek követelte a 10. pontot, hogy ha egy főtisztséget viselő « jobbágy » meghal a háborúban, fiát vagy testvérét hasonló

tisztséggel kell megajándékozni. A 11. pont szerint « ha vendégek, tudniillik előkelő emberek jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeljék őket ». A 26. pont pedig megtiltotta országon kívüli személyeknek birtok adományozását és kimondta, hogy az ilyeneknek adományozott vagy eladott birtokot az ország lakói visszaválthatják.

A mozgalom élén álló, vagy azt valószínűleg inkább sikerrel meglovagoló nagyuri csoport diktálta a híres ellenállási záradékot, amely így végződik: « Ha pedig mi vagy utódaink közül bármelyik valaha ezzel a rendelkezéssel szembe akarna szállni, mind a püspököknek, mind országunk más jobbágyurainak és nemeseinek összesen és egyenként, a mostaniaknak és a jövőbelieknek szabadságunkban álljon nekünk és utódainknak ellenállni és ellentmondani a hűtlenség bélyege nélkül ». Helyes értelmezéséhez tudni kell, hogy a 13. század második feléig a « nemes » elnevezésnek még sokkal szűkebb értelme volt: csak a nagy, valóságban is *de genere* nemzetségekre vonatkozott. A királyi szolgák, várjobbágyok és más hasonló közszabadok, a későbbi köznemesség ősei ellenállási jogáról még szó sem volt az Aranybullában.

A 19. és 20. századi magyar jog- és alkotmánytörténészek egész sora törte a fejét az ellenállási jog eredetén. Főként ennek alapján állították az Aranybullát az 1215-ös angol Magna Charta mellé, de Aragonból és a jeruzsálemi latin királyságból is származtatták. Közvetlen összefüggés azonban egyikkel sem mutatható ki. A gondolat szinte magától értetődő volt az akkori Európa hűbéri társadalmában, ahol király és alattvaló, hűbérúr és vazallus között a kölcsönösség, a *do ut des* elve szabta meg a viszonyt. Királynék sora jött kíséretével ebből a hűbéri világból Magyarországra és ott szerezte műveltségét a magyar szellemi elit, a papság egyetemi végzettségű része is. Az Aranybulla formája szerint privilégium, amelyben a király maga hozzájárul jogai korlátozásához, lényegében azonban ugyancsak kölcsönösségen alapuló szerződés, mint ahogy a Párizsban tanult Névtelen Jegyző is elképzelte az ősi rend alapjait. Az ellenállási jognak megvolt az egyházi gyökere is, az « igazságtalan király » megbüntetésének gondolata. Így nem csoda, ha nálunk is megjelent. Hiszen gyakorlatban volt előzménye is. Többször megtörtént, hogy az országnagyok szembefordultak a királlyal, megtagadták neki az engedelmességet, ha értelmetlennek vagy az ország szempontjából épp károsnak találták, amit ő akart.

Az Aranybullában az ellenállás gondolatának a megelőzés volt a célja: visszatartani a királyt attól, hogy visszatérjen régi praktikáihoz. A magyar társadalom azonban még

sokkal fejletlenebb volt, semhogy az ellenállási jog használatát úgy szabályozni tudta volna, mint az angol Magna Charta. A főurak, akik kivívták, nem is tudtak vele élni.

A királyi hatalmat korlátozta, de már nemcsak a « jobbágyurak » és « nemesek » javára, a 4. pont is, amely előírta, hogy az ispánt, aki nem viseli magát tisztéhez méltóan vagy a várához tartozó népek birtokait feldúlja, « az egész ország színe előtt csúfosan fosszák meg tisztségétől, és az elvett dolgokat adja vissza ».

Ez a pont persze a királyi várjobbágyok védelmére is szolgált, akiket a 19. pont szerint is a vendégekkel együtt meg kell tartani a szent királytól elrendelt szaabadságukban. A következő 20. pont ugyancsak a közszabadok széles alsó rétegére vonatkozik és jellemző egyébként a pénzgazdaság fejletlenségére. Ugyanis a püspökök ellenében kimondja, hogy a tizedet senki se tartozik pénzben megváltani, hanem természetben kell fizetni.

Az Aranybulla legnagyobb része a « királyi szolgákkal » foglalkozik. Az önmagában világos értelmű elnevezés azonban nem jelölt meg egy világosan elkülönült, szabatosan meghatározott állapotú és jogú társadalmi réteget. A 12. század végén a hadiszolgálat alapján kiváltságolt, vagyis legalább képletesen a király udvarába, kíséretébe fogadott szabadok és rokonságuk nevezhette magát így. Az Aranybulla terjesztette ki azokra a szegényebb szabadokra is, akik a királyba fogódzva, felfelé törve igyekeztek menteni szabadságukat.

Négy pont vált különösen fontossá a jövőre nézve. Mindjárt az 1. pont az uralkodóval való közvetlen kapcsolatot hangsúlyozza, amikor kötelezi a királyt, vagy súlyos okból való akadályoztatása esetén a nádort, hogy a szent király ünnepén Fehérvárott személyesen hallgassa meg az ügyeket és oda minden serviens, aki akar, eljöhessen. Ez azt jelenti, hogy a serviens a király és az ő képében biráskodó alá tartozik. A 2. pont személyes szabadságát biztosítja, kimondva, hogy se II. András, se utódai servienseket soha el ne fogjanak avagy meg ne károsítsanak valamely hatalmas kedvéért, csak ha előbb megidézték és bírói úton elitélték őket. A 3. pont szerint a király semmiféle adót, sem « a szabadok dénárjait » nem fogja szedetni a serviensek birtokain és nem fog megszállni sem házaikban, sem falvaikban hívásuk nélkül. Ez az adómentesség biztosítása. Igen jellemző a királyi szolgák hadkötelezettségének szabályozása a 7. pontban. A serviensek csak akkor tartoznak mindnyájan hadba szállni, ha ellenséges had jön az országba. Külföldi hadjáratra csak azoknak kell a királlyal menni, akiknek ispánságuk van vagy

fizetést kapnak tőle. Ez nemcsak arra vall, hogy már nem a fegyverforgatás volt a serviensek főfoglalkozása, hanem arra is, hogy általában nem lehettek igen vagyonosak és anyagilag se bírták volna a távoli harcterekre vonulás költségeit.

A serviensek természetesen annál inkább iparkodtak szaporítani kiváltságaikat. A 4. pont biztosítja a fiúutód nélküli serviensnek az egyéni szabad végrendelkezés jogát kivéve a köteles leánynegyedet. Kissé talányos ugyan, hogy ezt miért vették be az Aranybullába, mert a későbbi jogfejlődés épp ellenkező irányba, a rokonság öröklése felé haladt. Az 5. pont kimondja, hogy a megyésispánok a serviensek birtokai fölött csak a pénz- és dézsmaügyekben ítélkezhetnek.

A király ujításai ellen irányuló vagy a királyi hatáskört egyébként korlátozó artikulusok hosszú sora mellett feltűnik azonban két olyan is, amely határozottan védi a királyi hatalom hagyományos alapjait. A 16. pont megtiltja egész megyék vagy bármiféle méltóságok örök jogon való eladományozását. A 29. pont pedig szigorúan megszabja az ispánok részesedését a várak jövedelmeiből. Ezek az intézkedések csak látszólag állnak ellentétben az Aranybulla egész tendenciájával. Ugyanis a király hatalmát épp azzal a nagybirtokos réteggel szemben akarták erősíteni, amely kezében tartotta, sőt sokszor halmozta a tisztségeket és leginkább fenyegette az alsóbb rétegek « a szent király adta szabadságait ». Az indíték és voltaképeni cél tehát ugyanaz, amit már az első pontok is kifejezésre juttattak, biztosítva, hogy a serviensek közvetlenül a király bíráskodása alá tartoznak és őket bírói itélet nélkül « valamely hatalmas kedvéért » elfogni vagy megkárosítani nem szabad.

Az Aranybullában így különös módon keveredik régi jog védelme vagy visszaállítása új jogok bevezetésével. Az alapgondolat azonban, mint a bevezetésben olvassuk, az, hogy a király országa nemeseinek, mind más embereinek megengedi a szent király által nekik adott szabadságot. A hagyományhűség ilyen hangoztatása határozott szembefordulás II. András nyíltan bevallott törekvésével, hogy megmásítsa « földjének a régiektől sértetlenül őrzött állapotát ». Ez az egész mozgalomnak Max Weber kifejezésével élve « tradicionalista forradalom » jelleget adott. A középkorban ez általános jelenség volt. Amíg ugyanis a mi korunk az újítás és haladás eszméjének a bűvöletében él, a 12-13. század embere még a megszokottat, a hagyományost tartotta jónak és eleve bizalmatlan volt minden újjal és ismeretlennel szemben. Ezért állították be a nyilvánvaló újításokat az ősi rendhez való visszatérésként, és így jelenhetett meg az Aranybullában a királyi szolgák jogainak első megállapítása és bővítése, mint a szent király adta szabadságok visszaállítása és védelme.

Hatása a nemesi társadalom kialakulására

Az Aranybulla rendelkezéseiből csak az ment át a valóságba, ami mögött komoly társadalmi erő állt. A mozgalmat vezető főuri csoport legfeljebb pár hónapig lehetett hatalmon. Uralmát ugyanis nem tudta intézményesen biztosítani. Az országos tisztségek és az ispánságok betöltésének jogát a magyar királyok az egész középkoron át nem adták ki a kezükből. A nádornak mintegy királyfölötti törvényvédő hatásköre tehát éppugy holt betű maradt, mint az ellenállási jog. A serviensek tömegeinek szétszéledésével a vezető főurak kezéből kiesett az ütőkártya. II. Andrásnak pedig esze ágában sem volt betartani, amit — igaz, hogy kényszerítve — aranypecsétjével megerősített. Csak az alkalomra várt, hogy visszahozhassa kedves híveit. A ráerőszakolt új kormánnyal szemben váratlan szövetségesre talált fiában, Béla ifjabb királyban. A 16 éves ifjú és környezete éppúgy kárhoztatta apja reformjait, mint az 1222-es tavaszi törvénylátó nap forradalmárai. A királyi hatalom ilyen korlátozását azonban még kevésbé tűrte. Ezért állt apja mellé és 1222 őszén már kettőjük embereiből kerültek ki az ország főtisztviselői. Az ifjabb király miatt nem juthatott most semmiféle tisztség annak a Bánk bánnak, aki részt vett a Béla anyja, Gertrud elleni összeesküvésben. Bár nem ő volt a gyilkos, később összes birtokait is elvesztette.

A királyi szolgák meg tudták tartani, amit szereztek. Nemcsak azért, mert II. András, úgy látszik, nem mert, fia pedig nem is akart fellépni ellenük. Hiszen Béla éppen a servienseket és várjobbágyokat is elnyomással fenyegető nagybirtokosokkal szemben igyekezett visszaállítani a régi királyi hatalmat. A megbízhatatlan, sőt javíthatatlan királylyal szemben a serviensekkel hamarosan az egyház szövetkezett. Maga a pápa is beavatkozott és 1231-ben elsősorban az egyház nyomására sor került az Aranybulla megújítására. Az új oklevélből főként azok a pontok hiányoztak, amelyeket kilenc évvel előbb a főuri csoport saját érdekében csikart ki. Helyette a főpapság jutott még nagyobb szerephez. Kötelessége lett megjelenni fehérvári törvénynapokon, ahol a nádort felelősségre vonhatták és a királytól leváltását kívánhatták. Az ellenállási záradék helyébe is az esztergomi érsek kiközösítő joga lépett.

Az új oklevél egyébként megismétli az 1222-es Aranybulla legtöbb lényeges rendelkezését. A hadkötelezettségről szóló artikulus azonban némileg megváltozott és bővült is. A főkérdés természetesen a külföldi hadakozás. A ránk maradt kiadott szöveg szerint a király a nemesekről mondja, hogy « ha országon kívül vezetünk hadat, nem tartoznak ve-

lünk menni ». A servienseket nem említi, de pontosabban felsorolja, hogy kik kötelesek oda is követni őt: « csupán az ispánok és a zsoldosok, a várjobbágyok és azok, akik tisztüknél fogva kötelesek erre és akiknek nagyobb birtokot adományoztunk ». Ez azt jelenti, — feltéve, hogy a szöveg hiteles —, hogy a régi nagybirtokos arisztokrácia tisztséget nem viselő tagjai éppúgy mentesek a terhes kötelezettségtől, mint a « királyi szolgák ». Nyilván megvolt rá az alapos okuk, hogy ezt a mentességet kalandvágyó királyukkal külön megerősíttessék, illetve arra ösztönözzék, nekik is juttasson bőkezű adományaiból. Figyelemre méltó azonban az is, hogy a kívülről jövő támadás esetén kötelező általános hadbaszálláshoz hozzáfűzték 1231-ben a katonailag igen indokolt kiegészítést: ha a támadó visszavonul, mindnyájan tartoznak megtorlás végett üldözni.

1231 után az Aranybulla mint egy búvópatak 120 esztendőre eltűnik a szemünk elől. Biztos azonban, hogy nem merült feledésbe. Az ellentétek a király, nagybirtokosok és különféle közszabadok között, amelyeket visszatükröz, nagyon is valóságosak voltak és állandó feszültséggel töltötték meg az akkori magyar társadalmat. Ennek tanúja nem egy pörösködés, amelyet istenítélettel döntöttek el és 1208 meg 1235 közt feljegyeztek a híres Váradi Regestrumba.

Sokkal kevésbé ismeretes, hogy a társadalmi harc a művészetben is nyomott hagyott. A délnyugati végekről, a Zala felső folyása és a Kerka menti határőrök vidékéről ismerünk két példát, hogy Isten háta mögötti falusi templomok kapuja fölött a keresztet tartó Isten báránya beállításában az akkori királyi címerből, II. András aranybulláiról ismert oroszlán jelenik meg. A keresztény ikonográfiából megmagyarázhatatlan ívmeződomborművekhez nincs más analógia, mint egy valószínűleg Székesfehérvárról származó ezüst csésze kezdetlegesen beütögetett rajza. Az ábrázolásban nyilván az isteni eredetű lovas nomád fejedelemség ősi képzete keveredett össze az égi király keresztény eszméjével. A jelkép kettős értelmű lett, nemcsak Krisztust jelentette, hanem egyúttal kifejezhette azt is, hogy a templom népe a király népe, őt szolgálja, tehát az ő oltalma alatt is áll. Tüntető figyelmeztetés lehetett a szomszédba, az akkoriban eladományozott egykori gyepűelvén javában terjeszkedő nagybirtokosoknak, hogy itt már nem ők az urak. Aligha lehet véletlen, hogy a királyi méltóságba és hatalomba fogódzó alsóbb szabadok küzdelmének ilyen jellemző emlékei épp délnyugaton, a felső Zalánál és közvetlen szomszédságában maradtak fenn. « A Zalán innen és túl lakó királyi szolgák » voltak azok, akiknek 1232-ben Kehidán kelt oklevele legko-

rábbi emléke a bíráskodást saját kezébe vevő nemesi vármegye szervezkedésének.

Százhúsz évig hallgat minden forrás az Aranybulláról. 1351-ben Nagy Lajos dekrétumában bukkan fel újra. Mint a király mondja, az ország főpapjai, bárói, előkelői és nemesei kérésére, és tekintetbe véve az itáliai hadjáratokban tett szolgálataikat, megerősítette II. András király levelét, kivéve az öröklésre és végrendelkezésre vonatkozó cikkelyt.

Nagy Lajos az Aranybulla szövegét szóról-szóra beiratta dekrétumába, de a szavak értelme már más volt, mint százhúsz évvel azelőtt. A 13. század közepe után a nobilis-nemes egyértelművé vált a serviensszel. Ami II. András alatt a nagy nemzetségek, az arisztokrácia tagjait illette, most már egy hatalmas, mondhatni osztállyá fejlődött, öntudatos társadalmi rétegre is vonatkozott, amely magába foglalta mind a királyi szolgák, mind a fegyveres várjobbágyok ivadékait. Nagy Lajos hozzájárult ahhoz is, hogy ez a most már egyöntetüen nemesnek nevezett réteg tagjai közvetlen örökös híján ne rendelkezhessenek szabadon birtokaik fölött, hanem azok szálljanak a távolabbi atyafiságra. Ez az úgynevezett « ősiség » nem volt újság, hanem épp ellenkezőleg az élő joggyakorlat megerősítése. Írásba foglalásának messzeható következménye lett a magyar nemesi birtok gazdaságilag bénító hatású kötöttsége 1848-ig.

A sokezer köznemes család azonban nemcsak az öröklési jog tekintetében érezhette magát egyenlőnek a nagybirtokos előkelőkkel. Kimondatták Nagy Lajossal azt is, « hogy az ország határai közt lakó valódi nemesek, még a hercegi tartományokban levők is, mindannyian ugyanazon egy szabadsággal éljenek és azonos szabadságnak örvendjenek ». Nagy Lajos 1351-es dekrétuma a belefoglalt Aranybullával a magyar nemesi jog alapja lett. Werbőczi Hármaskönyvében a híres, majd végül hírhedt *Primae nonus*, az I. rész 9.címe, a nemesi kiváltságok kánoni érvényűvé vált foglalata, minden lényeges pontjában az Aranybullára megy vissza.

Az Aranybulla szerepét a magyar jogfejlődésben Eckhart Ferenc így foglalta össze: « Jelentősége nem abban rejlik, hogy vele kezdődik a rendi alkotmány, mert erről még csaknem két évszázadon át nem lehet szó,hanem, hogy akkor ismerte el a király olyan társadalmi osztály fennállását, amelynek a maga részéről sem megsérthető jogai vannak. Ezek a jogok, a társadalom többi részével szemben élvezett kiváltságok szolgáltatták az alapját a nemesi rend kifejlődésének. A nemest éppen e kiváltságok birtoklása tette nemessé. Méltán látták tehát a nemesek később az

Aranybullában jogi helyzetük alapját és méltán kívánták a királyoktól évszázadok múltán is e szabadságlevél megerősítését akkor is, amikor a bulla intézkedéseinek legnagyobb része már idejét múlta ».

Ám a magyar nemesi rend nem lett soha egyöntetű, zárt és merev kaszt. Állandó volt benne a mozgás, az évszázadok folyamán jórészt kicserélődött. Mindig alulról, a népi talajból áradt bele a friss vér. Mégis kialakult a maga sajátos, többé-kevésbé egységes nemesi öntudata. Ez több volt, mint csak önző érdekvédelem. Ugyanis a bocskoros nemes vagyontalan « armalista » a jómódú *bene possessionatus* középnemes, meg a dúsgazdag mágnás « szabadsága » a gyakorlatban egyáltalában nem volt « egy és ugyanaz », sőt érdekeik nem egyszer ellenkeztek. Nemesnek lenni bizonyos hivatástudatot, kötelesség-és felelősségérzetet, erkölcsi magatartást is jelentett. Persze nem mindenkinél. Kölcsey, Széchenyi, Bezerédj István, Deák Ferenc azonban annál szebb példát mutattak rá. Ez a fajta nemesi tudat volt képes összetartani, sőt akárhányszor össze is olvasztani nagyon különböző életszínvonalú, nyelvű és eredetű embereket. Ez tette a magyar nemesi rendet « politikai nemzetté » a szónak nemcsak elméleti közjogi, de valóságos gyakorlati értelmében is. Az 1222-es oklevélben foglalt jogi kiváltságok a 18. században már csak ártalmas kerékkötők voltak. A magyar nemesség bűne volt, hogy görcsösen ragaszkodott hozzájuk. De a nemesség körében bontakozott ki az a szellemi erő is, amely a magyar közösségtudatot nemzettudattá emelte. Az Aranybullának ezt a máig pozitív jelentőségét azonban csak akkor fogjuk világosan látni, ha meg lesz írva a magyar politikai gondolkodás története.

Gosztonyi Péter

ÖSSZEOMLÁS ÉS ÚJRAKEZDÉS

1945 jelentősége a magyar nép történetében

Kevés olyan év- és sorsfordulója van a legújabbkori magyar történelemnek, mint épp az 1945-ös esztendő. Ismertetése és értékelése is egymástól ellenkező előjelzéssel történik. Nemcsak politikai, erkölcsi, de ideológiai szakadékok is akadályozzák egy, a megközelítésig egynevezőjű, történelmi értékelés kialakítását.

Magyarország hadbalépésével, 1941 júniusával kell kezdenem előadásomat. A Trianonban, 1920-ban megszabott határú Magyarország területe az előző három esztendőben tetemesen megnövekedett. 1938-ban visszakerült hozzánk Felső-Magyarország egy része; 1939-ben Csehszlovákia széthullása következtében Kárpátaljára, a cseh Ruszinszkóba vonulhattak be a magyar csapatok. Megteremtődött a lengyel-magyar közös határ. 1940-ben Erdély egyrésze vált újra magyarrá. S 1941 tavaszán, amikor a német támadás következtében a jugoszláv királyság széthullott, s megalakult a magát önállónak kikiáltó Horvát Állam, a honvédség bevonult a Bácskába. A baranyai háromszög, majd április végén, a Mura vidéke visszakerült Magyarországhoz. Ezekkel a területgyarapításokkal az úgynevezett trianoni Magyarország 93.000 négyzetkilométer területe 1941 nyarára 171.000 négyzetkilométerre növekedett. A trianoni 9 millió 300.000 lakosság száma 14 millió 700.000-re nőtt.

Magyarország a második világháborúban

1941 június 22-én Hitler megtámadta a Szovjetuniót. Magyarország ez időben mint « nem hadviselő fél » amolyan semlegességi státust foglalt el a háborúban álló felek között. Kassa város máig is kiderítetlen bombázása, Horthy kormányzó és környezetének indokolatlanul gyors háborúbalépése a Szovjetunió ellen, Magyarországot is belesodorta az európai világégésbe. Az okokról és okozatokról most nem kívánok beszélni: ezeknek felsorakoztatása sok időt venne igénybe, s nem is feladata előadásomnak. Talán még csak annyit, hogy ha 1941 nyarán egy mintegy 45.000 főnyi hon-

védhadtest részt is vett a szovjet elleni csatákban, Budapest és London között még mindig nem szakadtak meg a kapcsolatok. Csak 1941 decemberében, szovjet nyomásra, üzente meg a Churchill kormány Magyarországnak a hadat, amely azonban egyelőre semmi gyakorlati lépéssel nem járt.

Amilyen sürgős volt a Bárdossy kormánynak a Szovjetunió elleni hadbalépés, olyan gyorsan józanultak ki a háborúból a királyi Vár lakói. A kormányzó már 1941 késő-őszén lépéseket tett Hitlernél, a Szovjetunióba küldött gyorshadtest visszavonása érdekében. Ez 1942 legelején meg is történt. De Keitel vezértábornagy budapesti látogatása után Magyarországnak egy teljes hadsereget, a 2. hadsereget kellett Oroszországba küldenie. Ez a hadsereg. kb. 200.000 katona, az 1943 januári csatákban szinte megsemmisült: 147.000 halott, sebesült és fogoly maradt kint a Don mellett. A maradékból, hazai kiegészitéssel, alakult meg a Magyar Megszálló Erők elnevezésű magasabb egység, amely 1944 tavaszáig nevéből adódóan, megszálló és rendfenntartó feladatokat látott el Ukrajnában. 1943 nyarán a Kállay kormány két külpolitikai sikert könyvelhetett el. Sikerült a németek azon elképzeléseit meghiúsítani, miszerint magyar csapatokat küldessenek a Balkánra. A hitleri hadvezetés ugyanis csapatainak tehermentesítése érdekében szívesen vette volna, ha a jugoszláv és görög partizánok ellen honvéd csapatokat használhatott volna fel. A másik siker 1943 szeptemberre vonatkozik. A Márványtengeren, Törökországban, egy jacht fedélzetén, titkos megegyezés jött létre a magyar kormány és a nyugati szövetségesek között, amelynek lényege az volt, hogy ha az antihitlerkoalíció nyugati csapatai valahol is elérik a magyar határt, Magyarország rögtön leteszi a fegyvert és kapitulál. Ezekben a hónapokban ugyanis Budapesten a kormánykörök józanul felismerték, hogy a háború Hitler számára elveszett. S mivel egy a Szövetségesek által a Balkánon végrehajtott partraszállást szinte természetesnek vették, mind a közvélemény, mind pedig a kormányzat mint eleve küszöbön álló eseménnyel számolt e churchilli tervvel. Hogy Magyarországot a Szovjetunió csapatai is megszállhatják, erre — egy pár tucat kommunistán kívül — senki sem gondolt az 1943-as Magyarországon!

Azok a magyar diplomaták, akik viszont semleges országokból szemlélték a németek számára egyre rosszabbodó hadihelyzetet, sokkal tisztábban itélték meg az ország helyzetét. Ők már sejtették, hogy Moszkvának a háború utolsó szakaszában igenis beleszólása lesz a balkáni és dunai országok ügyeibe. Ennek jegyében Magyarország nem juthat eredményre a Szövetségesekkel folytatott titkos tárgyalásainál,

hogyha a Szovjetuniót ignorálja. A Svájcban tartózkodó magyar diplomaták előtt Nagy-Britannia berni követe egyszer, 1943 telén egy személyi beszélgetés során ezt meg is mondta, hozzáfűzve azt, hogy hiába kopogtat a magyar kormány Angliában; ha nem akar időt vesztegetni, forduljon egyenest Moszkvához. Ez a « diplomáciai tanács » annyira abszurdnak, hihetetlennek tűnt a Kállay kormány előtt, hogy egy ilyen tárgyalásnak még a lehetőségét is elvetették (*).

Így köszöntött be az 1944-es esztendő. A politikai és katonai helyzet Hitler számára állandóan romlott. Olaszország 1943 őszén történt háborúból való kiválása, majd hadüzenete Berlinnek, felvetette a tengely hatalmakkal szövetségben lévő többi országok további sorsának kérdését is. Romániában, Szlovákiában megerősödtek azok a mozgalmak, amelyek szintén a háborúból való kiválásra készültek. Ugyanez volt a helyzet Finnországban is. Magyarországon maga a kormányzat, Kállay Miklóssal az élén, foglalkozott a lehetőségekkel, sőt odáig is elment, hogy egyes befolyásos politikusok segítségével a román ellenzék vezéreivel, névszerint Bratianuval is kapcsolatba léptek. Egy esetleges közös román-magyar lépést latolgattak volt, amely a két országot idő előtt kivezethette volna a hitleri háborúból. A tárgyalások eredménytelenül végződtek: Erdély háború-utáni hovátartozásának kérdése mindenféle és fajta román-magyar közeledést már eleve lehetetlenné tett. A magyar politika ezekben az 1944-es évet bevezető első hetekben azon fáradozott, hogy még azon hadosztályait is hazahozassa Ukrajnából, amelyek ott megszálló, illetve rendfenntartó feladatokat láttak el. Ez lett volna az előfeltétele annak, hogy Magyarország egyoldalúan ugyan, de visszavonuljon a háborúból. Horthy ez ügyben levéllel is fordult Hitlerhez, ürügyként kijelentve, hogy a csapatokat azért szándékozza visszahívni, hogy azok a Kárpátok védelmére időben felkészülhessenek.

Berlinben azonban tisztában voltak a magyar törekvésekkel. Hitler parancsára már 1943 késő-őszére elkészültek azok a hadműveleti tervek, amelyek Magyarország katonai megszállását célozták. A németek nem engedhették meg maguknak, hogy Európa szívében Magyarország « külön » uta-

(*) Már a nyomdában volt a kézirat, amikor Budapesten megjelent egy könyv, amely új fényt vet a Kállay-kormány « Kelet » felé való tapogatódzására. Radó Sándor, a Vörös Hadsereg ezredese, a szovjet katonai titkosszolgálat svájci főmegbízottja « Dora jelenti... » c. visszaemlékezésében elmondja, hogy 1943-ban egy magyar diplomata, a kormány megbízásából, puhatolózó lépéseket tett a Szovjet irányában: hogyan és miként tudna Magyarország a háborúból kilépni. A szovjet kormány válasza, írja Radó, elutasító volt.

kon járjon. A « Margareth I » tervnek, ahogy Magyarország megszállását elnevezték, egy ikertestvére is volt: a « Margarethe II », amely Románia megszállásának hadműveletét képezte volna. Az utóbbira azonban nem került sor. Antonescu marsall biztosította Hitlert, hogy amíg ő irányítja országának sorsát, addig ott semmiféle különbéke vagy kiugrási-terv nem valósul meg. Hitler bizalommal volt a román marsallal szemben, sőt olyannyira, hogy román csapatokat is kért Magyarország megszállásához. Ezenkívül a Margarethe I. terv még horvát és szlovák egységek magyarországi bevonulását is tervbevette. Ennél nagyobb megaláztatás nem érhette volna az akkori királyi Magyarországot, amelynek főelve épp a magyarságnak a dunamedencei szupremáciája volt.

1944 március 17.-én Hitler meghivására Horthy Klessheimbe utazott. A kormányzó azt hitte, hogy a német vezér a honvédeknek Magyarországra való visszaszállításáról akar tárgyalni. Nem így történt. Hitler a kormányzót kész tények elé állította, bejelentve, hogy bizalmát megvonja Magyarországtól és csapataival megszállja az országot. A Klessheim-i tárgyalások története ismert, erre most részleteiben nem kívánok kitérni. Ugyancsak nem érintem azon problémákat sem, hogy miért sikerült a német csapatoknak március 19-én hazánkat puskalövés nélkül megszállni. Egyedül Észak-Erdélyben és a Tiszántúli területeken mozgósították a honvédséget, de ez nem a budapesti HM, hanem az erdélyi IX.hdt. pk.-nak, a keménykötésű székely generális, Veress Lajos altábornagy érdeme volt.

Az ország német megszállása

A német megszállás Magyarország további sorsára döntő jelleggel bírt. Horthynak új kormányt kellett kinevezni Sztójay Döme, volt berlini magyar nagykövet vezetésével. Számos hadifontosságú rendelkezés történt. Nem hogy a megszálló honvéderők visszakerülhettek volna az országba; Magyarországnak egy külön hadsereget, az 1. hadsereget kellett kiküldenie az orosz frontra, amely akkor már a Kárpátok előterében állott. A Sztójay kormány betiltatott minden ellenzéki és polgári pártot. Ujságok tucatjait szüntették be. A szakszervezeteket feloszlatták, vezető tagjaikat a Budapestre érkezett Gestapo tartóztatta le. Ugyanez lett a sorsa a volt kormány számos személyiségének, képviselők, tisztségviselők tucatjának. Kállay Miklós elfogatása elől a török követségre menekült, Bajcsy Zsilinszky Endre pedig pisztolylyal fogadta a rátörő és őt elfogni akaró Gestaposokat. Meg-

kezdődtek a zsidóüldözések is: sárga csillag, gettósítás, vagyonelkobzás, majd deportálás, ez volt az addig — az akkori európai helyzetet figyelembe véve — viszonylag bántódás nélkül élő zsidók golgotája. De a magyar nép túlnyomó többsége is kóstolót kapott a nagy háborúból. Magyarország megszállása után a nyugati hatalmak megkezdték az ország rendszeres bombázását. Az angol-amerikai légihaderő áprilistól kezdve mind gyakrabban jelent meg Budapest és a többi nagy város felett — és ott nemcsak ipari célokat bombázott!

Miközben az új kormány minden erőfeszítést megtett, hogy az ország totális háborúbavetését előkészítse, Hitler már megegyezett Antonescuval Erdély státusának a háború utáni újrarendezésében. A vezér és kancellár kijelentette, — ez jegyzőkönyvileg is rögzítve van —, hogy számára az 1940-es II. bécsi döntés érvénytelen. Magyarország, a Kállay-kormány árulása folytán eljátszotta jogát mindörökre Erdélyre. Ő (mármint Hitler), csak arra kéri a románokat, várjanak Észak-Erdély visszacsatolásával a háború győzelmes befejezéséig. Ha e szándékát most közölné, akkor a magyarok még rebellióra is képesek lennének, amit ő, a jelenlegi amúgyis feszült német-magyar viszony miatt, nem engedhet meg magának. Mindenesetre úgy döntött, hogy Észak-Erdélyben német katonai igazgatást vezet be, hogy ezzel elősegítse az adott időben, a területnek Románia számára való átadását. Így is történt. A Tiszától keletre eső terület 1944 március 19.-től egy német generális, Zellner altábornagy, a « Deutscher Befehlshaber im Operationsgebiet Ostungarn » fennhatósága alá került. Ez a tény, különös módon, abban az időben senkinek sem tűnt fel.

Magyarország német megszállása a háború további menetén nem sokat változtatott. A szovjet csapatok erőteljesen közeledtek a Kárpátokhoz, júniusban megtörtént a normandiai partraszállás, Olaszországban Rómát feladták a németek. Magyarországon is egyre rosszabbra fordultak a dolgok. Az 1. magyar hadsereg, amely április 17.-én került ki az orosz frontra alig két hónapos arcvonal-szolgálat után közel 50.000 embert vesztett halottakban és sebesültekben. A júliusi nagy szovjet támadás a hadsereget ezenkívül még vissza is vetette a Kárpátok vonalára, az úgynevezett « Árpád-vonalra ». Belpolitikai téren egyenetlenség és a pártoskodás dúlt. A jobboldali és szélsőjobboldali pártoknak a Sztójay kormány sem volt elég radikális. Katonai puccsot készítettek elő: a csendőrség segítségével akarták volt a kormányt helyéről eltávolítani s helyette egy szélsőjobboldali beállítottságú kabinettet létrohozni. A kormányzónak csak az utolsó percben sikerült e puccsot katonai erők felvonulásával megaka-

dályozni. A bűnösöket azonban csak a közéletből távolíthatta el, bírósági eljárást nem indítottak ellenük.

Ebben az időben mind a románok, mind pedig a finnek titkos tárgyalásban álltak a nyugati hatalmakkal. A háború minél előbb való befejezésének mikéntjei érdekelték őket. Mindkét állam vezetői azonban azt a tanácsot kapták, hogy különbéke kérdésében forduljanak Moszkvához. Egyedül a szovjet kormány az, amellyel megegyezésre kell jutniuk. Horthy kormányzó 1944 májusában kezdett újra az un. « kiugrás » gondolatával foglalkozni. Első lépésként a Sztójay kormány leváltását, illetve a német megszállás fellazítását tűzte ki célul. Új miniszterelnökként Lakatos Géza vezérezredest szemelte ki Horthy, aki kétségtelenül hű embereinek sorába tartozott. Második lépésként a magyar csapatoknak a keleti frontról való hazahozását kívánta elérni a kormányzó. Mert azon kívül, hogy az 1. magyar hadsereg a frontra került, még mindig vagy öt hadosztály — az ún. megszálló hadosztályok — tartózkodott kint Fehér-Oroszországban, illetve a német csapatokkal együtt, már Kelet-Lengyelországba vonult vissza.

Románia frontváltása

Hosszú lenne itt elmondani, milyen erőfeszítésekbe került a kormányzónak, amíg elérte azt Hitlernél hogy a Sztójay kormány lemondhasson. A Keleti-Frontról is sikerült 1944 augusztus végéig több hadosztályt visszahozni. Az új kormány, amely Lakatos Géza vezérezredes elnöksége alatt 1944 augusztus 29.-én megalakult, nagyon nehéz feladatokra vállalkozott: az ország háborúból való kiválásának előkészítésére és lebonyolítására. A helyzetet még bonyolultabbá tették az augusztus második felében bekövetkezett nagymérvű balkáni katona-politikai események, amelyek a németek délkeleteurópai pozícióit rendítették meg. 1944 augusztus 23.-án Mihály román király lemondatta Antonescu marsallt és egy rádióproklamációban bejelentette, hogy Románia fegyverszünetet kötött eddigi ellenfeleivel; többek között a Szovjetunióval. Hitler, válaszként, Bukarest bombázását rendelte el és parancsot adott a Romániában lévő német csapatoknak, a « király puccsának drasztikus letörésére ». Mindez azonban nem változtatta meg a balkáni helyzetet. A román-szovjet arcvonalon álló két román hadsereg megnyitotta a frontot a szovjet csapatok előtt, amelyek augusztus 20.-a óta amúgyis már támadásban voltak. Bukarest bombázása pedig Mihály királynak megteremtette a német hadüzenethez a *casus belli*t. Ennek eredményeként alig két heti kaotikus állapotok után, az egykori több mint

1/2 millió katonát képviselő német « Délukrajna » hadseregcsoport lényegében megszűnt létezni. A két német hadseregből csak roncsoknak sikerült a Keleti- és a Déli Kárpátokat elérni, illetve az akkori Magyarország területére visszavonulni.

A román események Budapestet felkészületlenül találták. A szovjet csapatok augusztus végére az egész román fennsíkot, a Regátot elfoglalták és Erdély felé fordultak. Budapest helyes katonai lépése ez adott órában Dél-Erdély lerohanása lett volna; hogy így a Déli-Kárpátok szorosainak birtokában, útját állhassa az oroszok további támadásainak. De ez nem történt meg. Nem történhetett meg, mert erre legelsősorban a németek nem adtak engedélyt. Hitler még augusztus legvégéig hitt abban, hogy egy németbarát román kormány segítségével visszaállíthatja Bukarestben a régi helyzetet. Ha azonban magyar csapatok a román Dél-Erdélybe behatoltak volna, újra csak a román-magyar ellentétek éleződtek volna ki s akkor egyetlen egy román tábornok vagy politikus sem vállalkozott volna arra, hogy Hitlert támogatva kormányt alakítson. Ezenfelül azonban csapatok sem álltak Dél-Erdély lerohanására a magyar vezérkar rendelkezésére. A kolozsvári 9. hadtest ugyan augusztus 25.-e óta harcikészültségben tartotta csapatait, de ezek vajmi kevés erőt képviseltek, s harcitechnikájuk is minimális volt. De a magyar kormány, s elsősorban Horthy is, hezitált Dél-Erdély lerohanásának kérdésében. A Bernben, augusztus óta amerikaiakkal folyó titkos tárgyalásokat vezető magyar diplomaták óva intették Budapestet egy ilyen lépés elkövetésétől. Most, amikor a románok a Szövetséges Hatalmak oldalára álltak át, Magyarország nem követhet el nagyobb botorságot, írták, mint a románok megtámadását! Igy dálnoki Veress Lajos vezérezredes, az Erdélyben lévő magyar hadsereg parancsnoka, szigorú utasítást kapott Budapestről: még egy puskalövést sem szabad katonáinak a románok felé leadni!

Bukarest azonban másként gondolkodott. Ha keserű is volt a román király számára az oroszokkal kötött fegyverszünet, — hisz az ország többé-kevésbé való kiszolgáltatását, Bukovina, Beszarábia elvesztését jelentette —, annál nagyobb örömük volt abban a Szövetségesek közötti megállapodásban, amely Észak-Erdélynek Romániához való visszatérését engedélyezte. 1944 augusztus 27.-én a Román Nagyvezérkar kiadta csapatainak parancsát Észak-Erdély visszafoglalására. Bukarest közben ultimátumban szólította fel Magyarországot Észak-Erdély azonnali kiürítésére. Válasz nem érkezett. Mindkét fél felkészült a várható összecsapásra, miközben a németek arra törekedtek, hogy a Ro-

mániából kimentett csapataikból, az 1944-es magyar délkeleti határokon mielőbb új védelmi vonalat alakítsanak ki. Mert a német felső vezetés sem volt a legközelebbi jövőt illetően egységes álláspontón. Hitler azon a véleményen volt, hogy a Vörös Hadsereg nem kíván Erdélybe betörni. Most, hogy Romániát elfoglalta, dél felé fog fordulni s Bulgárián keresztül Törökországnak vesz irányt. Az oroszok mindig is szerettek volna a Dardanellák birtokába jutni és Sztálin most nem szalasztja el az alkalmat, hogy Törökországot lerohanja. A német vezérkar nem osztotta Hitler álláspontját. Ők pont az ellenkezőjéről voltak meggyőződve. Biztosak voltak benne, hogy az oroszok nem fogják a Dardanellák birtoklásáért a nyugati hatalmakkal való jóviszonyukat veszélyeztetni s azon kívül is világos volt előttük: a szovjet hadsereg célja Budapesten keresztül csak Bécs és Délnémetország elfoglalása lehet. Ezért maga a német vezérkar is azt szorgalmazta, hogy a honvédek indítsanak mielőbb támadást a délerdélyi szorosok elfoglalására. 1944 szeptember 5.-én a magyar vezérkar a kormány jóváhagyásával megindította a 9. hadtestből sebtiben 2. hadsereggé feltöltött csapatainak hadműveleteit Kolozsvár és Marosvásárhely térségéből Torda és Marosludas felé. Románia válaszként szeptember 7.-én hadat üzent Magyarországnak, de ez nem annyira a katonai hadművelet, mint a lejárt ultimátum következménye volt.

A magyar támadás nem vezetett sikerre. A szovjet csapatok, a 2. Ukrán Front erői, már augusztus legvégén megkezdték Dél-Erdély felé való átcsoportosításukat és szeptember 7.-re élük elérte Torda-Gyulafehérvár-Déva vonalat, ahová a román csapatok a honvédekkel szemben visszavonultak. A 2. magyar hadsereg támadása ezzel elakadt. Közben a budai Várban a kormányzó koronatanácsot tartott. Itt hangzott el először Horthy azon elhatározása, hogy Magyarország fegyverszünetet szándékszik eddigi ellenfeleitől kérni. Indoklásul azokat a tényeket hozta fel, hogy Németország a beigért segítséget nem adta meg. A honvédség a románokkal még igen, de a jól felszerelt orosz hadsereggel szemben képtelen az országhatárokat megvédeni. A repülőfelderítés szerint legalább öt orosz páncélos hadtest vonul fel a Dél-Kárpátokban, amely erők ellen Magyarország semmit sem tud bevetni.

Az 1944 szeptemberi helyzet részletes ismertetése külön előadást igényelne. E helyen csak nagy vonalakban beszélhetünk az eseményekről, anélkül, hogy azoknak dramatikáját külön kihangsúlyoznánk. A Lakatos kormány a szeptember 7.-i koronatanács után ultimátumszerűen német segítséget, így legalább öt páncélos hadosztálynak, Erdélybe-

való küldését kérte. Ha ez nem következne be, — közölték Veesenmayerrel, a Birodalom magyarországi megbizottjával —, Magyarország kénytelen ellenfeleitől fegyverszünetet kérni. Berlin a segítséget meg is igérte, de csak pár hadosztályt volt képes szeptember végéig Erdélybe küldeni. A Birodalom maga is tartalékok hiányával küzdött. Augusztus végén Szlovákiában kitört egy felkelés, amelynek elfojtására Berlin magyar csapatok küldését is kérte. Ezt a Lakatos kormány a leghatározottabban elutasította, azzal az elfogadható kifogással, hogy csapataira saját magának is szüksége van. Ezekben a napokban alakult meg az első és a második magyar hadsereg mellett egy harmadik magyar hadsereg, amely azonban csak igen gyenge — jórészt tartalékos és póttartalékos — alakulatokból állt s technikai felszerelése semmikép sem felelt meg az 1944.-es katonai kívánalmaknak. Ezzel a magyar királyi honvédség 1 millió 100.000 embert tartott fegyverben. A helyzeten azonban nem sokat változtatott ez: az ország közvéleménye akarva-akaratlanul még mindig nem tudta kellően felfogni, hogy a Szovjetunió hadserege Aradnál áll s így a háború elérte Magyarország földjét!

Hiába valónak bizonyultak közben a kormányzó által szorgalmazott berni titkos diplomáciai tárgyalások. A nyugati hatalmak ismételten kijelentették: ha Magyarország fegyverszünetet akar kérni, akkor azt csak a Szovjetuniótól kérheti. A nyugati hatalmak sem ejtőernyős hadosztályokkal, sem egyéb módon nem hajlandók Magyarország megszállásában résztvenni. Ugyanakkor a kormányzó erdélyi hívei, akik józanabbul látták az eseményeket mint azt fent a királyi várban tették, a mielőbbi fegyverszünet megkötését szorgalmazták. Az Erdélyi Magyar Tanács azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy kimondva Erdély önállóságát és egyben az Anyaországtól való elszakadását, saját maga kezd tárgyalásokba az oroszokkal.

A magyar « kiugrás » és a német ellenlépések

Szeptember közepe volt, amikor Horthy rászánta magát arra, hogy az oroszok felé keressen kapcsolatokat. Ez nem is volt olyan egyszerű. Bernben nem volt szovjet követség. Magyarországon pedig nehéz volt olyan személyekre találni, akik egy moszkvai kapcsolatot létrehozhattak volna. Egy befolyásos kommunista párt, mint ilyen, csak a túlbuzgó rendőri szervek fantáziájában létezett. Trockista frakciók, amelyek egyes ipari helyeken valamely befolyást gyakoroltak a munkásokra, léteztek ugyan, de ezek maguk is óvakodtak Moszkvához fordulni. A « hivatalos » magyar kom-

munista párt, amely 1942-ben nem több mint 400-450 taggal rendelkezett, — legalább is így ír erről a budapesti Párttörténeti Közlemények egy 1956-os száma —, 1944 kora őszére 40-50 főre csökkent. Ezeknek a kommunistáknak Rajk László, illetve Rajk bebörtönzése alatt Kádár János és Kállai Gyula volt a vezetőjük. A háború egész folyama alatt a hazai kommunista pártnak nem sikerült a kapcsolatot a Szovjetunióval megteremteni, ami többek között azt is eredményezte, hogy a Moszkvában székelő, s Rákosi által vezetett KMP Külföldi Bizottsága teljesen elszakadt a magyar valóságtól. Az úgynevezett Kossuth Rádión és repülőgépek segítségével a Magyar Néphez intézett felhívásaik otrombák, primitívek és roppant naívak voltak.

Az ifj. Horthy Miklós által vezetett ún. « kiugrási iroda » igyekezett különböző személyeket találni, akik — kommunista vagy kommunista szimpatizáns múlttal rendelkezve — vállalkoztak volna arra, hogy átkeljenek a frontvonalon. Tragikomédiába illő jelenetekről és eseményekről tudunk, amelyek végeredményben cél nélkül végződtek. Az első hivatalos magyar fegyverszüneti küldöttség csak igen későn, szeptember legvégén kelt át Szlovákiánál az arcvonalon és október másodikán érkezett meg Moszkvába. A küldöttséget Faraghó Gábor csendőrtábornok, volt moszkvai katonai attasé vezette. Mellette még a fiatal Teleki Géza és Szentiványi Domokos miniszteri tanácsos szerepelt. A küldöttség összetétele véletlenül szerencsésnek volt mondható. A szovjet kormány — már akkor is — inkább tárgyalt valamely ország konzervatív erőivel, mintsem az ellenzék vagy ún. « haladó » körök képviselőivel. A Faraghó-Teleki küldöttséget igen előzékenyen fogadták és számukra diplomáciai státust biztosítottak. A magyar küldöttség radiótávirón keresztül tartotta a kapcsolatot Budapesttel.

A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások azonban elhúzódtak. A feltételek, amiket a küldöttség kapott, az adott körülmények között elég reménytkeltőek voltak. A Szovjetunió nem kívánta a magyar hadsereg lefegyverzését, nem kívánt beleszólni a magyar belügyekbe s semmiképp sem törekedett a meglévő társadalmi berendezkedés erőszakos megváltoztatására. Ezzel szemben Magyarországnak köteleznie kellett magát minden « csehszlovák, jugoszláv és román terület », amelyet 1937 december 31.-e óta szerzett, azaz a Felvidék, Bácska és Erdély kiürítésére. Magyarországnak köteleznie kellett továbbá magát, hogy Hitler Németországával minden összeköttetést megszakít s azonnal megüzeni Németországnak a háborút. A szovjet csapatok ebben a harcban segítséget nyújtanak Magyarországnak. Mivel Horthy aláírása, illetve a szerződés megkötésére való felhatalmazása hiány-

zott, az oroszok úgy döntöttek, hogy a szerződést előzetes fegyverszüneti szerződésnek tekintik. Ebbe Faraghóék is belementek, mert még mindig élt bennük a remény, hogy Erdély egy részét sikerül Magyarország számára a háború utáni időkre biztosítani. A szovjet-magyar előzetes fegyverszüneti szerződést 1944 október 11.-én este 8 óra előtt írta alá a magyar tárgyaló fél. Erről rádiótávirón keresztül Horthy kormányzót is értesítették. Most már csak a fegyverszünet gyakorlati végrehajtására volt szükség. Ez Horthy kormányzóra, illetve a Lakatos kormányra hárult.

Az úgynevezett « kiugrás », azaz « háborúból való kiválás » lebonyolítása, az adott magyar körülmények között, korántsem volt könnyű. 1944 október közepén a szovjet csapatok már keleten és délkeleten mélyen benyomultak az országba. A Tiszától keletre eső vidék német magyar front volt, ahol egy német vezérezredes parancsnokolt. Ez a generális, Friessner vezérezredes, egyszer már megérte, hogy a szövetségesének háborúból való kiugrása egész hadseregétől fosztotta meg. A román példa tehát megfelelő óvintézkedések megtételére késztette. Ez abból állott, hogy már október legelejétől fogva külön egységek készentartásával biztosította hadtápterületét és éberen őrködött a magyar csapatok magatartását illetően. A Gestapo és a Sicherheitsdienst is készenlétben állt. Budapesten 1944 október közepe táján nem kevesebb mint 25.000 német katona tartózkodott s Veesenmayer, a Birodalom teljhatalmú megbizottja Magyarországon már augusztus legvége, szeptember eleje óta felkészült egy esetleges horthysta kiugrás politikai és katonai megakadályozására.

A németek embere ez időben Szálasi Ferenc, a Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom vezetője volt. Ez a párt, amely nacionalista de egyben szocialista programot is képviselt és az ország jövőjét egy Szent-Istváni Magyarország keretei között látta, kimondottan magyar szupremáciával, 1938 óta készült a hatalomátvételre. A háború alatti magyar kormányok Szálasiék ellen, mint szélsőséges párt ellen, majd épp olyan harcot folytattak, mint a kommunisták ellen. Mivel azonban a Nyilas Párt az 1939-as választásokon tekintélyes számú képviselőtt vitt be a parlamentbe, törvényes úton édes-keveset tehettek működése ellen. 1944 március 19.-ét Szálasi nem nyugtázta örömmel. Jóllehet a nyilasok erősen szimpatizáltak Hitlerrel, sem őt, sem mozgalmát nem tartották követendő példának. Szálasinak és ideológusainak sokkal inkább tetszett a Mussolini féle corporációs fasizmus s maga Szálasi is leginkább egy olyan megoldást kivánt találni, ahol Horthy mint államfő helyén maradt volna, s ő Szálasi, miniszterelnökként érvényesíthette volna pártja

programját. A német megszállás ideje alatt sikerült is neki kétszer Horthyval beszélni, terveit előadni, de a kormányzó nem volt hajlandó Szálasit sem személyében sem pártja programjával akceptálni. 1944 augusztusában, még a román kiugrás előtt, Szálasi azt írta naplójába, hogy ez a hónap az utolsó, amelyben híveivel együtt, felelőssége teljes tudatában, vállalni merné Magyarország vezetését. Amikor aztán a Lakatos kormány hivatalába lépett, első teendőként a pártok működésének felfüggesztését rendelte el. Ez tulajdonképpen kizárólag a jobb, illetve a szélsőjobboldali pártokat érintette, hisz a többieket, a demokratikus pártokat, német nyomásra, már a megszállás után Sztójay betiltotta. Most, hogy a nyilas párt nem működhetett tovább, maga Szálasi is illegalitásba vonult. Egy időben a budai hegyek egyik elhagyatott vidékén lakott, majd szeptember első heteiben Veesenmayer felszólítására, beköltözött Budára s német felügyelet alá helyeztette magát.

Veesenmayer ugyanis Szálasit, akit különösen nem szívlelt, sőt bizonyos tekintetben le is nézett, a Német Birodalom utolsó magyar politikai tartalékának tekintette. Őt és pártját kívánta volt felhasználni akkor, ha valóban igaznak bizonyulnak a hírek, Horthy illetve Lakatos kiugrását illetően. Szeptember második felében és október elején folytak a titkos magyar és német tárgyalások, amelyeknek egyetlen célja, Magyarországnak a háborúból való kiugrásának megakadályozása volt. Létrejött egy jobboldali pártközi megállapodás, amelyben a többi betiltott jobboldali pártok is képviseltették magukat. Érdekes módon ugyanis a németek nem akartak volt a hatalmat egyetlen egy párt kezébe lerakni, hanem pártkoaliciót kívántak. Október 11.-én — a történelem grimaszaként ugyanazon a napon, hogy Moszkvában aláírták a fegyverszüneti szerződést — Veesenmayer Szálasival írásbeli megállapodást kötött. Ezek szerint a hatalmat ugyan a jobboldali pártok « Nemzeti Szövetsége » fogja adott esetben átvenni, de a « Führer szemében Magyarország egyedüli felelős személye a pártvezető », azaz Szálasi Ferenc lesz.

1944 október 15

Az október 15.-i események, azt hiszem, eléggé ismertek. Horthy kormányzó a háborúból való kiválást a magyar hadseregre támaszkodva kívánta végrehajtani. Teljes egészében bízott tisztikarában és katonáiban, akiknek legfőbb hadura is volt. Két hadseregparancsnoka, az Erdélyből épp kiszoruló Veress Lajos vezérezredes és a Kárpátokban álló 1. hadsereg parancsnoka, Miklós Béla, jó előre be volt avatva

a készülő « kiugrásba ». A budapesti hadtestparancsnok, Aggteleky tábornok is előre tudott Horthy terveiről s feltétlen híve volt a kormányzónak. A budai Várban meg voltak győződve, hogy a hadsereg ha kell, szemrebbenés nélkül fogja Horthy Miklós parancsait teljesíteni. Így a kormányzó feleslegesnek tartotta, hogy a kiugrás lebonyolításába az illegális demokratikus pártok képviselőit, vagy a munkásságot beavassa.

Október 15.-e, mint tudjuk, a kormányzói terv sikertelenségével végződött. Ennek főokát a hadsereg, jobban mondva a hadsereg felső vezetésében kereshetjük. Erről a tényről az emigrációban megjelenő Ut és Cél c. nyilas lap 1956 október 1.-én igen nyíltan és őszintén írt. Idézem: « Nos, hogy Horthy fegyverletételi parancsa nem jutott ki a hadsereghez, hogy a budapesti helyőrség átállott, nem a németekhez, hanem Szálasi Ferenc mellé, az azoknak a tiszteknek köszönhető, akik maguk is hungaristák voltak, akik, ha nem is lehettek a Nyilaskeresztes Párt tagjai, de benne éltek a Hungarista Mozgalom szellemi közösségében és a párt titkos katonai vonalát alkották... Amiért a katonák nem kaptak parancsot a harc abbahagyására, az szintén a Párt katonai vonalának volt az akciója. » Másszóval, röviden: Horthy rádióproklamációja a Magyar Nemzethez ugyan elhangzott, de a legfőbb hadúri hadparancs már a csapatokhoz nem jutott ki. A Honvéd Hírközpont tisztjei, a Vezérkari Főnökség legmagasabb beosztottjaival együtt ezt megakadályozták. Veress Lajost október 16.-án reggel a német Sicherheitsdienst fogta le, Miklós Béla pedig, amikor értesült a « kiugrás » sikertelenségéről és a tényről, hogy a németek már őt is keresik, elhagyta hadseregét és szűkebb környezetével átment a vele szemben álló orosz csapatokhoz. A budapesti helyőrség lényegében már október 15.-e délelőttjén a Szálasista érzelmű tisztek kezére került. Német katonai segítséggel rövid idő alatt megszállták az egész várost. Estére a kormányzó magára maradt. Csak a testőrség, a hű Lázár tábornok vezetésével sáncolta el magát a Várba. Lakatos Géza, aki véres polgárháborútól féltette az országot, a németekkel való megegyezésre, illetve kiegyezésre hajlott. Erre a németek is készek voltak, hisz az ő érdekük is azt kívánta, hogy mielőbb, s lehetőleg polgárháború nélkül tisztázódjanak a hatalmi kérdések. A 76 éves Horthy kormányzó október 16.-a hajnalán, tanácsadói nyomására, beleegyezését adta egy kompromisszum megkötéséhez. Talán az törte meg, hogy szeme-fénye, a honvédség, cserben hagyta, talán az, hogy a németek őrizetében tudta még egyetlen élő fiát, akit túszként tartottak. Hosszabb rábeszélés után hajlandó volt előző napi, október 15.-i proklamációját

visszavonni, kormányzói tisztségéről lemondani és végül Szálasit miniszterelnökké kinevezni. Ezek után német őrizet mellett elhagyta Magyarországot, hogy családjával egy kis bajor kastélyba távozzon, amelyet Hitler jelölt ki számára, kényszertartózkodási helyül.

1944 október 16.-án Szálasi Ferenc bevonult a budai Várba, hogy megszervezze hatalmát. Mielőtt azonban a hatalomátvételről és hatalom gyakorlásról beszélnénk, szeretnék a történelmi igazság érdekében még egy kérdést érinteni. Mi volt az oka annak, hogy az október 15.-i eseményekben a honvédség lényegében megakadályozta a Moszkvában kötött fegyverszüneti egyezmény megvalósítását? Túl azon, hogy a vezérkar és a csapattisztek egy nem kevés száma kimondottan németbarát volt és a háború ez utolsó szakaszában is vakon bízott a német győzelemben, illetve a háborút eldöntő csodafegyverekben, létezett még egy tényező amely cselekvésükre erősen kihatott. Ez az orosztól való borzadály volt, amely nemcsak azt jelentette, hogy a tegnapi ellenféllel kellett volna fegyverszünetre lépni, hanem azt is, hogy a tegnapi ellenfél teljesen azonos lett volna azzal a tegnapelőtti ellenséggel, amely 1919-ben Magyarországon a bolsevizmust megvalósította. Tehát a Vörös Hadsereget nemcsak katonai, de ideológiai vonatkozásban is ellenségnek tekintette. Vele szövetségre lépni, illetve előtte a fegyvert letenni s önmagát és az országot kényre-kedvre kiszolgáltatni — ez a magyar királyi tisztikar tulnyomó többsége előtt elképzelhetetlen volt. Hisz legtöbbjük megjárta Oroszországot s saját szemével győződött ott meg a bolsevista rendszerről, az ottani életmódról, amelyet csak nagy jóindulattal lehetett emberi, európai mércével mérni. Ehhez jött még az is, hogy a szeptember eleje óta magyar földre lépett Vörös Hadsereg törökként-tatárként esett neki a megszállt országrész lakosságának. Oly annyira, hogy ez már saját parancsnokságuknak is sok volt. A Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának, azaz a Sztálin vezette háborús kabinettnek, külön határozatot kellett hoznia, a katonák magatartásának megrendszabályozása érdekében, hogy « a szovjet harcosok Magyarországon világosan lássák felszabadító küldetésükből adódó feladataikat. » Ezt a határozatot egyébként 1944 október 27.-én hozták — tehát már akkor, amikor a Vörös Hadsereg majd két hónapja magyar területen harcolt!

Az orosz bolsevizmustól féltették nemzetüket azok is, akik 1944 október 15.-e után a Szálasi rezsim elleni ellenállásba kezdtek. Elsősorban Bajcsy Zsilinszky Endrére gondolok itt, aki barátaival és társaival szinte a lehetetlent kísérelte meg, hogy az országot, a német és orosz szorítása kö-

zött a jövőnek megmentse. Amikor erőket gyűjtött maga köré, az egység és a realitások figyelembevételével a Magyar Kommunista Pártot is együttműködésre szólította fel. Kállai Gyulával tárgyalt s erről a beszélgetésről, amely 1944 novemberében zajlott le, fennmaradt egy jegyzőkönyv, amelyre ma nem szívesen emlékeznek a Bajcsy Zsilinszkyvel odahaza Magyarországon foglalkozó történészek.

E dokument szerint Bajcsy Zsilinszky e kérdéssel fordult Kállai Gyulához a KP kiküldöttjéhez: « Mondja meg őszintén, van-e a maguk kommunista pártjában moszkvai kiküldött? » Kállai: « Határozottan állíthatom, hogy nincs! » Bajcsy: « Én még mindig nyugtalan vagyok! » Kállai: « Megnyugtathatom, Moszkva egyáltalában nem óhajtja Magyarország bolsevizálását! » Később, már a Szálasi rendszer rögtönítélő bírósága előtt 1944 december elején Bajcsy Zsilinszky így beszélt a kommunistákkal kötött szövetségről: « Barátaim megnyugtattak, hogy azok a kommunisták, akik velünk szövetkeztek, semmiképp sem azonosak a 25 év előttiekkel. Egészen más emberek, programjuk is más. Engem ugyanis úgy informáltak, hogy a kommunista párt nem törekszik vezető szerepre, mert ehhez nem is találnák meg az országban sem a közhangulatot, sem a tömegeket. Viszont az ő bentlétük a szövetségben, már az egység miatt is, elengedhetetlen volt... Remélem az én személyem elég garancia lett volna ahhoz, hogy a tiszta demokratikus iránytól nem tértünk volna le. Lelkiismeretem tiszta ebben a helyzetben is. Az esztelen háborúba rántott országot csak olyan eszközökkel lehet megmenteni, amelyek adódnak és olyan úton, ami valamennyire is járható... »

A nagyhatalmak és Magyarország

S itt érek el előadásom azon pontjához, amikor Moszkvának Magyarországgal kapcsolatos politikáját kell érintenem. Mert az a közhely, hogy az országot a nyugati hatalmak Jaltában, azaz 1945 februárjában « eladták » a Szovjetuniónak, semmiképp sem állja meg a helyét. Magyarország jövőbeni hovatartozása lényegében már Teheránban, 1943 szeptemberében eldőlt, akkor amikor Churchillnek — orosz nyomásra — el kellett ejtenie azt a tervét, hogy a « második frontot » a nyugatiak a Balkánon nyissák meg. Ez időpontig a Nagyhatalmak körében még kevés szó esett Magyarországról. Sztálin a háború legeleje óta csak a balti államokra vonatkozóan, Kelet-Lengyelországnak a Cursen-vonalig terjedő részére jelentett be birtoklási igényt. Ezenkívül Romániát és Bulgariát (amellyel még háborúban sem állt!) kívánta volt saját érdekszférájában tudni. Churchill ugyan moszkvai

látogatásai alatt felhozta kedvelt tervét Németországra vonatkozóan, amelyet a háboru befejezése után több részre bontva kívánt látni, de Sztálinnál nem talált rá visszhangot. A szovjet diktátor — így írja meg Churchill visszaemlékezéseiben — csöndben pipázva hallgatta végig a brit premier tervét, mely szerint: « a Német Birodalmat fel kell oszlatni, Poroszország és az északi németség ellensúlyaként fel kell eleveníteni a békés, katolikus, délnémet-osztrák Dunai Monarchiát, amelybe Bajorország, Ausztria és Magyarország is beletartozna. » Churchill legszívesebben egy Habsburg királyt képzelt el e konföderáció élén, de egy köztársasági államformát sem ellenzett volna. A terv végül is Roosevelt meg nem értésén bukott meg. Az oroszok meg hallgatásba burkolództak, egészen 1944 őszéig. Ekkor hirtelen megváltozott érdeklődésük Magyarországgal kapcsolatban. « Magyarország most nagyon érdekli az oroszokat », kábelezte Churchill Harry Hopkinsnak, Roosevelt fő-tanácsadójának. « Magyarország szomszédállamunk », mondta Molotov az angoloknak. « Ami ott ki fog alakulni, az a mi országunkat is érinti ». Amerika ebben az időben édes-keveset törődött Magyarországgal, amelyet a balkáni államok közé sorolt. Október 12.-én Churchill táviratban tájékoztatta kabinettjét moszkvai tárgyalásairól. Többek között itt jegyezte meg, itt lenne már az ideje, hogy Washington Magyarországot ne egy balkáni, hanem Közép-Európai államnak tekintse.

Október 9.-én fontos megállapodásra került sor Moszkvában: az ún. százalék egyezményre. A Balkánon, a Dunamedencében mindenütt orosz csapatok nyomultak előre. Churchill valamilyen formában rögzíteni akarta Nagy Britannia keleteurópai befolyásának maradványait. *Ex abrupto* fél ív papírra írta le a következő formulát:

Románia	orosz érdekszféra: 90 %	brit érdekszféra: 10 %
Bulgária	75 %	25 %
Görögország	10 %	90 %
Jugoszlávia	50 %	50 %
Magyarország	50 %	50 %

A papírt Sztálin elé tette. Az hallgatott. Aztán elővette kék ceruzáját, nagy pipajelet tett beleegyezése jeléül a papírra és visszatólta Churchill elé. Ez történt október 9.-e estéjén. Másnap Molotov beszélt Edennel és a Magyarországgal kapcsolatos százalékok megváltoztatását kérte. Október 11.-én — ugyanazon a napon, amikor a Faraghó-Teleki küldöttség megkötötte a fegyverszünetet — Sztálin maga közölte Churchillel: a magyar formulát meg kell változtatni.

A szovjet hadsereg kemény harcot vív magyar földön, — érvelt. Az angolok vére nem hullik a Dunamedencében. Sztálin a 25-75 % formulát javasolta a szovjetek javára. Magyarország esetében Churchill ebbe beleegyezett.

Ebben az időben esett el harc nélkül Szeged. Ekkor zajlott le Debrecennél Keleteurópa egyik legnagyobb páncélos csatája, a debreceni csata. Ezek voltak azok az októberi napok, amikor Malinovszkij hadseregei már a Duna-Tisza közén törtek előre s délről felvonulóban volt Tolbuchin hadseregcsoportja is, hogy alig egy hónappal később Baja és Mohács körzetéből indítson sikeres támadást a Dunántúl elfoglalására. Mert Moszkvában ez időben igen optimista módon ítélték meg a magyarországi hadihelyzetet, különösképpen Közép-Kelet-Európa jövőjét. A szovjet vezérkar — s ezt Zsukov marsall, Stemenko hadseregtábornok visszaemlékezéséből tudjuk — biztosra vette, hogy Horthynak teljes egészében sikerül a háborúból való kiválást végrehajtani. Ebben az esetben a szovjet hadsereg már november első napjaiban elérhette volna az osztrák-magyar határt és január közepére Bajorországban állhatott volna. Amikor az október 15.-i budapesti események a Horthy-átállást megakadályozták, még akkor is élt a szovjet Vezérkarban a remény, hogy a magyar hadsereg kiválásával, szétzüllésével a német erők önmaguktól ki fogják üríteni az országot. Az a sztálini hadi-direktíva, amelyet október végén kapott Malinovszkij, világosan kimondta, hogy Moszkva Budapest elfoglalását november 7.-re, Bécs elérését pedig Karácsonyra kívánja. Január közepén a délről támadó szovjet csapatoknak Brünnt is el kellett volna foglalniok.

Ezek a szovjet tervek politikai és katonai vonatkozásban jórészt kivihetetlenek voltak. Politikai vonalon nem sikerült nekik az átálló 1. magyar hadsereg parancsnokával, Miklós Béla vezérezredessel egyetértésben, egy Magyar Felszabadító Hadsereget létrehozni. Miklós felhívásai, röpcédulás propagandája süket fülekre talált a magyar honvédségnél. Nem mintha ezek a katonák maguknak érezték volna a háborút, vagy lelkesedtek volna a német szövetség mellett, hanem egyszerűen az oroszoktól való borzadály — ami, mint egy később a Néphadseregben tábornoki rangot elért volt honvédtiszt mondta, « szinte a levegőben volt » — akadályozott meg minden épkézláb terv kivitelét. Miklós Béla csak két-három hetet töltött el a Kárpátokban « hadseregszervezéssel ». November elején maguk az oroszok is rájöttek ennek értelmetlenségére. Erre Miklóst Moszkvába vitték, hogy ő ott a Teleki-Faraghó-Szentiványi csoporthoz csatlakozhasson. Idejött később, Kecskemét elfoglalása után Vö-

rös János vezérezredes is, aki — mint mondotta — a nyilasok börtöne elől menekült az oroszokhoz át. Ők alakították meg 1944 novemberében a Szovjetunióban a « Moszkvai Magyar Bizottságot », amelyet orosz támogatással ellenkormánnyá kívántak volt kiépíteni.

A Magyar Kommunista Párt külföldi Bizottsága közben már október végén Magyarországra küldte képviselőit, Gerő Ernőt és társait, akik Szegeden november elején megkezdték a kommunista párt hazai szervezését. Politikájukról, elképzeléseikről 20 évvel később Budapesten Nógrádi Sándor visszaemlékezéseiben így írt: « A Külföldi Bizottság a párt egyedül illetékes vezetőségének képzelte magát. Ez az igazság. Nem volt ez önkényes választás néhány külföldön élő kommunista részéről? De bizony az volt. Itthon kellett volna már az első hetekben a felszabadulás után egy ideiglenes vezetést létrehozni, az itthoni elvtársak nagyarányú részvételével. A Szovjetunióban tevékenykedő kommunisták egy csoportja már ott elhatározta, hogy hazatérésük után magukhoz ragadják a párt vezetését, függetlenül attól, hogy milyen káderein k vannak itthon s főleg függetlenül attól hogy ismerik-e eléggé a hazai viszonyokat, vagy sem. » Amiről azonban nem tett említést Nógrádi, az az a tény volt, hogy Rákosi szovjet utasítás alapján működött Magyarországon. Az oroszok népfront politikát akartak a demokratikus elvek szigorú tiszteletben tartása mellett. Minden erővel azon voltak, hogy az 1919-es rossz emlékű kommunista diktatura árnya ne kísértsen a Vörös Hadseregtől már elfoglalt területen. Az új pártot a « Kommunisták Magyarországi Pártja » elnevezés helyett Magyar Kommunista Pártnak nevezték, *nemzeti* függetlenségről, *nemzeti* programról beszéltek, *nemzeti* hadsereget kívántak felállitani és harcos szószólói voltak mind a vallási türelemnek, mind a nyugati értelemben vett demokráciának. Azok a volt Horthy tisztek, akik ezekkel a kommunistákkal 1944 decemberében Debrecenben összejöttek, nem győztek magatartásukon eléggé csodálkozni.

Egyikük, Miklós Béla közvetlen környezetéből, ennek még 20 év eltelte után is így adott kifejezést. Idézem: « Én a szegedi ellenforradalmi tisztiszázad tagja voltam s mint önként jelentkező, egy járőrrel elsőnek hagytam el Szegedet az úgynevezett Tóth Bambi féle csoportban 1919-ben. Ha az idő el is homályosítja a történteket, mégis tisztára emlékszem, milyen különbség volt a Kun Béláék hangneme és a debreceni között. Világ proletárjai egyesüljetek!, Reszkess sötétben bujkáló ellenforradalmár! — így 1919-ben; most meg 1944-ben a kommunisták' nemzeti feladatokról' beszéltek ».

Debrecenben kormány alakul

Az új magyar kormány, amely az « ideiglenes » jelzőt kapta, 1944 december 21.én került az Ideiglenes Nemzetgyűlés révén megválasztásra. A nemzetgyűlés első elnökéül Szentpéteri Kun Bélát jelölték, de e jogi professzor már előzőleg kifejtette, hogy nem kívánja e posztra nominálni magát. Kommunista javaslatra e visszakozást el is fogadták, hisz a 19-es Kun Béla neve e jelöléssel, akarva-akaratlanul újra kisértett volna. Helyette Zsedényi Béla, miskolci jogakadémiai tanár lett a Nemzetgyűlés elnöke. Mivel a háború okozta kaotikus állapotok miatt a vidékkel alig lehetett összeköttetést teremteni, Miklós Béláéknak, a leendő miniszterelnöknek, bele kellett törődni abba, hogy választásokat csak a városokban és nagyobb községekben tartsanak. Ezek sem voltak « igazi », békebeli választások; inkább amolyan kinevezések. Így december folyamán 38 városból és nagyobb községből 212 képviselő érkezett Debrecenbe. Ezek öt pártot, a Kisgazdapártot, a Szociáldemokrata pártot, a Parasztpártot, a Kommunista Pártot és a Polgári Demokrata Pártot képviselték.

A debreceni kormány még régi stílusú koaliciós kormány volt. A kormányelnök Miklós Béla vezérezredes lett. A kormány 12 tagja között 3 tábornok volt: a miniszterelnökön kívül Vörös János honvédelmi miniszter és Faraghó Gábor közellátási miniszter. A kommunisták igen szerénynek bizonyultak. Csupán három másodrangú miniszteri állást töltöttek be. Pártok szerint a kormány összetétele így alakult: négy pártonkívüli, két szociáldemokrata, két kisgazdapárti, három kommunista és egy parasztpárti.

Ebben az időben a trianoni Magyarország 80 %-a már orosz katonai ellenőrzés alatt állott és e területek polgári igazgatását most átadták a debreceni kormánynak, amelynek rengeteg feladattal és problémával kellett megkűzdenie. Nyugodtan állíthatjuk, hogy az elmúlt 100 év alatt magyar kormány ilyen nehéz körülmények között még nem lépett hivatalba. 1944 szeptember eleje óta az ország hadszintér volt. A front szinte kilométerről kilométerre gördült végig az országon, emberéleteket pusztított el, megsemmisítette a régi rendet, a közigazgatást, a hivatalokat és a gazdasági életet. A hungarista Szálasi kormány a német haderő védelme alatt gabonát, gépeket, nyersanyagokat, egész gyáriberendezéseket szállíttatott ki nyugatra a Német Birodalomba, hogy azokat ott, mint hangoztatták, « biztonságba helyezzék ». A Vörös Hadsereg által megszállt országrészekben hasonló jelenségek megsokszorosodva játszódtak le. Az orosz hadsereg élelmiszert szinte egyáltalán nem vitt magával.

Igy nemcsak azt kobozta el, amire szüksége volt, hanem mindent amit fellelt. A Vörös Hadsereg magyarországi hadjárata alatt 4 millió tonna gabonát és kukoricát, 300.000 lovat, 1 millió sertést, másfél millió juhot, 1,2 millió szarvasmarhát, 18 millió szárnyast és több mint 10 millió liter bort és szeszesitalt rekvirált Magyarországon. A « zsákmánykomisszárok » ezenkívül élénk érdeklődést tanusítottak gépek, nyersanyagok, bankpénzszekrények, bútorok, szőnyegek és gépkocsik iránt. A debreceni kormánynak csak kevés tagja és csak igen ritkán mert az oktalan pusztítás ellen a Vörös Hadsereg magyarországi parancsnokságánál szót emelni.

Mindezekhez még hozzájárult az is, hogy egyes megyékben teljes anarchia uralkodott. A sebtében és a legtöbb esetben nem megfelelő emberekből megalakított ún. « nemzeti bizottmányok » mit sem akartak tudni a központi kormányról. Úgy alakították ki az életet a faluban, ahogy nagy tudatlanságukban a demokráciát elképzelték. Példának álljon itt Vésztő esete.

Ebben a Debrecentől alig 100 kilométernyire fekvő kis községben decemberben kikiáltották a « Vésztői Tanácsköztársaságot ». A községbe vezető utakon eltávolították a falut feltüntető táblákat és újakat szereltek fel, amelyeken a Tanácsköztársaság felirat mellet nagy sarló és kalapács volt látható. Az « új állam » követet is akart küldeni Moszkvába, hogy ez vigye keresztül a Szovjetunióba való felvételüket. Mikor a Miklós kormány erről az operettbe illő esetről tudomást szerzett, egy magasrangú tisztviselőt küldött Vésztőre, hogy térítse észre a község vezetőségét. A vésztőiek azonban elkergették a tisztviselőt és a « Tanácsköztársaság » 36 katonája elindult Debrecenbe, hogy ott bosszulja meg a községen esett nagy sértést.

Vésztő nem volt egyedülálló jelenség: az országban különféle államszervezetek alakultak, amelyeknek a debreceni kormány kezdetben éppoly « nemzeti bizottmány » volt, mint a többiek.

Nehézségeket okoztak, bár számuk nem volt jelentős, a magyarországi veterán kommunisták is, akik a Vörös Hadsereg bevonulásakor azt remélték, hogy tevékenységüket és politikájukat ott folytathatják, ahol 1919-ben abbamaradt.

Ezekről írja Andreánszky István, a debreceni belügyminisztérium rendőri osztályának volt vezetője a következőket: « Azt hitték, hogy azok az elvtársaik, akik az utolsó húsz évet moszkvai számüzetésben töltötték, naponta tanácskozásra ültek össze Sztálinnal, ki állandóan tanácsért fordult hozzájuk. Nem tudták, hogy a Moszkvába emigrált magyar kommunisták legtöbbjét a harmincas évek nagy tisztogatása során kivégezték, és akik életben

maradtak, azok egymás ellen intrikálva, a politikától teljesen visszavonultan töltötték napjaikat. Ez a magyarázata annak, hogy 1944 decemberében ezek a Horthy Magyarországon üldözött, az új világnézetet és politikát nem ismerő kommunista veteránok, hajmeresztőnél hajmeresztőbb követelésekkel ostromolták Moszkvából visszatért elvtársaikat. Igy például: a Vörös Hadsereg ne követeljen hadisarcot Magyarországtól, mert ez az ország volt az első, amely 1919-ben Lenin szavára hallgatott. Egy másik példa: azonnal fel kell állítani a magyar Vörös Hadsereget és ezt a románok és csehek ellen harcba kell vetni. Mialatt a szovjet Vörös Hadsereg megsemmisíti a hitleri haderőt a magyar Vörös Hadsereg döntő csapást mérhet a román és cseh imperializmusra, amely 1919-ben feldarabolta Magyarországot és amely most a kisebbségben élő magyarokat kiűzi Erdélyből és Felső-Magyarországból, tehát most ismét magyargyűlölő politikát folytat».

Erdély, Felvidék és Kárpátalja sorsa

S ha már érintettük az 1938–44 között Magyarországhoz tartozó országrészek magyarjainak életét, foglalkozzunk most röviden az ő 1944-45-ös sorsukkal. A debreceni kormány, a fegyverszüneti megállapodás következtében, jogilag csak a Trianonban megszabott országhatárú Magyarország fölött rendelkezhetett. Ami az 1937 utáni határok között történt, azért szót sem volt szabad emelni. Pedig a határkorrektura kérdésében már 1943-ban történtek Moszkvában lépések. Nemrég napvilágra került dokumentumok alapján tudjuk, hogy Rákosiék szívesen látták volna, ha az új Magyarország valamelyes területet megtarthatott volna azokból az országrészekből, amelyekhez 1938 után jutott. Jugoszláviánál erről szó sem lehetett. Románia esetében az oroszok is hajlottak egyidőben egy önálló Erdély létrehozására, amely Romániától és Magyarországtól függetlenül, mint köztársaság szerepelt volna. De 1943 végén, amikor a Szovjetunióban megalakult az első antifasiszta román hadosztály s utána megindultak a titkos tárgyalások a román királyságnak a háborúból való kilépése érdekében, Sztálin nem foglalkozott többet az önálló Erdély gondolatával.

Csak 1944 őszén került újra napirendre Erdély kérdésének ügye. A szovjet frontparancsnokságok a békés magyar lakosság körében okozott mészárlásokról tudósították feletteseiket. A román csapatokkal együtt ugyanis Maniu román pártvezér híveiből toborzott szabadcsapatok, ún. Maniu-gárdisták törtek be a magyar lakta vidékekre és ott rabolva-gyilkolva álltak bosszút az 1940-es II. bécsi döntés során őket ért vélt vagy tényleges sérelmeken. Nemegyszer szovjet katonáknak kellett fegyverrel beavatkozni, hogy e véres kilengéseknek vége szakadjon. Vinogradov tábornok,

Sztálin egyenes utasítására 1944 november elején hatalmi szóval kiparancsolta a Maniu-gárdistákat, de a román közigazgatást is Észak-Erdélyből és a területet « ideiglenesen » egy erdélyi román-magyar vegyes bizottság kezére bízta. A szovjet szándékok Erdélyt illetően ekkor meglehetősen átláthatatlanok voltak. A román királyi kormánnyal 1944 szeptemberében aláírt fegyverszüneti egyezményben ezzel kapcsolatban csak az volt olvasható: « a II. Bécsi Döntés érvényét veszti és Erdély, vagy annak nagyobbik része Romániához fog tartozni ». Adott esetben Dél-Erdélyen is lehetett az ún. « nagyobbik részt » érteni s egy kis optimizmussal így értékelték ezt azon magyar urak is Moszkvában, akik Horthy megbízásából 1944 október elején a szovjet-magyar fegyverszüneti szerződést készítették elő. Sőt, állítólag Miklós Bélának is megigérték az oroszok, hogy ha sikerül hadseregét átállítani és a honvédséggel Magyarországnak a németektől való megtisztításában résztvenni, Erdély kérdésében tekintettel lesznek a magyar érdekekre illetve a « lenini nemzetiségi elvek alapján fognak dönteni ». Mindenesetre az Erdéllyel kapcsolatos magyar álmok nem tartottak hosszú ideig. Mint később kiderült, az oroszok Észak-Erdélyt Bukarest zsarolására kívánták elsősorban felhasználni. Amikor 1945 márciusában Mihály király Andrej Visinszkij szovjet külügyminiszterhelyettes nyomására, beleegyezett a polgári Radescu kormány menesztésébe és helyébe Petru Grozát, a Baloldali Demokrata Blokk jelöltjét bízta meg kormányalakítással, az oroszok rögvest teljesítették igéretüket. 1945 március 11.-én Sztálin távirati úton közölte a királlyal Észak-Erdélynek közigazgatásilag Romániához való csatolását.

A háború alatt a magyar kommunista emigráció többször próbálkozott Csehszlovákia esetében is határrevizióval. Benesék azonban hallani sem akartak erről. A magyarokat a a németekkel egy kalap alá vették és még a Felvidékről származó magyar nemzetiségű kommunistákra is görbe szemmel néztek. Rákosi 1944-ben két ízben kísérelte meg, hogy Szlovákiával kapcsolatosan valamit is elérjen. Egyszer a szlovák nemzeti felkelés idején javasolta, hogy a már a németektől, illetve Tiso-adminisztrációtól megtisztított szlovák területre berepülve egy önálló magyar partizánegységet hozzon létre, amely támogatásával betörhetne Magyarországra. Nemcsak hogy a londoni emigráns kormány, de a Husak és Novomierski vezette szlovák kommunista párt sem akart e tervről hallani. Később, 1944 decemberében, Rákosi felvetette Kassa megtartásának kérdését, javasolván, hogy e jórészt magyar lakosú városért cserében a leendő Magyarország végkép le-

mondhatna a Felvidékről. A csehszlovákok ezt is elutasították. Sőt ekkor már kidolgozás alatt állt az a hirhedt kassai program, amely a németek mellett a Csehszlovák köztársaság magyar nemzetiségű lakosait is, politikai állásfoglalásuk és magatartásuktól függetlenül, *vogelfrei*-nek azaz minden jogtól megfosztottnak proklamálta.

Pedig Benes nem minden területi kérdésben volt olyan állhatatos, mint Kassa esetében. Ezekben az 1944 novemberi napokban — akár tetszett neki, akár nem — tudomásul kellett vennie, hogy Kárpátalja, illetve Ruszinszkó, illetve Kárpát-Ukrajna esetében ő az, aki a rövidebbet húzza. A szovjet csapatok november végére ugyanis befejezték azon kárpáti hadműveleteiket, amelyeknek során Munkácsot, Ungvárt elfoglalva, Kárpátalja birtokába kerültek. A 1941-es csehszlovák-szovjet megegyezések alapján most e területet vissza kellett volna adniuk a Benes kormánynak. A londoni csehszlovák kormány már 1944 októberében a Kárpátok előterébe küldte megbizottait, akiknek feladata egyrészt a régi közigazgatás bevezetése, másrészt a kárpátaljai ifjúságnak a felállitandó új csehszlovák hadseregben való besorozása volt. Erre azonban nem kerülhetett sor. A felszabadító szovjet hadsereg egyszerűen annektálta e soha orosz fennhatóság alá nem tartozott Kárpátontúli területet. Minderről a szovjet hivatalos kiadványok s elsősorban az *Istorija Velikoj Otocsestvennoj Vojnü Szovjetskogo Szojuza,* azaz a Nagy Honvédő Háború Története így számol be:

> « A majdnem két hónapig tartó harc eredményeként Kárpát-Ukrajna felszabadult a magyar és német fasiszta csapatok megszállása alól. Lakossága édestestvérként fogadta a Vörös Hadsereg katonáit és tisztjeit. A meggyötört nép lelke mélyéből előtört az a sok évszázados kivánság, hogy újra egyesüljön idősebb testvérével, Szovjet-Ukrajna népével. Munkácson 1944 november 26.-án tartották első kongresszusukat Kárpát-Ukrajna népi bizottságai. A kongresszus elhatározta: 1. Kárpát-Ukrajna csatlakozik nagy anyaországához. Szovjet-Ukrajnához és kilép Csehszlovákia kötelékéből. 2. Megkéri az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfőbb Tanácsát és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Legfőbb Tanácsát, hogy vegye fel Kárpát-Ukrajnát az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékébe ».

Ez azonnal meg is történt. Benes katonai és polgári emisszáriusainak sürgősen el kellett hagyniuk Kárpátalját. A csehek, mit tehettek egyebet, igyekeztek jó képet vágni a dologhoz, hisz Benes már attól tartott, hogy Sztálin esetleg Szlovákiára is étvágyat kaphatna s azt is bekebelezné a testvéri Nagy Ukrajnába. Csehszlovákiának hivatalosan is le kellett mondania Kárpátaljáról, — ez 1945 nyarán történt

—, ami magyar szempontból csak annyiban érdekes, hogy így e terület több mint 200.000 magyarja mentesült azoktól a megpróbáltatásoktól, amikben köztudomásúan a szlovákiai magyarságnak 1945 és 48 között osztályrésze volt.

A kőszegi kormány

Az előbbiekben bővebben beszéltünk a debreceni kormányról. Itt az ideje, hogy az ország nyugati részében lévő másik kormányról, a Szálasi kormányról is beszámoljunk. 1944 október 15.-e után ez a kormány igyekezett a teljes népgazdaságot a német-magyar hadviselés szolgálatába állítani. Ugyanakkor totális mozgósítást rendeltek el a honvédség vonalán is. Mindezek azonban kevés eredményre vezettek. A Vörös Hadsereg előretörése folyamán 1944 december közepére már csak a Dunántúl egy része maradt Szálasiék kezén. Budapest bekerítését sem tudták a németek megakadályozni, jóllehet e Karácsony előtti hetekben újabb páncélos hadosztályokkal erősítették meg a magyarországi arcvonalukat. Szálasi és szűkebb környezete 1944 decemberében egy villámlátogatást tett Hitlernél Berlinben. « Nur nicht den Mut verlieren » erősítette őket Guderian, a vezérkari főnök. Egész nap tanácskoztak. Megegyezés jött létre, hogy a honvédség átszervezése Németországban történik. Csak jól felszerelt és politikailag is edzett honvédek kerülnek az elkövetkezendő tavaszi nagyoffenziván Magyarországon bevetésre. A magyar vendégek lelkükben megerősödve tértek vissza a Dunántúlra: meg voltak győződve arról, hogy Hitler nem blöffölt, hogy valóban bevetésrekészen állnak a háborút eldöntő új német csodafegyverek, elsősorban az atombomba. A németek a nyugati szövetségesekkel különbékére fognak lépni s utána teljes erővel az oroszok ellen fordulnak. Magyarországot — még 1945 januárjában is ezt igérték a németek — három lépcsőben (Dunavonal, Duna-Tisza köze és Kárpátok) tavaszra vissza fogják foglalni. S ekkor semmi akadálya nem lesz annak, hogy a Hungarizmus eszmei alapján föderációs, azaz autonom alapon meg ne valósíthassák a szentistváni Magyarország újraalakítását. Szálasi és pártja azonban tartott Hitlertől és a németek várható európai hegemóniájától. Időben, még 1945 legelején megkezdték politikai kapcsolataik Mussolini felé való kiépítését, akinek segítségében bízva, kívánták volt a várható német hatalmi törekvéseket egyensúlyozni. Ugyanakkor Ante Pavelics Horvátországa felé is keresték a kapcsolatokat. 1945 márciusában báró Kemény Gábor külügyminiszter Zágrábban egy magyar-horvát lakosságcseréről kötött egyez-

ményt, amely — mint mondotta — mindörökre megoldja a két állam közötti területi problémákat.

Közben teljes erővel folyt az ország népgazdaságának Németországba való kiszállítása, illetve kitelepítése. A kivitt értékekről eléggé pontos képünk van. Élelmiszerszállítmányok is nagy számban mentek ki Ausztriába és Dél-Németországba, mivel, Hitler, bár engedélyt adott a magyar lakosság áttelepítésére, előre kijelentette, hogy élelmezni nem tudja őket. A honvédség különböző egységei, iskolái és tanintézetei is teljesen szétszóródtak német földön. Nemcsak Dániába kerültek honvédek, de Breslau, Küstrin sőt Berlin védelmébe is akarva-akaratlanul belesodródtak magyar katonák. Egyébként a honvédség létszáma 1945 februárjában alig haladta meg a 200.000 főt. Ezek az egységek is három német hadseregben voltak szétforgácsolódva. A Balantontól délre a 2. német páncélos hadsereg keretében, a Duna és Balaton között a 6. német hadseregnél és fent Szlovákiában, a 8. német hadseregnél. Utánpótlásuk rengeteg bürokratikus nehézséggel járt: így pl. minden Szlovákiába menő katonai szállítmány tranzit átmeneteléhez a szlovák külügyminisztérium hozzájárulását kellett kérni. S ezt 1945 februárjában is, amikor már Pozsony alatt állt az orosz!

1945 február 13.-án, 52 napos utcai harcok után elesett Budapest. A három német felmentési kisérlet nem sikerült: a még harcoló, illetve az arcvonalon álló honvédség körében a további harc kilátástalansága uralkodott el. A szökések, a dezertálások, a bujdosás napirenden voltak. Egyetlen egy hét leforgása alatt — így jelentették a németek — a 3. magyar hadsereg keretéből több mint 1.000 katona tűnt el. Nagyrészük a szovjet csapatokhoz ment át, elhíve azok frontpropagandáját, hogy az átjövőket családjukhoz azonmód hazaengedik. Nem így történt: csak nagyon kevesen tudtak eljutni a már oroszoktól megszállt területre. A legtöbbjüket hadifogolyként kezelve vitték Erdélyen, Foksanin keresztül ki a Szovjetunióba.

1945 márciusában valamelyest javult a helyzet. A Dunántúlra egy új német hadsereg, a 6.SS páncélos hadsereg frissen feltöltött és újonnan felszerelt hadosztályai érkeztek. A Kőszegen lévő kormány, — Szálasi ekkor már nemzetvezető államfő volt, a kormányelnöki tisztet egyik legbensőbb híve Szöllősi Jenő, civil foglalkozására nézve patikus, látta el — valóban abban bízott, hogy megjött a várt fordulat. De a Sepp Dietrich vezette nagy német offenziva, amelyben három német hadsereg, több mint 700 páncélos és páncélozott jármű vett részt, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Székesfehérvár körzetéből március 6.-án indított

támadás nagyjában a Sió csatorna vonalánál március 15.-ig elakadt. A nehéz német páncélosok mielőtt még bevetésre kerültek volna, belesüppedtek a Sárviz felázott talajába. Március 16.-án pedig Tolbuchin Székesfehérvártól északra megindította már rég előkészített nagy offenzíváját, amelynek során március végére, április elejére Malinovszkijjal együtt az utolsó német és magyar csapatokat kiszorította az országból.

Szálasi és kormánya a kiürítés utolsó óráiban értesült a dunántúli arcvonal összeomlásáról. Még akkor sem akart hitelt adni az oroszt jelző híreknek. Először csak a Semmeringre kívántak távozni, mondván, hogy aki a határtól messzebb megy, az hazaáruló. Amikor azonban a német csapatoknak az osztrák-magyar határnál sem sikerült az oroszokat feltartóztatni, akkor a Szöllősi kormány elhagyta a semmeringi hotelt és részint Salzburg felé, részint Attersee felé tartott. Az út nem volt veszélytelen. Az Ausztriába áradó menekültek — számuk meghaladta a 300.000-et — nemcsak a bizonytalan jövővel, de a velük szemben nagyrészt ellenséges érzelmű lakossággal is « harcot » viseltek. Balck német tábornok, a 6. hadsereg parancsnoka, 1945 április 1.-én ugyanis elrendelte, hogy a hadsereg kötelékében lévő magyar csapatokat le kell fegyverezni, mivel azok a német hadviselés számára megbízhatatlanoknak bizonyultak. Balck ugyanis arról értesült, hogy a Szent László hadosztály, az akkori királyi honvédség egyik elitalakulata, átállt az oroszokhoz, sőt meg is kezdte a németekkel szemben az ellenségeskedést. Ez a hír, mint később kiderült, teljesen légből kapott volt. Viszont Balcknak ürügyül szolgálhatott a honvédség lefegyverzéséhez. Sőt nemcsak a fegyvereket, de a járműveket is elszedette a nyugatra menekülőktől. A Szent Korona védelmére kirendelt katonai őrség is csak fegyveres összetűzés árán tudta útját nyugat felé folytatni.

A Szöllősi kormány végülis a salzburgi Österreichischer Hofba szállásolta be magát. A Honvédelmi Minisztérium egy kolostorba került, Mettenbe. Maga Szálasi Mattseeban telepedett le. Ott tartotta meg április 28.-án esküvőjét is Lutz Piroskával. Ekkor már nemcsak az oroszok, de az amerikaiak is Ausztria területén harcoltak. A Német Birodalom összeomlása napok kérdése volt. Szálasi azonban még politikai terveket kovácsolt: egy Berlin-London-Tokio tengely létrehozásával bízta meg egyik hívét, Andreánszky Jenőt, majd utasításokat adott, hogy miként kell viselkednie a párt, a kormány és a hadsereg vezetőinek a megszállókkal szemben. A Szöllősi kormány is igyekezett háború utáni terveket kovácsolni. Ők úgy képzelték, hogy a Német Biroda-

lom összeomlása csak időleges lesz. Hogy pár hónap mulva megindul az uj háború, a Nyugat és a Szovjetunió között, s akkor Németország s vele együtt Magyarország is felszabadulhat. Épp ezért lépések történtek, hogy a kormány kevésbé exponált tagjai, a HM támogatásával Horvátországba távozzanak, s ott Mihajlovics csetnikjeihez csatlakozzanak. Azt hitték, hogy Mihajlovics még mindig a brit birodalom támogatását élvezi, s hogy vele együtt, a Fruska Gora hegyei között, kivárhatják a bekövetkezendő új háborút. A Jugoszláviába távozó csoport magával vitte volna a Szent Koronát is, ezzel biztosítva az országhoz való további jogát és ragaszkodását. A Szent Koronát tartalmazó páncélládát ugyanis annak őrzője, Pajtás ezredes, üresen adta át 1945 május végén az amerikai megszállóknak. A Koronát még április végén az ezredes egy holdtalan éjszakán kivette ládájából es Szálasi tudtával egy olajos hordóba rejtve, két katonájával Mattsee közelében elásatta.

A Szöllősi kormány május első napjaiban tartotta meg Salzburgban utolsó minisztertanácsát. Kassai propagandaügyi minisztert Veesenmayerhoz küldték, tőle tudakolja meg, milyen álláspontra helyezkedjék a kormány a közeledő amerikaiakkal szemben. Kassai ónszínű arccal érkezett vissza: « A Magyar Királyi Kormány megszűnt létezni », mondotta. Majd társainak Veesenmayer köszönetét tolmácsolta az eddigi kitartásért s bejelentette, hogy a háború elveszett: a német hadsereg kapitulált. Veesenmayer álláspontja szerint a leghelyesebb, ha a kormány tagjai és a hadsereg vezetői azonnal jelentkeznek a megszálló amerikaiaknál. Veesenmayer szerint legrosszabb esetben egy hat hetes internálás következhet. Bántódása senkinek sem lesz, hiszen státusuk szerint ők már nem ellenségek, hanem legyőzöttek.

Salzburg 1945 május 10-én harc nélkül került amerikai kézre. Az amerikaiak a Szöllősi kormány tagjait egymásután tartóztatták le. Szálasit magát Mattseeben. Hivatalosan sem a kormány, sem a hadsereg nem kapitulált. Semmiféle hatalomfosztásra, sem formailag, sem jogilag nem került sor. Az 1944 október 16 után kialakult politikai helyzet irányítói és vezetői így egyik óráról a másikra megszűntek politikai tényezők lenni.

Veszteségeink és az újrakezdés

Mit vesztett Magyarország a második világháborúban? Kénytelen vagyok számokat, adatokat felsorolni. Nem volt könnyű ezeket az adatokat egyeztetni, hiszen különböző politikai meggondolások vezették azokat, akik az elmúlt 25

esztendőben mind Keleten, mind Nyugaton számot kívántak vetni nem kis méretű veszteségeinkről.

Magyarország, a trianoni határú ország, az 1938-as értékben számított 22 miliárd pengő azaz több mint 5 miliárd dollár, gazdasági kárt szenvedett, ami az 1938-as nemzeti jövedelemnek kb. ötszörösét teszi ki. Az 1944 évi nemzeti vagyonnak 40 %-a ment veszendőbe. A mezőgazdasági állománynak több mint a felét, a gépi felszerelésnek 30 %-át vesztettük el. A harcok és a háborús károk következtében a fő mezőgazdasági termékek mennyisége 1945-ben a háború előttinek a felét sem érte el. A legsúlyosabb károkat a közlekedés szenvedte. Elpusztult vagy súlyosan megsérült a vasúti vágányzat 36 %-a, a nagyobb hidak 90 %-a. Az egész dunai hajópark 1945-ben külföldön, Bajorországba és Ausztriába került. Az ország összes házainak kb. egynegyede szenvedett súlyos kárt. Magyarország népétől hatalmas véráldozatot követelt a háború. Több mint 600.000 ember vesztette életét a fronton, a légitámadásokban, a koncentrációs táborokban és hadifogolytáborokban. Elpusztult 1.704 közuti híd. Az Államvasutak 68.000 vasuti járművéből 48.000-et elraboltak, a 2.800 mozdony nagyrészét szintén elhurcolták, vagy teljesen használhatatlanná tették. Teljesen megsemmisült vagy súlyosan megrongálódott 120.000 lakóház.

S még súlyosabb nyomokat hagyott a háború a magyar nép lelkében. Mindenből kifosztva, kibombázva, kül- és belföldi fogolytáborokban szétszórva, szembe kellett néznie az új élet adta realitásokkal. Az idegen megszállás s a bizonytalan jövő ellenére, 1945 áprilisában megindult valami Magyarországon, amit nem lehet — még 26 év távlatából sem — eléggé csodálni és elég tisztelettel értékelni. Az a generáció, amely két vesztett világháborút, két forradalmat, polgárháborút s ellenforradalmat megért, azok az értelmiségiek, műszakiak, polgárok és egyszerű dolgozó emberek, akik a különböző propagandáktól ideig-óráig befolyásolva, hittek, mert hinni akartak a szólamoknak, igéreteknek, vagy álmaiknak, ritka józansággal nekifogtak egy új Magyarország felépítésének. A kezdet bizonyosfokú bizalmat keltett: az 1945 március 15.-én meghozott földreform egyszer s mindenkorra megszüntette a múlt századból ránk maradt anakronisztikus hagyatékot, a nagybirtokot, latifundiumaival és hitbizományaival egyetemben. 660.000 paraszt, nincstelen földmunkás jutott földhöz. Megnyílt az út annyi eddigi szép terv megvalósításához: az egészséges kisgazda magyar parasztság megteremtéséhez.

1945 a demokrácia beköszöntője is volt Magyarországon: a Kelet-Nyugat közötti híd, egy keleteurópai semleges övezet kialakításának gondolata kisértett nem egy akkori politikus elképzelésében. A gazdasági élet lendületbe jött nem utolsósorban azért, mert az eddigi gazdasági struk-

túra nem változott meg. A munkavállaló és munkaadó közös érdeke volt a gyárak, üzemek mielőbbi megindítása, üzemeltetése. Szabad szakszervezet alakult, amely valóban a munkások érdekeit képviselte. A Kommunista Párt, miként az előbbiekben is mondottuk, taktikája alapján ekkor még igyekezett megtartani a demokrácia játékszabályait és igyekezett « tömegeket » gyűjteni magának, az elkövetkezendő választásokhoz. Az út, amelyre 1945 májusában a háború befejezése után a magyar nép lépett, 1946-ban kezdett rögösödni. A jelenlegi budapesti történeti irodalom az 1945/47-es korszakot « útkeresési » kornak nevezi, mintha a magyar nép nem találta volna meg 1945-ben már azt az utat, amelyet a béke és demokrácia, a nyugati értelemben vett demokrácia jegyében, ne követhetett volna. Nem rajta, hanem az elkövetkezendő körülményeken és idegen tényezőkön múlott, hogy az út végre is egypártrendszeres, elnyomó és kizsákmányoló diktaturába végződött: Rákosi Mátyás parancsuralmában.

Végezetül még egy pár szót 1945 jelentőségéről és szerepéről a magyar történelemben. Miként minden eddigi nagy sorsfordulónk, mint 1712, 1848, 1867 vagy 1918, 1945 is sorsformálóvá vált a nemzet történetében. Ezt azoknak is el kell ismerniök, akik esetleg eddigi mondanivalóimmal nem értenek egyet. 26.-év távlatából úgy gondolom, nyugodtan állíthatjuk: 1945 egy cezura, az összeomlás és az újrakezdés éve volt ezer éves s a sorstól és szerencsétől mostohán kezelt népünk életében.

Gánóczy Sándor

KRISZTUSI REMÉNY ÉS NEMZETI TÖRTÉNÉS

Kereszténység - magyarság... Tagadhatatlan tény, hogy ez a két fogalom történelmünk folyamán szoros kapcsolatba került egymással. A két háború közötti nacionalizmus fegyvert próbált kovácsolni belőlük. A háború utáni marxizmus pedig egyre inkább kénytelen volt számolni velük, hogy a nép szellemi-lelki szétbomlásának gátat vessen. Ami pedig az emigrációt illeti, ott az egyházi és nemzeti erők szövetsége egészen nyilvánvaló jelenség.

Ez a tényállás. Mi a probléma? A probléma nagyrészben talán abban áll, hogy a két fogalmat, kereszténység és magyarság, nemigen szoktuk *elmélyedő és kritikus gondolkodás* tárgyává tenni. A kettő között fennálló viszony számunkra annyira magától értetődő, hogy jórészt csak közhelyekben kerül kifejezésre. Filozófiai vagy teológiai elemzés és kiértékelés nemigen áll mögötte. Pedig ez a két fogalom, amely a történelem templomában örök hűséget esküdött egymásnak, természete szerint kész filozófiai és teológiai vizsgálat tárgyává lenni. És talán a jövőbe tekintve azt is hozzátehetjük, hogy egy válóper lehetősége nincs kizárva közöttük. Nem lehetünk ugyanis bizonyosak abban, hogy a jövendő magyar nemzedékei is még kereszténynek fogják magukat vallani. Sőt, esetleg még az is kérdéses, hogy a magyar nemzeti öntudat fenn tud-e maradni a nemzetköziség egyre forróbb olvasztótégelyében. Mindez kötelességünkké teszi, hogy az itt vázolt tényt, mint problémát fogjuk fel és úgy is kezeljük.

Hogy ebben az előadásban ne csak felvessük a problémákat, hanem a megoldásnak néhány elemét is felvázolhassuk, a következő hat pontot szeretném kifejteni.

Először is azt kell tisztáznom, mit értek « nemzeti történés » alatt. Itt a modern filozófiák egyik főkategóriájáról, a « történetiségről » *(Geschichtlichkeit, historicité)* lesz szó.

Második helyen az a kérdés foglalkoztat majd, hogy milyen mértékben mondható a történetiség a zsidó és keresztény hit és világszemlélet közös sajátosságának.

Harmadik pont: Mit jelent ebben az összefüggésben a « krisztusi remény »? És: mit a krisztusi szenvedés?

Negyedszer: Pál apostol központi jelentősége, mint olyan emberé, akinek sikerült egyszerre élnie egy bizonyos nemzeti öntudatot és a krisztusi reményt.

Ötödször: Nemzetfogalom és univerzalizmus a modern korban.

Hatodik és az egész eszmefuttatást lezáró pont: Krisztusi remény és magyar történés napjainkban és a jövőben.

1.

« Nemzeti történés »... Akarattal választottam ezt a kissé szokatlan kifejezést, amelyről egy a nyelv tisztaságához ragaszkodó hölgy azt mondta nekem: « Hát megbolondultak a rendezők, hogy ilyen kacifántos címeket választanak? » « Nemzeti történés », ez a kifejezés azt akarja érzékeltetni, hogy nem egyszerűen történelemről, azaz múltról van szó, hanem inkább arról a folyamatról, amely múltat, jelent és jövőt egyszerre érint. Ilyen értelemben a « történő nemzetről » van szó, a nemzetről, amennyiben a múltja szilárd talaján a jelenben a jövő felé mozog, halad, fejlődik. Amikor a *folyamatos* történés dinamikus szemszögéből nézzük egy nemzet életét, nem teszünk mást, mint amit minden modern antropológia tesz. A mai nagy filozófiai irányzatok, az egzisztencialisták éppúgy mint a marxisták és a strukturalisták mind abból indulnak ki, hogy az ember csak annyiban létezik, amennyiben *lesz*, amennyiben valamiből valamivé lesz. Nem az ember elvont lényegét kívánják elsősorban meghatározni, hanem konkrét létét és levését próbálják leírni. Hogy egy hasonlattal éljek: nem ideális képet vetítenek a vászonra, egy képet, amely eszmei módon rögzíti az ember valóságát, hanem mozgó-képpel próbálják visszaadni, torzítás és szépítés, kihagyás és hozzátoldás nélkül a sokszínű emberi történést. Tudják, hogy az emberrel foglalkozó tudományoknak ott kell a szó szoros értelmében « utol-érni » az embert, ahol az valóban « utazik », « úton jár ». Csak így lehet ugyanis a pesszimista vagy optimista idealizmus végleteit elkerülni és a realitás talaján maradni.

Megjegyzendő: Ez a dinamikus szemlélet nem egyenlő egy újdonság-hajhászó szemlélettel, amely csak a mával és a holnappal foglalkozik és a múltat teljesen figyelmen kívül hagyja. Nem aktualizmusról van szó. Sokkal inkább olyan filozófiáról, amely az ember sajátos történetiségét komolyan veszi és a múlt, a jelen és a jövő távlatait szerves egységként fogja fel. Olyan gondolkodásról van szó, amely nem magasztal fel önmagában sem múltat, sem jelent, sem jövőt, hanem úgy tekint vissza a múltra, mint kiindulópontra, a

jelenre, mint az útonjárás idejére s a jövőre, mint az útnak irányt és értelmet adó, elérendő célra. Mert hiszen az ember az egyetlen igazi « örökmozgó », aki *tudatára* is bír ébredni örökmozgó mivoltának. Benne egyesül: változás és folyamatosság, újdonság és azonosság, váratlan esemény és meglevő építmény, mégpedig úgy, hogy képes is minderről tudni és mindezért felelős lenni. Egyedül az ő sajátossága a *történetiség*, azaz az ésszel felérhető és szabad akarattal irányítható valamiből-valamivé levés. A kavics, a muskátli, a kutya nem él történést: számára nincs tudott és akart múlt, jelen, jövő.

Mármost: mindaz, ami az antropológiai történés-folyamatról érvényes, azt állíthatjuk analóg módon a nemzetről is. A nemzet is csak annyiban létezik, amennyiben valamiből valamivé lesz, amennyiben tudatosan és szabadon éli útonjáró sorsát, amennyiben egyszerre képes a múltból eredő azonosságát megőrizni és a jövőt építő változásokat elfogadni vagy létrehozni.

Persze sem egyén, sem nemzet nem történik zökkenő nélkül. Minden emberi történés magában hordoz egy *drámai* elemet. Ahol ember és nemzet történik, ott mindig egy «igen» és egy «nem» hallatszik.. Mindig fennáll a kétértelműség vagy akár a többértelműség lehetősége. Mindig beáll egy feszültség a különböző lehetőségek, értelmezések, jó vagy rossz tettek között. Ezt a feszültséget, s annak sokféle formáját *dialektikusnak* is nevezhetjük. Az egyének és a közösségek életében rendszerint minden tételnek egy ellentétel felel meg, a tétellel egy ellentétel fordul szembe. A döntés ugyan feloldja a feszültséget és ideiglenes szintézist hoz magával, azonban minden szintézissel új ellentétel fordul szembe, úgy hogy a dialektikus folyamatnak soha sincsen vége. A döntés, a választás feloldja ugyan a feszültséget és elbillenti a mérleget vagy ebbe vagy abba az irányba, vagy a jó vagy a rossz felé. Azonban az új állapot kritika alá esik és így új döntésekre és választásokra ad okot és alkalmat.

Ez a dialektikus és drámai jellege az emberi és nemzeti életnek nemcsak belső és külső konfliktusokat eredményez, nem csak harcot, marakodást, tépelődést okoz. A dialektikus feszültség motorja, mozgatója magának a történetiségnek. Igy valóságos vétek lenne a történés törvénye ellen, ha valaki például a pozitív pólus nevében meg akarná semmisíteni a negatív pólust, ha a lehetőségek gazdag sokaságát redukálni akarná egyetlen egyre, és aztán ezt az egy lehetőséget mint végleges, ellentmondást nem türő megoldást védné körömszakadtáig.

A mondottakból tehát az következik, hogy az emberi és nemzeti történés egyik alaptörvénye a feszültségek elfoga-

dása és szakadatlan gyümölcsöztetése. Ahol a feszültséget pozitív módon fogadják el, ott minden esemény, legyen az pozitív vagy negatív, jó vagy rossz, siker vagy katasztrófa, haladás és önkibontakozás forrása lehet. Ahol a feszültséget tagadják vagy menekülnek előle vagy megpróbálják egyoldalúan redukálni, ott könnyen meglehet, hogy minden megmerevedik, a haladás megtorpan és az önkibontakozás visszaesik.

Ezt akartam mondani dióhéjban az antropológiai történésről és következésképp a nemzeti történésről. Ember és nemzet csak annyiban létezik igazán, amennyiben valamiből valamivé lesz, ezt a valamiből-valamivé-levését tudja és akarja, mégpedig minden azzal járó dialektikus és drámai feszültséget elfogadva tudja és akarja.

2.

A következő kérdés már átvezet a filozófiából a szellemtörténetbe. Azt kérdezem: Igaz-e, hogy az emberi egzisztencia történeti felfogása és értelmezése bibliai eredetű és így a *zsidó* és *keresztény* világszemlélet sajátossága?

A válasz csak igenlő lehet. Wolfhart Pannenberg, német evangélikus teológus, meggyőző módon kimutatta, hogy az ószövetségi kinyilatkoztatással jelent meg a Földközi-tengeri kulturvilágban az a gondolat, hogy az emberiség útonjáró emberiség, hogy Isten időn és téren átvezetve kíséri az örök boldogság felé. Amíg a többi ókori vallás és filozófia az emberi lelket az időből, a térből, az anyagi és testi valóságokból inkább ki akarták szabadítani, az Ószövetség írói az embert *evilági* lényként fogták fel és evilági útonjárás révén igértek neki üdvösséget. Nem függőleges, metafizikai irányba terelték a nép figyelmét, mintha egy felette lógó, változatlan, örök jelenbe kellene fellőnie magát, hogy ott a tiszta Szellemmel egyesüljön. Sokkal inkább arra a hepehupás útra mutattak rá, amely a nép előtt fekszik, s amelyen végig kell mennie, hogy elérje jövőjét és a jövőben az « igéret földjét ». A « vándorló istennépe » az Ószövetség központi témája, s ennek szerves része a *Messiás*-gondolat is. Ugyanis a próféták egyre inkább arra mutattak rá, hogy az « igéret földje » voltaképpen nem föld, hanem, egy élő valaki, aki jönni fog, mert jönnie kell, hogy a vándorolva-váró népet célbavezesse. És már a próféták tudták hogy a Messiás nem angyal lesz, nem is Tejúton vágtató csodálatos királyfi, hanem ember az em-

berek között, aki magára vállalja az emberi kétértelműség feszültségét és a saját vállán viszi előre Izrael sorsát.

Ennek, az egész történelmet mint üdvtörténetet összefogó, túlvilágiasságában is evilági dinamikus szemléletnek az alapja nem más, mint a hit egy egyetlen, személyes és szabad Istenben. Személyesen és szabadon teremtette ez az Isten a világot, személyesen és szabadon irányítja az emberiség sorsát, személyesen és szabadon intéz az egyedekhez hívást és igéretet. Hívására pedig az embernek szabadon kell válaszolnia, elfogadva minden kockázatot, amely egy szabadon mozgó Isten követésével jár. Úgy van, ez a helyes kifejezés: egy történelmet mozgató és abban mozgó Isten követéséről van szó. Igy közeledik nap-nap után az ember jövője felé, így jegyzi el magát nap-nap után a jövendővel és az Eljövendővel. A *levés* itt *jövést* jelent: a valamiből-valamivélevés itt abban áll, hogy jön az Isten az ember felé és jön az ember az Isten felé. Találkozásukból kell egy jobb jövőnek születnie. Innen már minden nemzetnek szól a figyelmeztetés: léted, multad és jelened csakis a jövő horizontjában nyerheti el teljes értelmét. Ahol a jövő nem világít, ott sötétbe borul minden: lét, múlt és jelen. Ahol nem a remény a tettek rugója, ott magtalanok a tettek, ott nem lendül túl a nép a közvetlen jelen mesgyéjén.

Remény és túllendülés: ez a két szó foglalhatja össze a bibliai történetiség lényegét. Mert remélek a jövő Urában és Teremtőjében, erőm lesz a nagy gátfutásra. Minden kockázat ellenére habozás nélkül átugrom a gátakon, újra meg újra átlépem a jelent és minden határt, amely elválaszt engem önmagamtól, embertársaimtól, közös sorsunk legközelebbi állomásától.

A következő megállapítás fontos: Ezt a hitvallást először az a nép vette ajkára, amely talán a világtörténelem legelső *nemzeti öntudatát* hozta létre. Mózes népe, Dávid népe, a próféták népe történeti és nemzeti öntudattal is rendelkezett, ha nem is a szó modern értelmében. A magyarázat egyszerű: összetartozását és történelmi hivatását nem egy idea, nem egy dinasztia, nem is egészen egy mitosz alapján fedezte fel, hanem a történeti Istenbe vetett hit alapján. Ez az egy, személyes és szabad Isten hívta őt ki Egyiptomból, ez választotta ki a többi népek közül, ez tanitotta meg nemzetként élni. És még hozzátehetjük: ez az Isten mutat rá jó és rossz tetteire, ez dicséri szolgálatát és dorgálja önzését, lázadásait. Igy a nemzeti öntudat párosul Izraelben egyfajta nemzeti *bűntudattal* is. A dráma itt is jelentkezik a történések mélyén.

3.

Mindaz, amit eddig kifejtettem, szükséges ahhoz, hogy megértsük az előadás címének első részét: a «*krisztusi reményt* ». Nyilvánvaló ugyanis, hogy Jézus nem szakított népe hagyományaival, főként nem annak történeti világ- és önszemléletével. Csak így lehet megérteni, hogy tanítványai minden nehézség nélkül azonosították a Messiással, azaz görögül a Krisztussal. És csak így lehet megmagyarázni azt is, hogy az újszövetségi hit-fogalom nem üt el semmi lényegesben az ószövetségi hit-fogalomtól. Mindkettő *történeti* hit. Történeti hit, azaz nem csupán szellemi, értelmi elfogadása egy igazságnak, hanem egzisztenciális önátadás a személyes és szabad Isten kezébe, aki a jövendő Ura és minden remény alapja. Ez a hit: mozgás. Mozgás és történés a jövő felé, gátfutás az akadályok terepén, túllendülés az egyéni végesség határain. Olyan ember mozgása ez, aki bízik Istenben és aki egész egyéni és közösségi múltját, jelenét, jövőjét Istenre bízza, anélkül hogy saját felelősségéről megfeledkezne. Ilyen értelemben nyilvánvaló, hogy az, amit « krisztusi reménynek » nevezek, nem más, mint ennek az önátadó, aktív, örökmozgó, jövőbefeszülő, áldozatkész hitnek egyik lényeges alkotóeleme.

Kereszténynek lenni annyit jelent, mint krisztusi hitben és reményben élni. Ámde krisztusi reményben élni nem más, mint egy sajátos útonjárást vállalni, amely egyszerre történik a *kereszt* és a *haladás* jegyében. Nyilvánvaló hogy keresztény élet elképzelhetetlen haladás és kereszthordozás nélkül. Sőt, mondhatnánk ezt is: a keresztény arra hivatott, hogy a haladás keresztjét viselje és a kereszt haladását képviselje.

Milyen értelemben merek beszélni a kereszt haladásáról, azaz a keresztről mint a haladás tényezőjéről? Kiindulhatunk abból, hogy a legtöbb stagnálás oka a bezárkózás és a félelem az élet rideg valóságától. Van, aki azért nem halad előre, mert képtelen egy szép vagy megszépített múlt bűvös köréből kitörni, vagy nem képes egyéni vagy nemzeti köldöknézéstől szabadulni. Ez a bezárkózott ember. Van aztán, aki retteg az élettől, a rossz elől megpróbál elbújni, vagy ellenkezőleg, csak a rosszat látja és nem lát kiutat, nem tud remélni. A rettegő széplélek éppúgy képtelen a haladásra, mint a borúlátó pesszimista. Ezzel szemben Jézus keresztje nyiltságot jelent és az élet rideg valóságának elfogadását. Nyiltságot egy korlátlan szolidaritás értelmében: Jézus mások sorsát vállalja és a *világ* üdvéért adja oda magát. Szenvedése másokért vállalt szenvedés, azért, hogy minél több ember eljusson a szabadság, az igazságosság és a szeretet állapo-

tába. Igy szolgál a kereszt haladást. Másrészt a szenvedő Jézus erőteljes és bátor realizmusról tesz tanúságot. Nem mazochista. Nem « szeret » szenvedni, nem keresi a kínlódást. De tudja, hogy az emberi lét kétértelmű, keveréke a jónak és rossznak, és hogy csak kritika, tagadás, dialektika, szenvedés és harc árán juthat előre. Ezért vállalja a kereszt harcát és dialektikáját. Amennyiben a kereszten elfogadja az emberi létet és halált, *úgy ahogy van*, a maga kérlelhetetlen jellegével, és amennyiben ezt céltudatosan és céltakarva teszi, haladást okoz, haladást segít elő. Ilyen értelemben merek a kereszt haladásáról beszélni.

És a haladás keresztjéről? Arról egyszerűen a tapasztalat alapján beszélhetünk. Nincs útrakelés elszakadás nélkül. Nincs útonjárás fáradság nélkül. Nincs előrejutás szellemi erőfeszités, kritika, vita és botrányokozás nélkül. Isten a tudója, a haladásnak hány bajnoka került már máglyára! Ennyit a « krisztusi remény »-ről. Dinamika az, útonjárás energiája, kereszt-úton-járásra való erő.

4.

Előadásom témája azonban elsősorban az a reláció, amely a krisztusi remény és a *nemzeti* történés között áll fenn. Ezért foglalkoznom kell most a kérdéssel: Ad-e a keresztény kinyilatkoztatás némi útmutatást ezen a téren? Állít-e elénk olyan példát, amelyről le tudjuk olvasni, miként lehet egyszerre jó hívőnek és jó hazafinak lenni? — Erre a kérdésre magának Jézusnak példájával szokás válaszolni. Emlékeztetnek a Jeruzsálem jövendő pusztulásán siró Jézusra (Luk 19, 41-44), aki nyilván szerette nemzetét és szenvedett, hogy az elzárkózott az igazi Messiás jövetele elől. Szerintem azonban ez a klasszikus példa nem mond sokat a mi témánkra vonatkozólag. Az említett példa túl epizódikus és túl kevéssé kifejtett ahhoz, hogy belőle messzemenő következtetéseket lehessen levonni. S a többi, hasonló tárgyú Jézus-szó szószerinti hitelessége túlságosan kérdéses ahhoz, hogy a Mester eredeti álláspontját a hit-nemzet-viszonyról ki lehessen belőle olvasni.

Sokkal gyümölcsözőbb ezzel szemben Pál apostol hosszú vallomása a Rómaiakhoz írt levélben. Az Apostol ott százszázalékos zsidóként és százszázalékos kereszténykent mutatkozik be; olyan emberként, aki nemzeti öntudatát és krisztusi reményét egy sajátos, termékeny feszültségben élte át. Egészen alapvető számára Izraelnek, a választott népnek történelmi *hivatása*. « Nagy az én szomoruságom — írja — és szüntelen a szívem fájdalma. Inkább azt kívánnám, hogy ma-

gam legyek átkozottként távol Krisztustól testvéreimért, test szerint való rokonaimért, az izraelitákért. Övék az istenfiúság, a dicsőség, a szövetségek, a törvény, az istentisztelet és az igéretek. Övéik az atyák és test szerint közülük való Krisztus,... » (9, 2-5). Pál nemzeti öntudata nyilvánvalóan nem a zsidóság történelmi *érdemein* alapszik. Arra éppúgy, mint az egyes egyénre érvényes az elve, hogy nem a törvény teljesítése által igazul meg az ember, hanem az Istenbe vagy Krisztusba vetett hit által. (v.ö. 3, 19-26). Mindaz, amit Izrael hivatása alapján *kapott*, ami örökségében tisztán Isten adománya, az tette nemzetté s az alapozza meg Pál nemzeti öntudatát és hazaszeretetét is.

Persze Isten ajándékait nem elég birtokolni és, mint valami tőkében, tetszelegni bennük. A kapott javak alapján *felelősségteljes* életet kell élni. Nem az az igazi hazafi az Isten népében, aki leszármazását Ábrahámig vissza tudja vezetni, hanem az, aki lelkében és szívében viseli a szövetség jelét, azaz aki a szövetség szerint él (2, 25-29). És aki bensőleg a szövetség szerint él, annak tudnia kell, hogy *noblesse oblige*, hogy az Isten népéhez való tartozás hatványozott felelősséget von magával. Igy érvényes, hogy az Evangélium *elsősorban* a zsidóknak és *azután* a nem-zsidóknak az üdvösség ereje (1, 16). De ugyanakkor a gyötrelem és az itélet is elsősorban a zsidót s aztán a nem-zsidót sújtja, amennyiben az Isten akaratát nem teljesítik (2, 9-10). Erős szavakkal korholja népét az Apostol: Véreim, ne dicsekedjetek az Isten adományaival, ne lépjetek fel tudálékos gőggel a világ előtt; emlékezzetek arra, hogy sokszor miattatok káromolják Istent a nemzetek között (2, 17-24). Következmény: jogos a nemzeti öntudat, amennyiben van nemzeti *hivatás*. Ez a hivatás azonban *felelősséget* von maga után, nem pedig puszta kiváltságot, vagy akár Isten kisajátítását, nacionalizálását.

Ezen a ponton fordul az Apostol tekintete a pogányok, a hellének, a római birodalom minden nem-zsidó és nemkeresztény népe felé. És feléjük fordulva, hozzájuk szólva tesz hitvallást az *Isten szabadsága* mellett (9, 11). Isten azt hívja meg, akit akar. Annak ad hivatást, akinek akar. A választott népnek, amely elvetette a Messiást és vele a saját jövőjét, hallania kell Istennek ezt az üzenetét: « Népemnek hívom majd azt, aki nem-népem » (9, 25; vö. Oz 2. 25). Továbbá: « *Féltékenységre* ingerellek azok ellen, akik » eddig nem voltak a népem (10, 19). Tehát nem csak egyetlen Isten-népe lehetséges. Bármely nép kaphat történelmi hivatást az üdvtörténetben, sőt: mindegyiket a maga egyénisége szerint akarja hívni az Isten (1, 5-7). Maga Pál, az izraelita « hazafi » vállalkozik arra, hogy a pogányok apostola

legyen. Igy írja: « Amennyiben a pogányok apostola vagyok, hivatásomat nagyra tartom. Szeretném *versengésre* serkenteni véreimet és (így) szeretnék legalább néhányat közülük az üdvösségre vezetni ». (11, 14). Ime tehát a szentpáli dialektika antitézise. A teológiailag megalapozott nemzeti hivatástudat termékeny feszültségbe kerül egy szintén teológiailag indokolt egyetemességgel, univerzalizmussal. Igy lehetetlenné válik a minden haladást eleve meghiusító elzárkózódás és ön-központuság. Ha jól megfigyeltük, világos, hogy a « nemzeti » tézis és a « nemzetfeletti » antitézis sem semmisíti meg egymást. Inkább egy szintézis felé irányulnak, amely nem más, mint a különböző adottságok és hivatások kölcsönös kiegészítése. Az Apostol szemmelláthatólag irtózik a nacionalizmus végletétől éppúgy, mint az internacionalizmusétól (ha szabad ezzel a modern szóval élnem). Nem tagadja meg konvertita fanatizmussal testi és szellemi szülőhazáját és ugyanakkor nem éreztet felsőbbrendűséget az idegenek iránt sem. Meggyőződése, hogy az új Isten-népe beleoltható a régi Isten-népébe, mint a vad olajfa ága a nemesített olajfába és viszont: a régi Isten-népe megtért maradéka visszaoltható az új Isten-népébe (11, 17-24). Ezzel a biológiából vett képpel zárja le az Apostol eszmefuttatását a különböző nemzetek üdvösségéről. De ez a kép azután még elkiséri az új témával foglalkozó 12. fejezetben is, ahol a felebaráti szeretetről és az ellenség-szeretetről van szó. Igy talán szabad az ottani szavait is még a « nemzeti » problematikára alkalmazni. Például ezt a hasonlatot: « Senki se becsülje magát kelleténél többre, hanem gondolkodjék magáról mindenki józanul, az Istentől neki juttatott hit mértéke szerint. Amint ugyanis egy testben több tagunk van, de nem ugyanaz a föladata mindegyik tagnak, éppúgy sokan egy testet alkotunk Krisztusban, egyenként viszont egymásnak tagja vagyunk » (12, 3-6). Ehhez még ajánlatos hozzáolvasni az ellenségszeretetről és a békéről szóló részt is (12, 17-21).

Mármost hogyan viszonylik mindez a krisztusi reményhez? Pál apostol minden emberre vonatkozólag válaszol a kérdésre, mégpedig egy bekezdésben, ahol a keresztség szentségét értelmezi. Ezt mondja: Krisztussal egyesülve mindnyájan eltemetkeztünk a halálba, hogy aztán, minthogy Krisztus feltámadott, mi is az élet újdonságában haladjunk, mi is új életben járjunk (6, 4; görögül: en kainóteti zoés peripatésomen). Ebből a szemszögből nézve a kereszt, a szenvedés: pozitívum, élet, újdonság és haladás előfeltétele. Igy mondhatja máshol a Rómaiakhoz írt levél szerzője: « még szenvedéseinkkel is dicsekszünk, mert tudjuk, hogy a szenvedésből... remény sarjad. A remény pedig nem csal meg, mert

Isten szeretete kiáradt a szívünkbe... » (5, 3-5). Az ilyen remény *szolidáris remény*, mint ahogy a krisztusi szenvedés is szolidáris szenvedés. Az egész világ, az egész emberiség és természet beletartozik a reménységnek ebbe a kórusába. A vajudó, a szülés fájdalmaiban sóhajtozó világegyetem reményével egyesül a krisztusi remény (8, 18-30). Eddig a szentpáli tanítás.

5.

A következő kérdés csak kritikus lehet: Nem naivitás-e azt gondolni, hogy az a kétezer évvel ezelőtt megfogalmazott tanítás és hitvallás még napjainkban is útmutatást adhat? Manapság, négy évszázaddal a Renaissance után, három évszázaddal a Felvilágosodás után, közel két évszázaddal a Francia Forradalom után, a nemzetiszocializmusok alig eltakarított romjai fölött és az ázsiai s afrikai nacionalizmusok kellős közepében, lehet-e még teológiai megoldást javasolni a nemzeti és emberi történés problémáira?

Válaszom: Biztos, hogy merő utópia lenne Pál apostolt kopirozni akarni. A szekularizáció korában lehetetlen a nemzetet *elsősorban* teológiai fogalomnak tekinteni. Nem kevésbé lehetetlen « választott népről » és annak viszonyáról a többi néphez beszélni. Maga az Egyház is csak analóg módon alkalmazza magára ezt a bibliai fogalmat. És végül az is bizonyos, hogy ma már nem lenne időszerű egy adott nemzeti öntudatot a krisztusi hitnek egy adott formájával összefolyni engedni. A nemzeti vallások és az államegyházak kora lejárt. Pluralizmus jut itt is érvényre.

Mit lehet tehát tenni?... Megfordítani a keresés irányát! Kiindulni a modern nemzet-fogalomból és azután annak területéről *visszakérdezni* a krisztusi remény irányába. Próbáljuk meg.

A modern nemzet-fogalmat Hans Jochen Margull szerint így határozhatjuk meg (RGG 4, 1312): a nemzet közösség, amelynek tagjai homogén gondolkodásuk és magatartásuk alapján politikai önmeghatározásra és önirányításra képesek és ezt kimondottan igénylik is. A magunk részéről hozzátehetjük, hogy ennek szükségszerűen a jövő jegyében kell történnie. Nemzeti egszisztenciát manapság nem lehet elképzelni jövőtervező és jövőirányító politika nélkül.

Egy emberi közösség homogén jellegét többféle tényező biztosíthatja. A legerősebb tényező a közös nyelv. Igaz tehát a mondás, hogy « nyelvében él a nemzet ». Azonban van olyan nemzetekre is példa, akik, mint a svájci, több különböző

nyelvű népelemet tudtak összefogni és nemzetté kovácsolni. Egy másik tényező a közös civilizáció és kultúra, vagy egy közös alkotmányba vetett hit, amint az Egyesült Államok példája mutatja. Egy harmadik, különösen aktuális nemzetkovácsoló tényező a közös szabadságharc, függetlenségi törekvés vagy emancipációs program. Ez különösen a « harmadik világ » fiatal államainál figyelhető meg. Ott, ahol a gyarmati rendszer felszámolása után az új rendszernek sikerült az anyagi, szociális és kulturális problémákat a megoldás útjára vinni, ott kibontakozóban van egy egészen új nemzeti öntudat. Ott valóban a jövőbe-feszülés kovácsol eggyé sokszor különböző nyelvű és fajú tömegeket. Európában a fajelmélet őrjöngése után és a nacionalizmusok szánalmas kudarca után, keleten és nyugaton egyaránt, jóllehet más és más módozatban, egy sajátosan új homogeneitás kezd kifejlődni. Értem ezalatt az Európa-mozgalmat.

Mint teológus nem akarok, a kortörténészek és a politológusok dolgába belekontárkodni. Azonban úgy tetszik nekem, hogy az európai Kelet és Nyugat útonjárása a jövő felé bizonyos konvergenciát, egymást kiegészítő egymás felé fordulást mutat. Mi történik Nyugaton? A gazdasági érdek alapján közelednek egymáshoz a világ legkiforrottabb nemzetei és a közös érdek alapján hajlandók nemzeti függetlenségük egy részét bizonyos közös fegyelemnek alávetni. Mi történik Keleten? A marxista internacionalizmus évtizedekig próbálta a nemzeti tényezőt a gazdasági és társadalmi tényezőnek alávetni. A nemzetiségek kitombolhatták magukat folklórban, népi táncban és irodalomban, de politikai erőként nem estek latba. Mindennek ellenére a nemzeti öntudatot úgyszólván sehol se sikerült elfojtani.

Igy mondhatjuk, hogy Kelet-Európában éppúgy, mint Nyugateurópában egy sajátos dialektikus feszültség keletkezett a gazdasági internacionalizmus és a nemzeti öntudatok között. A gazdaság vonalán egyre inkább előtérbe kerül a Közösség és a Nagyvilág. Erősödik a tudat, hogy az emberiség azáltal, amit termel, gyárt, vesz-ad és fogyaszt, egy közös kibontakozás vagy egy közös megsemmisülés felé halad. Egy szekularizált üdvösség-tan alakul ki, amelyben az egyetemes távlatok egyre döntőbbek lesznek. A fogyasztói társadalom és az éhség világa ebben a távlatban jelenik meg és vár problémáinak megoldására. Igy nagyon is időszerű rádöbbenni arra, hogy az egyes nemzetek mintegy tagjai egy egyetlen nagy testnek, ágai egy egyetlen nagy fának és hogy öngyilkos őrültség minden agresszív vagy defenzív izolacionalizmus. De ugyanakkor elvitathatatlan tény az is, hogy a közösségek ölén új nemzeti öntudatok születnek és régiek

születnek újjá. Úgy látszik, hogy a nemzet-fogalom a modern univerzalizmus kohójában nem olvad el, hanem sajátos változáson megy át. S ez a sajátos változás, úgy vélem, részben abban áll, hogy a nemzet imádott abszolutumból igényelt relativummá lesz.

6.

Mármost felmerül az utolsó, de számunkra igen fontos kérdés: Hogy viszonyul a krisztusi remény ehhez a világhelyzethez? A kérdésre konkrétan kell válaszolnom, mégpedig úgy, hogy a jelenlegi magyar nemzeti történést veszem alapul. Igy a kérdést következőképp fogalmazom át: Hogyan viszonyul a krisztusi remény a mai világhelyzetben lezajló magyar történéshez?

Az első és alapvető gondolat itt a *jövőközpontúság* lehet. A krisztusi remény a bibliai történetiségnek terméke. Terméke egy olyan szemléletnek, amely szerint egy nép csak annyiban létezik igazán, amennyiben valamiből valamivé lesz, amennyiben jövője felé feszül és arra felé útra kel. Tudományosan kimutatható, hogy ez a zsidó és keresztény jövőközpontúság nemcsak az európai civilizáció dinamikus mivoltát alapozta meg, hanem jóval túlhatott Európa határain. Nélküle nem lehet kielégítően megmagyarázni sem a nyugati nemzet-eszme születését a középkor végén, sem a haladásba vetett hitet a felvilágosodás idején. De még Marx marxizmusa is jórészben a zsidó-keresztény történetszemléletben és dialektikában gyökerezik, amint azt a cseh filozófus Gardavsky a minap újra emlékezetünkbe idézte. És ha tekintetünket a nagy világvallások felé fordítjuk, ott napjainkban nagyon is látjuk, milyen hatást váltott ki belőlük a kereszténység jövő-dinamikája. Hans Jochen Margull szerint a neohinduizmus, a neo-buddhizmus és a neo-iszlám mind a kereszténység mintájára és nagy részben az ellen vették fel credojukba az evilágiságot, a jövőépítést és a haladást (RGG 4, 1316-1317).

Ha azonban a helyzet tényleg így áll, ha a krisztusi remény jövőközpontúsága ennyi különböző szellemi, nemzeti, szociális, gazdasági, tudományos és vallási térre hatott, akkor méltán feltehető, hogy a magyar történés is hasonló jövőközpontúság hatása alá került vagy helyesebben annak hatása alá kell kerülnie. Itt látszik, mennyire anakronisztikus a tipikus magyar múlt-imádat. A múltból mitoszt kovácsolni sem nem keresztény, sem nem modern dolog. Turáni eredetre esküdni vagy petőfiskedni az atomkorszakban

nem vall különös szellemi érettségre. A romantikus, álmodozó, legendafaló hazafiasság kora lejárt. Részben, mint láttuk, már Krisztus után 50-ben, Pál apostol idejében lejárt...

Akik ma igazán használnak a magyarságnak, azok a mozgékony, haladni-kész, útonjáró, tág látókörű, extrovertált férfiak és asszonyok.

Vigyázat azonban! Jövő-központúság a krisztusi remény értelmében sohasem egyenlő múlt-tagadással. Hogy is lehetne az, hiszen ez a remény maga is egy múlt eseményben, Krisztus keresztjében gyökerezik. A mérvadó az, hogy amint Krisztus felszabadító tette egy jövendőbe lendülés katapultja volt, úgy minden emberi és nemzeti múlt is jövőbe lendülés bázisaként szolgáljon. Igy mondhatjuk, csak aki a múltját szereti és ismeri, tud valóban a jövő hasznos szolgálója lenni. Avagy: csak aki a múltja történeti értékében hisz, tud hatásosan jövőt remélni. Igy világos, hogy a jövő-központúság krisztusi szemszögből nézve bár a múltközpontúsággal ellenkezik, a múltat magát mégis lényeges előfeltételének tekinti.

A másik fontos aspektus a *hivatástudat*. A krisztusi remény szelleme nem tiltja meg, hanem inkább megköveteli, hogy a magyar nemzet sajátos hivatásáról beszéljünk. Természetesen szó se lehet arról, hogy mi a választott népnek tekintsük magunkat, vagy akár a keresztre feszített Jézussal hasonlitsuk össze magunkat. Hivatás nem jelent szükségszerűen privilégiumot vagy felsőbbrendűséget. Igy teljesen fölösleges a pontos helyünket keresnünk a nemzetek hierarchiájában, értéksorrendjében. Hivatásunkat *funkcionális* alapon kell felfognunk, azaz mint az emberiség egészének munkájában való részvételt. Kérdésünk tehát önmagunkhoz ez: milyen hangszer vagyunk és milyen módon illeszkedünk bele az egyetemes, sok nemzetből álló zenekarba. Itt a helye a felelősségtudatnak is, amely a hivatástudat következménye. Manapság kézenfekvő, hogy a magyar nemzet felelős például Afrika jövőjéért, felelős érte a maga módja és lehetőségei szerint.

S ezzel el is jutok a záró gondolathoz amely a mondottak után nem lehet más, mint a *nemzeti öntudatnak* és az *egyetemes szellemnek* egy termékeny dialektikája. Egyrészt szükséges, hogy a magyarság megtalálja sajátosan modern homogeneitását. Szerintem, tekintve a magyar természetet, nem lehet arra számítani, hogy a széthuzás és a pártoskodás eltűnjék a magyar föld színéről. És ez valószínűleg kár is lenne, hiszen vele együtt talán a független, egyéni és eredeti gondolkodásmód is eltűnnék. .(Hála Istennek, mi inkább farkasfalka, mint birkanyáj vagyunk!). Azonban a krisztusi

remény szelleme megköveteli, hogy legalább civilizáltabban és sportszerűen demokratikusabban marjuk egymást. Ha megtanulunk egymással küzdeni, anélkül hogy komoly meggyőződéseinket feladnánk, biztosan eljutunk egy bizonyos dialektikus egység fokára. Ez pedig egészséget adna nemzeti öntudatunknak és megerősítené nemzeti egyéniségünket a nagyvilág felé.

Mármost: amennyiben sikerül azonosságunkat az épp említett dialektikus egység alapján megerősíteni, képesek leszünk az egyetemes koncertben tiszta és nem hamis hangot hallatni. Végeredményben már a szentpáli tanításban is ez van benne: a különbözőségek hangsúlyozása s ugyanakkor egybehangolása a közös haladás és a közös építés érdekében.

Végszó: Bármely oldalról nézzük is a magyar történést, akár a krisztusi remény oldaláról, akár a modern világ követelményeinek oldaláról, a teológus feljogosítva érzi magát, hogy következőképp fogalmazza meg a feladatot: A kollektivizáló, elszintelenítő, egyéniségölő tendenciákkal szemben meg kell őrizni nemzeti sajátosságunkat. Meg kell őrizni azzal, hogy egyéni hivatásunkat tudatosítjuk, nyelvünket műveljük, értékeinket fejlesztjük. Szintelen, szürke, öntudat és gerinc nélküli közösségeknek még az Isten üdvtervében sincsen helye. Másrészt azonban ezt az önmegőrzést egy radikális világ- és jövőfelé-fordulással kell egybekötnünk. Nagy a hajlamunk az önközpontúságra, a múlt felé fordulásra és a jelen babérainak hajhászására. Ezért *életbevágó* feladat számunkra a világ- és jövő-felé-fordulás, amelyre a krisztusi remény éppúgy késztet minket, mint jelenlegi történelmi jelentőségű helyzetünk.

ankét:
húszévesek a hazáról

Kocsis Gábor

HÚSZÉVESEK A HAZÁRÓL

A Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom 1972 húsvét hetében, Zangbergben rendezett kongresszusán kerekasztal-konferencián vitatta meg, mit jelent a külföldön élő mai húszéveseknek a magyarsághoz való tartozás. A vitát — két vers idézésével — Kocsis Gábor író indította meg. A két vers — két szélsőséges, ma is lehetséges, sőt gyakori álláspont a hazával szemben. Mindkettőt József Attila írta; az elsőt 1925-ben, a másodikat nem sokkal halála előtt, 1937-ben (a Hazám ciklus utolsó verse). A két idézethez kapcsolódva mondták el az ankét résztvevői, mit jelen nekik, mai húszéveseknek, a magyarsághoz való tartozás, hogyan gondolkodnak — a sok esetben külföldön felnevelkedett — fiatalok a hazáról.

Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.

Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Húsz esztendőm hatalom,
húsz esztendőm eladom.

Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg.
Tiszta szivvel betörök,
ha kell, embert is ölök.

Elfognak és felkötnek,
Aldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szivemen.

S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad —
édes Hazám, fogadj szivedbe,
hadd legyek hűséges fiad!

Totyogjon, aki buksi medve,
láncon — nekem ezt nem szabad!
Költő vagyok — szólj ügyészedre,
ki ne tépje a tollamat!

Adtál földmívest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,

hogy mi ne legyünk német gyarmat.
Hadd írjak szépet, jót — nekem
add meg boldogabb énekem!

Kérdések a mai húszévesekhez:

1 - Mond-e neked valamit ez a két vers, ha igen, mit?
2 - Melyik vers költőjével tudnád inkább azonosítani magadat?
3 - Meg tudod-e érteni mindkét álláspontot, vagy egyiket sem érted?
4 - Látsz-e lehetőséget a két álláspont szintézisére?
5 - Látsz-e a mai magyar fiatalság gondolkodásában olyan alapokat, amelyekre ezt a szintézist fel lehetne építeni?

Czigány Imre

Az első vers költője — ez szerintem eléggé világos — anarchista és nihilista fiatal, aki az életnek nem találja semmi értelmét. Én a következő gondolatot szeretném kidolgozni, miután szerintem ez a fontos: egy fiatalnak — többek között — az a dolga, hogy összekeresse mindazt, amiben tartalmat, valami maradandót talál. Ez a keresés természetesen a legkülönbözőbb befolyások alatt megy végbe. Az első vers költője ezt a tartalmat nem találta meg. Ezért választotta számára egyedül lehetséges túlélési formát, a nihilizmust, amely elnyomott és elkorcsosult érzelmi világnak egyedül megfelelő kifejezése.

A második vers költője ezt a tartalmat megtalálta. Ennek megfelelően rendelkezik azzal a belső, személyes egyensúllyal, ami szükséges ahhoz, hogy pozitív beállítottsága legyen a külvilághoz. Ebből kifolyólag kész minden erejével síkraszállni ezért a tartalomért. Egyben azt is látja, hogy mit kell tennie, hogyan kell megváltoztatnia a valóságot ahhoz, hogy ez a tartalom maga is valósággá legyen. Ehhez a tartalomhoz tartozik a haza fogalma és a hovatartozás érzése, amelyek számára maradandó értéket képviselnek. Az életet pozitív oldaláról fogja fel.

Magamat a második költővel azonosítom. Mindkét álláspontot meg tudom érteni, mindkettőt meg is lehet okolni. Hogy ki melyiket fogadja el, az az individuális értékrendszertől függ, amit mindenki kialakít magában.

A két álláspont között szintézisre nincs lehetőség anélkül, hogy ne maradjanak ki lényeges elemek mindkét álláspontból. Legfeljebb az lehetséges, hogy valaki külső és belső hatások alapján áthalad a másik irányba, vagy tovább. Ez persze a belső konstelláció és értékrendszer megváltozását vonja maga után. Talán alkalmas lenne egy «quasi-szintézis» megteremtésére a két álláspont közötti egyedüli összekötő kapocs: a remény fogalma. Ha várok a jövőtől valamit, előbb rábukkanhatok olyan, számomra is megfelelő lehetőségekre, amelyek egyben a haza fogalmához is közelebb visznek.

Balogh Zoltán

Valószínűnek tartom, hogy szándékosan nincs feltüntetve a két vers szerzője és címe, hiszen nem is ez a lényeges. Egyetértek abban, hogy két eléggé szélsőséges, napjainkban is gyakori, tipikus haza-szemléletet tükröz a két vers. Könnyebb a versekből kiindulva a kérdésekre felelni akkor, ha

nem a költők személyes körülményeit és inspirációit vizsgáljuk, amelyek a versek megírásához vezettek, hanem egyszerűen csak a leírt gondolatokat, a puszta szöveget vesszük figyelembe.

1. — Azt hiszem, ma is sokan éreznek — ha talán nem is pontosan így — a költők által megfogalmazott módon; ez is a versek időszerűségét bizonyítja. Mivel hosszú ideig otthon éltem és nyugaton is harmadik évemet taposom, eléggé megismertem a magyar emberek által megfogalmazott és ma is érvényben lévő, magyarságra és hazára vonatkozó fogalom-típusokat. Két szélsőség: tudom, hogy másként vélekedik a hazáról és a nemzeti hovatartozásról az emigrációban élő, volt horthysta tiszt és a szegedi egyetem jogtudományi karának párttitkára. A problémát ott látom, hogy mi túl klasszikus szemszögből próbáljuk vizsgálni a kérdést, holott feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a ma embere a haza, a magyarság túlságosan is elvont fogalmát különböző színű szemüvegeken keresztül látja, amelyeknek váltogatását s az üvegek színét nagyonis hétköznapi dolgok befolyásolják. Tudom, hogy erre nem lesz lehetőség, de egy kis politikai élt kellene belevinni a beszélgetésbe. Többre mennénk. A fiatalságra a fentiek fokozottabb mértékben érvényesek.

2. — A második vers hozzám közelebb áll. Otthoni, « modern és haladó », internacionalista neveltetésem hatására jelenlegi felfogásomat erősen konzervatívnak érzem, különösen a nemzeti hovatartozás kérdésében. Határozott elképzelésem ezzel kapcsolatban nincsen, mert belátható időn belül úgysem mi, magyarok döntünk erről. A második verset hozzám közelebb állónak érzem, de az abban felsorolt kérések, óhajok teljesítése a mai realitásoktól nagyon távol áll.

3. — Mindkét álláspontot megértem.

4. — Talán. A körülményektől függően.

5. — A mai magyar fiatalság gondolkodásában nagyobb horderejű kérdések megoldására is látok alapokat. De a felismerésből kiindulva még oly sok a buktató, oly hosszú az út, hogy ilyen szintézis rövid időn belül nem jöhet létre.

Gazdag Magdolna

A magyarság, nemzeti hovatartozás és a haza fogalmát nem általánosságban fogom keresni, mert szerintem a magyarság és a hazához kapcsolódó kötelék nem abszolut valami, a mértéket itt mindig az egyén szabja meg, így tehát csak saját szemszögemből tudok írni.

A haza fogalmát egyelőre mint a személy születési helyét tekintem, mint azt az országot, ahol az egyén szülei közvetítésével megtanulja első nyelvét, az anyanyelvet, s a magyarságot mint azt a magatartást, amelyet az egyén mutat hazájával, Magyarországgal szemben. Első feladatként azt kell tisztáznom, hogy mit jelent nálam, hogy magyarság; másodsorban azt vizsgálom meg, hogy — ha van magyarságom — mik a feladataim hazámmal szemben, mik a lehetőségeim, milyen jogcíme és jövője van magyarságomnak az emigrációban.

Ebben a kérdésben legnagyobb nehézségem az, hogy akárhonnan közelítem is meg, mindig ellentmondásba kerülök önmagammal. Majdnem tézisként szeretném felállítani, hogy számomra az a komplexum, hogy « magyarság » az « emigrációban » állandó konfliktust jelent. Mert amennyire igaz, hogy nemzeti hovatartozásom magyar — és ezt így vallom is — épp oly igaz az is, hogy « otthon » Németországban vagyok, s ezáltal az a szó, hogy « nemzeti hovatartozás », majdnem elveszti minden értelmét. « Otthon »: ez azt jelenti, hogy integrált tagja vagyok a német társadalomnak, s hogy egész szellemmi fejlődésem Németországban folyt le.

Magyarságom így első pillantásra nem más, mint az a többlet, amely nekem adatott pld. egy némettel szemben, vagy az a hiány, ami miatt nem vagyok teljesen német. Ez a megállapítás talán az egyetlen, amely minden szubjektivitás nélkül megállja helyét. Magyarságom így ajándék és feladat egyszerre, amely ugyan nem ad nekem fölényt más emberrel szemben, de amelyet fejlesztenem kell. S minél inkább fejlesztem, annál inkább tudom szeretni azt, ami ebben a fogalomban rejtőzik.

De hát mi ez a magyarság? Vagy mi nem? Magyarságom először is az, amit gyermekkoromban kaptam szüleimtől, nagyszüleimtől — magyar nyelv, mesék, népdalok — annak a nagy, homályos komplexumnak része, amely az ember későbbi létét előkészíti, pályáját kitűzi, ha igaz, hogy az első öt év döntő az egyén kialakulásában.

De ahogy visszaemlékezem, később gyakran találkoztam olyan ismeretekkel, amelyek a magyar népről, történelméről majdnem mint valami mítoszról beszéltek, s olyan képet rajzoltak elém, amelyre büszke voltam, mert hogy én is e néphez tartozom.

Aztán abban az általános folyamatban, amelyben minden norma, világnézet és hit kérdésessé vált, magyarságom is először felbomlott, megszűnt, hogy aztán saját magam, másképpen, újra felépítsem.

Ez azt jelenti, hogy magyarságom, haza iránti érzésem elvesztette hit-jellegét, a szépitő, hamisító kép szertefoszlott. Ma nem akarok és nem tudok egy bizonyos magyar jellemben hinni, népi tulajdonságban, és főleg nem tudom elfogadni, hogy egy nép emelvényre állítsa önmagát.

Magyarország politikai, társadalmi egész, összekötve a világpolitika fejleményeivel, a magyar nép mai, mindennapi életének színhelye. Hiányzik minden mítosz, hősiesség, szabadságharc, stb.

Magyarságom tartalma nem lehet tehát más, mint ennek a politikai, gazdasági és kulturális életnek figyelembe vétele. De mindazt, ami ezzel kapcsolatos s ennek mintegy előfeltétele — politikai, gazdasági, szociális öntudatot, nyitottságot a művészet, költészet iránt — ott kell kifejeznem s csak ott tudom kifejezni, ahol élek, az én esetemben tehát Németországban. Hogy egyáltalán beszélhessek a magyarságról, először Németországban kell helytállnom, ha nem akarok megelégedni szentimentális érzelmekkel, homályos képekkel múltról és jövőről. Most ha a magyarság feladat, a haza sorsának figyelembe vétele, felelősségvállalás fejlődése iránt, akkor mindez munkát jelent, amelyet — ha nem tudok Magyarországon végezni — itt kell elvégeznem.

De ezzel ismét ellentmondásba kerülök önmagammal, mert minél aktívabb életet élek itt, annál inkább elhanyagolom aktivitásomat a magyar ügyben. Magyarságomat viszont csak úgy tudom kimutatni, ha minél többet és minél mélyebben foglalkozom a Magyarország mai sorsának alakulásával. S ebből a konfliktusból nem látok kiutat.

Vissza kell térnem a haza fogalmához. Hazám-e egy ország, amelyben nem élek, társadalmi életének nem vagyok részese, s reményem sem lehet arra, hogy ez a jövőben megváltozzék? Ez a foglalkozás, érdeklődés a magyar sors iránt, nem vész-e teljesen semmibe? És él-e bennem egyáltalán a hazaszeretet érzése?

Ezekre a kérdésekre akkor tudok pozitív választ adni, ha vállalom saját múltamat, kiindulásomat, hogy ha pozitivan állok szembe azokkal az első benyomásokkal, amelyeket kaptam, s amelyek inkább érzelmi, félig tudatalatti szinten maradtak meg bennem, nem racionális alapokon. Csak akkor érzek elkötelezettséget, szeretetet hazám iránt, ha saját gyermekkoromban találok olyan alapot, amelyhez ragaszkodni tudok.

Azt hiszem, ez nálam mind így van, de nem vagyok képes ennek az elkötelezettségnek mértékét megállapítani. Magyarország annyiban hazám és annyiban él bennem hazaszeretet,

amennyiben ott, Magyarországon, van valamim, amire mindig meleg érzelmekkel tudtam visszagondolni, s amit mindig meg is találtam újra, mikor — eddig háromszor — Magyarországon jártam. S ez nagyon konkrét valami: nagyszüleim, rokonaim s aztán azok a tájak, amelyeket jól ismerek, stb. Szeretetem pedig abban nyilvánul meg, hogy minél többször s minél tovább szeretnék Magyarországon tartózkodni, hogy vágyódom Magyarország után. De ez az érzés soha nem stagnál, mindig különböző mértékben mutatkozik. Csak az biztos, hogy minél nagyobb ez a vágy, annál idegenebb vagyok Magyarországon és fordítva: minél aktivabban élek itt, annál inkább elfelejtem a hazát.

S ebben megint mély ellentét mutatkozik. Mert egyrészt hiányzik az a remény és lehetőség, hogy Magyarországon élhessek, másrészt minden ragaszkodás, vágy az ott-élés gondolatát zárja magába.

Ennek az ellentétnek a megrajzolásával kell befejeznem írásomat, mert épp ez a konfliktus jellemzi legjobban helyzetemet, s ebből nem látok még kiutat.

* * *

Részben személyes (főként gyermekkori) élményekben, részben a magyar történelmi hagyományokban gyökerezik az az érzelmi elkötelezettség, amely a hazában ma is a klasszikus « patriá »-t látja. E vélemény hordozóinak személyes értékrendjében a haza fogalma és a magyarság-tudat uralkodó szerepet játszik. Az, hogy hazájukon kívül élnek, számukra így állandó konfliktust jelent, ez a konfliktus azonban nem bénító, hanem előrelendítő és erőt adó feszültség, forrása egy már nem csupán érzelmileg motivált, erkölcsi felelősségtudatnak, amely hordozója számára élettartalmat jelent.

A mítosztalanítás és a tudományos racionalizmus modern illúziójában gyökerezik a másik felfogás. Hordozói számára a haza szociológiai vagy szociálpszichológiai fogalom, az a hely, ahol élni — lehetőleg jól élni lehet. Személyes értékrendjükben a haza fogalma és a magyarság-tudat csak egy, a többivel legfeljebb egyenrangúan vetélkedő érték.

A két álláspontban alapvetően közös, hogy magyarságukat mindkét vélemény képviselői önértékű realitásnak tartják, amelynek megtartásáért konkrét, személyes elkötelezettség vállalására is készek. E személyes elkötelezettség az első vélemény képviselőinél az erkölcsi kötelesség a második vélemény képviselőinél inkább a személyes érdeklődésből fakadó hobby jelléget viseli.

magyar jelen – otthon

Kovács K. Zoltán

EMBERI SZEMÉLY A KOLLEKTÍV IPARI TÁRSADALOMBAN

A személyiség alakulása a mai Magyarországon

Az ember személyisége különböző természetű terhekkel, feszültségekkel küzd minden társadalmi és politikai rendszerben. Korunk, az atomkorszak kezdete ezeket a terheléseket felfokozta. A második Vatikáni Zsinat « Az Egyház a mai világban » című konstitutiója bevezetésében ezt a mai, modern ember körül kialakult helyzetet így jellemzi: « Az emberi nem manapság történetének új korszakába lépett, amelyben a mélyreható és gyors változások fokozatosan az egész földkerekségre kiterjednek. A változásokat az ember intelligenciája és teremtő tevékenysége idézi elő, de ezek vissza is hatnak rá, egyéni és közös értékítéleteire és vágyaira, a dolgokat és az embert illető cselekvésmódjára » (1). A történelmi fejlődés eredményeként létrejött és átalakulóban lévő társadalmi és gazdasági rend tehát alapjában véve nem olyan, mint amelyet a keresztény etika és humánum értelmében előnyös hatásúnak mondhatunk az emberi személyiség fejlődése szempontjából. « E hirtelen s gyakran rendszertelen fejlődés, a világban uralkodó ellentétek mind világosabb tudatával karöltve számos ellentmondást és kiegyensúlyozatlanságot szül, vagy súlyosbítja a már meglévőt. A személy lelkivilágában a modern, gyakorlati észjárás gyakran nincsen egyensúlyban az elméleti gondolattal, és képtelen arra, hogy felülkerekedjék ismeretei tömegén, s azokat kielégítő szintézisbe foglalja » (2). A modern ipari és jóléti társadalom materiális szempontból kétségtelenül előnyös életfeltételeket biztosít, de ismerjük ennek kártékony hatásait is. Részletezni felesleges. A tételt azonban meg is lehet fordítani: a materialista ideálokra épülő kommunista kollektív rendszerek gazdasági és társadalmi rendjének kétség-

(1) Az egyház helyzete a mai világban, (Gaudium et Spes) Lelkipásztori konstitució, Zsinati Bizottság, Róma, 1967, 29.o.
(2) uo. 33.o.

telen és számos kártétele mellett lehet részleges előnyös következménye is az emberi személyiségre.

Az alapvetően keresztény, evangéliumi felfogás nem azonosítja magát semmilyen társadalmi vagy gazdasági rendszerrel, helyesebben mindegyikkel szemben fenntartja magának a kritikus véleményalkotás jogát és szabadságát. Kritikája aszerint erősebb vagy gyengébb, ahogy az egyes rendszerek tágabb vagy szűkebb lehetőséget adnak az emberi személyiség keresztény értelmű kibontakozásának, a személyes lelkiismeret szabad érvényesülésének. Amikor tehát a továbbiakban azt vizsgáljuk, milyen hatások érik az emberi személyiséget a kommunista, kollektív ipari társadalomban, akkor az embert a második Vatikánum lelkipásztori konstituciójának értelmében « testből és lélekből álló, szívvel és szabad lelkiismerettel, értelemmel és akarattal rendelkező lénynek » (3) és ebben az értelemben vett személyiségnek tekintjük.

Az emberi személyiség szabad kibontakozásának, illetve a lelkiismereti szabadság működésének igénye tehát fennáll minden társadalmi és politikai rendszerrel szemben. De amikor ezt kimondjuk, akkor egyben az értékelésbeli differenciálódás útjára léptünk, mivel megállapíthatjuk, hogy az egyik társadalmi és gazdasági rend jobban biztosítja a lelkiismereti szabadságból fakadó személyes döntések lehetőségeit, tehát a személyiség kibontakozásának feltételeit, mint lényegesnek kiemelni: az átalakulás irányát és arányait.

Ha azt a társadalmi és gazdasági átalakulást, amely Magyarországon az elmúlt negyed évszázadban végbement ilyen értelemben mérlegeljük, akkor két szempontot tartok lényegesnek kiemelni: az átalakulás irányát és arányait.

A változás irányát tekintve elfogadhatjuk azt az általános felfogást, amely szerint Magyarországon egy alapvetően agrárjellegű társadalom ipari társadalommá vált. Ha azonban ezt az átalakulást minősíteni akarjuk, akkor hozzá kell tennünk, hogy egy rendi jellegű agrártársadalom volt a kiindulási pont. Ezen pedig azt értem, hogy a háború vége olyan agrárjellegű társadalmat talált, amely a földtulajdon megoszlását, a hivatalos agrárpolitikát, a paraszti társadalom gazdasági és közjogi helyzetét tekintve erősen a rendi társadalmi érdekek maradék hatása alatt állt. Ennek megfelelő volt műveltségbeli és tudatbeli állapota is.

---

(3) Vollständige Ausgabe der Konzilbeschlüsse, Vlg. A. Fromm, Osnabrück.

A parasztság gazdasági és közjogi helyzetével kapcsolatban Weis István az akkori magyar társadalmat elemző könyvében (4) ezt írja: « Törvényhozásunk hovatovább a falut csak végrehajtó hatalmi szervezetnek, a közigazgatási lánc utolsó szemének tekinti és ennek megfelelő elbánásban részesíti... Özönével érkeznek a rendeletek, a megkeresések, amelyek mind az államigazgatásnak az egyes emberekkel összeköttetését, a felsőbb hatóságok akaratának érvényesítését szolgálják csak. A egyes emberek, a falu lakosai ebben a bonyolult és nehézkes műveletben csupán mint anyag szerepelnek: még azok a közhatalmú működések is hivatalos szürkeségbe tompulnak, amelyek célbeli rendeltetése éppen az egyesek védelme, támogatása lenne (egészségügy, népművelés, kistermelők védelme). Az egyes falusi lakosoknak adóalany jellege domborodik ki legjobban, mint ahogy a község is különbözű célokra adózó, a célok tekintetében azonban a döntéstől megfosztott közösséggé vált... A falu életét, a falu lakosainak lelkivilágát nem értheti meg az, aki minderre nincs figyelemmel... ».

Ez az agrártársadalom a 40-es években ugyan határozott gazdasági és politikai fejlődés jeleit mutatta, mégsem vált teljes egészében polgárosult, a polgári demokrácia politikai és gazdasági értékrendszeréből és tudatvilágából merítő közösséggé. Ez elmondható kevés kivétellel az egész háborúvégi társadalmunkról is. Az elmúlt negyedszázadban a magyarországi agrártársadalom ipari társadalommá alakult át. De korrekturát kíván a magyarországi viszonyok között kialakult ipari társadalom fogalma is, ha a nyugati, fejlett iparú országok társadalmára gondolunk amelyekben szabad szakszervezetek, független politikai pártok, tehát a pluralizmusból fakadó társadalmi és politikai erők szabad egyensúly-játéka jellemzi azokat a feltételeket, amelyek között az embernek módjában van a mélyreható változások között is megtalálnia önmagát, kifejlesztenie személyiségét és gyakorolnia jogait, — természetesen itt sem minden akadály és negatív befolyás nélkül.

A mai hazai társadalmi és gazdasági viszonyok kialakulására az előzetes polgári jelleg hiányán kívül még az is jellemző, hogy történelmileg megkésett folyamatnak vagyunk a tanúi. Az átalakulást pedig a hatalmi érdek erőszakosan felgyorsította, ugyanakkor alacsony szociális, gazdasági és technikai szinten hajtotta végre.

« Az aktív keresők száma 1950 és 1969 között kereken 900 ezer fővel nőtt. A foglalkoztatottak száma az iparban és a közlekedésben megkétszereződött, az építőiparban két és félszeresére emelkedett... egyre több korábban nem kereső — főként a háztartásban

(4) Vö.: Weis István: A mai magyar társadalom. Magyar Szemle Társaság, Budapest 1930. 33.o.

dolgozó nő — lépett kereső munkába. A kereső nők száma 1949-től 1969-ig 74 %-kal emelkedett. Ezenkívül nagyarányú munkaerő-átcsoportosulás ment végbe: a mezőgazdaságból több mint 700 ezer dolgozó került a többi népgazdasági ágba (5). A mezőgazdaságban dolgozók száma több mint a felére csökkent, aránya 50 %-ról 23 %-ra esett.

Az átalakulás szociális feltételeinek hiányára legjellemzőbb a lakásviszonyok helyzete és alakulása, bár a statisztikai adatok nem fejezik ki, hogy milyen a tényleges állapot, a lakások minősége és a közszolgáltatások alacsony színvonala.

« 1941-ben összesen 2,4 millió lakás volt az országban, 100 lakásban átlagosan 382 fő lakott. A háborús események következtében a lakásállomány súlyosan megrongálódott, különösen Budapesten, ahol a lakóházak 85 %-a kárt szenvedett és a lakószobák közel egynegyede teljesen lakhatatlanná vált... 1945-től 1969-ig összesen több, mint 1 millió lakás épült. Ez alatt közel 300 ezer lakás megszűnt. A lakásépítések és megszűnések eredményeként 1970-ben a lakások száma meghaladta a 3 milliót, a 100 lakásra jutó lakók száma csökkent » (6) — körülbelül 320 volt.

A társadalmi átalakulásra ható tényezők között a mobilitás, tehát a szakmai és hivatásbeli változások és átrétegződések aránya legalább olyan radikálisan hatott, mint az egyes rétegek létszámbeli változása.

Ez a mélyreható társadalmi átalakulás a nyugateurópai országokban lépést tartva az iparosodással már a múlt század végén megkezdődött és a mai magyarországi szakasza 50 évvel ezelőtt ment végbe. Bizonyos értelemben természetesen ma is folyik, ahogy azt a faluról való folyamatos elvándorlás jelzi. A fejlett ipari országokban azonban sok példát és törekvést látunk arra, hogy ez a társadalmi átalakulás tervszerű szociálpolitikai intézkedések kiséretében megy végbe, főleg mninden politikai és ideológiai kényszertől függetlenül.

Az ipari társadalomnak ezt a kialakulását, a szociológiai felmérések tanúsága szerint, bizonyos jelenségek kisérik. Ezek a tünetek általában minden ország társadalmában azonosak, vagy legalábbis hasonlóak. A születésszám visszaesése, a lakáshiány, a tudati problémák, a művelődésbeli nehézségek a fejlődés azonos szakaszaiban messzemenően hasonlítanak egymáshoz. Ezek részletes kimutatása nem feladata ennek a tanulmánynak, az ipari társadalom kialakulásában nyugati és keleti viszonylatban kimutatható külön-

---

(5) Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1970. 255.o.
(6) Uo. 245.o.

bözőségek elemzése is kívül esik a választott tárgykörön. Ehelyett olyan vizsgálati módszert választottam az átalakulás következményeinek kimutatására, amelynek lényege az emberi élet néhány módszertanilag pontos, statisztikailag is mérhető jelenségének elemzése.

Az emberi életnek ilyen fontos és az egész emberi személyiség fejlődését alapvetően érintő jelenségei közül négy kínálkozik olyannak, amely a mai magyarországi viszonyok között elfogadható hitelességgel mérhető. Ilyen a házasság szilárdságának, illetve a válások számának alakulása; a születendő gyermek vállalásának készsége; továbbá az öngyilkosságok számának és okainak változása; és végül a káros hatású élvezeti cikkek közül az alkohol mértéktelen fogyasztása, az alkoholizmus.

A vizsgálandó tárgykörök kiválasztása természetesen önkényes abban az értelemben, hogy legalább ilyen súllyal jelentkezik az ember életében a hivatásválasztás, a párválasztás kérdése, vagy a politikai szabadságjogok gyakorlásának lehetősége. Valamennyi visszahat az emberi személyiség és öntudat fejlődésére, mint ahogy nem kevésbé lényeges ebből a szempontból az emberi érintkezés és a gondolatcsere szabadságának mértéke sem. Ezeknek az utóbbi feltételeknek az érvényesülése, a hiánya vagy bizonyos fokú korlátozása azonban kevésbé mérhető az előbb felsoroltakéhoz hasonló pontossággal. Ezért választottam az említett módszert, ami azonban távolról sem jelenti, hogy a politikai és emberi szabadságjogok érvényesülése kevésbé lényeges a személyiség fejlődése szempontjából, mint az élet egyéb vonatkozású anyagi és jogi feltétele.

A válások alakulása az elmúlt 50 évben

A házasságkötések és válások számának alakulásáról, a kimutatható változások okairól akkor kapunk megbizható képet, ha több évtized adatait, azok összefüggéseit vizsgáljuk és azt beillesztjük a nemzetközi háttérbe.

Magyarországon a házasságkötések számának alakulásában a vizsgált időszak alatt a következő hullámzást figyelhetjük meg. 1920 és 1970 között a házasságkötések száma lassan, hullámzásokat mutatva állandóan növekedett. 1921-ben kereken 93 ezer házasságot kötöttek Magyarországon, 1970-ben 96 ezret, illetve ezer lakosra számítva kereken 9,5-t (7).

(7) Demográfiai Évkönyv 1965, 38.o. és Statisztikai Évkönyv 1970, 37.o.

(8) Demografic Yearbook 1970, U.N.-N.Y. 945.o.

A válások száma ugyanezen idő alatt a házasságkötések számához viszonyítva feltűnő mértékben és aránytalanul gyorsabban növekedett: 1921-ben a 93 ezer házasságkötésre kereken 6 ezer válás jutott, 1970-ben a 96 ezer házasságkötésre pedig 22 ezer válás esik: kereken 3 és félszer annyi, mint 50 évvel ezelőtt a 3 ezerrel kevesebb házasságkötésre. Ez ezer lakosra számítva 0,8-ról 2,2-re való emelkedést jelent. 1970-ben ezer házasságra 228 válás jutott az ötven évvel ezelőtti 64-gyel szemben. A válások számának ez a rohamos emelkedése nemzetközi viszonylatban is rendkívüli jelenségnek számít.

A válások számát tekintve a nemzetközi kimutatásokban első helyen az Amerikai Egyesült Államok állnak, lassan csökkenő irányzattal. 1966-ban ezer lakosra számítva 5,4 válást mutat a statisztika az USA-ban, 1970-ben 4,5-t, kereken kétszeresét a magyarországinak. Az USA után a Szovjetunió következik a sorban, 1970-ben 2,7 ezrelékkel, ugyancsak csökkenő irányzattal. A válások számát tekintve, ezer lakosra számítva Magyarország tehát az USA és a Szovjetunió után a harmadik helyen áll a nemzetközi kimutatásokban (8).

Röviden tekintsük még át a hasonló gazdasági és politikai körülmények között élő szomszédos népek társadalmában a válások számának alakulását. Jugoszláviában az ezer lakosra jutó válások száma 1969-ben 0,9 volt, csökkenő irányzattal; Romániában 1970-ben 0,3 ezrelék, növekedő irányzattal; Csehszlovákiában 1,7 ezrelék és Lengyelországban 1 ezrelék volt ugyancsak emelkedő jelleggel. Tegyük még hozzá Ausztriát 1,3 ezrelékkel. Érdekes kivétel Nyugat-Berlin, ahol a válások száma feltűnően nagy. 1969-ben 2,9 ezrelék volt, tehát több mint nálunk és a Szovjetunióban; csupán az USA előzte meg.

Az adatok részletesebb vizsgálata az egyes korcsoportok magatartásának elemzése azt mutatja, hogy Magyarországon igen nagy mértékben növekedett a 25 éven aluliak között kötött házasságok száma, az ezen felüli korban létrejött házasságok számának kifejezett csökkenésével szemben. A 25 éven alul házasodók száma 1949-ben kereken 39 ezer volt, 1970-ben 53 ezer. A házasságok 55,7%-át a 25 éven aluliak kötötték. Jellemző, hogy a házasságban élőknek erre a fiatal korcsoportjára esett az összes válások 31,7%-a 1970-ben (9).

A magas válások számának egyik oka tehát, egyébként nemcsak Magyarországon, a fiatalon vagy a túlságosan fiatalon kötött házasságok számának jelentős növekedése. Ez

---

(9) Statisztikai Évkönyv 1970. 38. o.

azonban Magyarországon viszonylag több, mint máshol, és ezért jellegzetesen magyar társadalmi tünetnek tekinthető.

A nagyszámú magyarországi válások egy másik oka «... a túlzott alkoholfogyasztás, illetve az ezzel gyakran összefüggő durvaság... 1962-ben a házasságfelbontások 1/5-ét e két ok miatt mondották ki. Az erre visszavezethető válások aránya az utóbbi időben emelkedést mutat. Részben a társadalmi átalakulás velejárójának kell tekinteni néhány olyan okot, amely az 'elhidegülés' gyűjtőneve alá került. Ide sorolódott sok olyan megszűnt házasság, amely a házasfelek eltérő világnézete, megváltozott társadalmi helyzete, kulturális igényei miatt bomlott. Feltűnő módon nem mutatkozik jelentős különbség a kereső és eltartott nők házasságfelbontási okaiban és így ezzel nem magyarázható az a nagy különbség, ami a dolgozó nők válási gyakoriságának igen magas arányát megindokolná» (10).

Az öngyilkosság és okai Magyarországon

Az elmúlt 50 évben az öngyilkosságok száma a válásokéhoz hasonlóan lassú, de állandó emelkedést mutat. 1920-ban kereken kétezren vetettek véget életüknek, 1949-ben 2200-an és 1970-ben pontosan 3595-en. Az öngyilkosságok száma százezer lakosra számítva tehát így alakult: 25,2; 23,9 és 34,9 (11). Az 1970-ben megjelent hivatalos ENSZ-kimutatás még csak az 1955-ös adatokat közli. Ezekből derül ki, hogy a magyarországiénál magasabb öngyilkossági arányt csak Nyugat-Berlinben mutattak ki, ahol 1955-ben százezer lakosra 49 öngyilkosság jutott. A Német Szövetségi Köztársaságban már csak ennek a fele, 21,3 (12).

A szomszédos országok adatait vizsgálva az öngyilkosságok számából, illetve arányáról százezer lakosra számítva a következő képet kapjuk: Bulgária 3; Csehszlovákia 23,9; Lengyelország 11,2; Ausztria 22,3; Az átlag Nyugat-Európában — a Földközitenger-melléki államok nélkül, ahol ez a mutató szám kereken 0,5 — 20 körül mozog a magyarországi 34,9-el szemben (13).

Az öngyilkosságok okairól az ENSZ demográfiai évkönyve nem tartalmaz kimutatást. A magyarországi demográfiai évkönyvekből kiderül, hogy 1970-ben az öngyilkossá-

(10) Dr. Kilnger A.: A válások okaira vonatkozó vizsgálat főbb eredményei, Demográfia 1965. 1. sz. 79. o.
(11) Mint (7), 185. és 59. o.
(12) Mint (8) 700. o.
(13) Mint (12).

gok 70 %-a a következő okok szerint oszlik meg: 20,7 % oka ideggyengeség, illetve elmebaj és elmezavar; 19 %-é betegség, 18 %-é családi viszály és 12,9 %-é alkoholizmus, részegség. A maradék közel 30 % szerelmi csalódások, elhagyatottság, bűncselekmény elkövetés és anyagi nehézségek következménye, egyenként 3-4 %-os arányban (14).

Az utolsó 25 év alatt az okok tekintetében a következő arányváltozás mutatható ki: « Az anyagi okok miatt elkövetett öngyilkosságok aránya feltűnően csökkent, 19 %-ról 4,6 %-ra ment vissza. A családi viszályra visszavezethető esetek száma viszont 1963-ig 22-ről 40 %-ra, kereken a kétszeresére emelkedett; és ha az alkoholizmust és ideggyengeséget egy kategóriába vonjuk, akkor ez 1955-ben az esetek 33 %-ának, tehát egyharmadának volt az oka » (15).

Az utolsók között a természetes szaporodásban

A magyar társadalom nemzetközi képéhez ma már szervesen hozzátartozik a születések számának és a természetes szaporodásnak rendkívül alacsony színvonala. A közfelfogás sajnos a valóságot tükrözi. Ma már ott tartunk, hogy a magyar társadalom nem reprodukálja önmagát, a munkaképes korosztályok létszáma egyre zsugorodik és a társadalom fokozatosan elöregszik.

Az utolsó évszázadban a magyarság sohasem volt erőteljesen szaporodó és dinamikusan fejlődő nép. A születések száma a múlt század 80-as éveitől kezdve egyes hullámoktól eltekintve fokozatosan csökkent. A születések száma és a természetes szaporodás mértéke 1961-ben világviszonylatban is mélypontot ért el, 2,1 ezrelékkel. Azóta a helyzet valamit javult 1965-ig, egy éves visszaesés után ismét emelkedő irányzatot mutatott és a múlt évben újabb mélypontot ért el, 2,6 ezrelékes természetes szaporodással. Ezt a jelenséget megfigyelhetjük a kisebbségi sorsban élő magyarság körében is.

Nyilvánvaló tehát, hogy az alacsony természetes szaporodásnak több és teljes bizonyossággal nehezen megállapítható oka van. Ami azonban egyértelműen bizonyítható: Magyarországon a születések gyors és radikális csökkenésének kezdőpontja egybe esik az 1956 júniusában elfogadott 1047-es számú minisztertanácsi határozattal, amely a sokat emlegetett « abortusz törvény » névvel ment át a köztudatba. A helyzet túlságos leegyszerűsítését és szakszerűtlen értékelését

(14) Demográfiai Évkönyv 1969. 188. o.

(15) Cseh-Szombathy L.-Dr. Heinz H.: Az öngyilkosságok vizsgálata, Statisztikai Szemle 1965 febr. 159.o.

jelentené azonban, ha a magyarországi népesedési földcsuszamlás okát kizárólag az abortusz törvényben és annak végrehajtási rendeletében keresnénk.

A demográfusok egyetértenek abban, hogy a születésszám és a természetes szaporodás ilyen feltűnő csökkenésének két olyan objektív oka van, amellyel Magyarországon minden politikai rendszernek számolnia kellett volna a háború utáni években. Az egyik a múltszázad vége óta megfigyelhető fokozatos születéscsökkenés, a másik az ipari társadalom kialakulására mindenütt jellemző demográfiai jelenségek összhatása. Amikor egy társadalomban a falvak lakossága megindul a rohamosan fejlődő ipari központok felé, és a szegény néprétegek körében az anyagi felemelkedés új lehetőségei nyílnak meg, akkor a születések számának csökkenését már csupán a társadalmi mobilitás egyszerű ténye is előidézi. Ha ezt a folyamatot nem kísérik megfelelő szociálpolitikai intézkedések, széleskörű lakásépítés, hatásos családipótlék-rendszer és az életszínvonal megfelelő ütemű emelkedését lehetővé tevő egyéb gazdasági és szociálpolitikai rendeletek, akkor a jelenség az átlagosnál súlyosabb formákat ölt. Ráadásul ez az átalakulás Magyarországon erőszakkal és erőltetett viszonyok között ment végbe.

Ám ismét csak téves következtetésre vezet, ha úgy véljük, hogy az életszínvonal alakulása, illetve az anyagi okok együttes hatása az az egyedüli tényező, amely csökkenti a születések számát. Európában évtizedeken át Svédországban volt a természetes szaporodás a legalacsonyabb, a viszonylag legkedvezőbb megélhetési feltételek mellett. Az 50-és évek elején már Ausztria foglalta el Svédország helyét. És ha világviszonylatban vizsgáljuk a népszaporodást befolyásoló anyagi tényezők hatását, akkor azt látjuk, hogy a szegény és elmaradott országok lakossága Dél-Amerikában, Afrikában és Ázsiában dinamikusabban szaporodik, mint a fejlettebb országokban. Vagyis világviszonylatban az a helyzet, hogy miközben az emberiség robbanásszerű szaporodásáról beszélünk, Európában a természetes szaporodás aránya világviszonylatban is alacsony és ezen belül Kelet-Németország lakossága már harmadik éve nem növekszik, hanem fogy, továbbá az 1970-es adatok szerint a Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria és Luxemburg lakosságának természetes szaporodása is alacsonyabb a magyarországiénál (16).

A jelenség okaival kapsolatban a demográfusok arra a következtetésre jutottak, hogy az iparosodó társadalom

---

(16) Mint (12)

fejlődésének különböző szakaszaiban a születések számát befolyásoló tényezők eltérő mértékben hatnak és azok önmagukban, elszigetelten nehezen befolyásolhatók.

Az alacsony népszaporulat orvoslásával kapcsolatban Franciaországra szokás hivatkozni, mint amely átfogó és célszerű szociálpolitikai intézkedésekkel határozott eredményt ért el a születésszám növelésében. Ez megfelel a tényeknek. Az ezer lakosra jutó természetes szaporodás aránya azonban az utolsó 20 év folyamán Franciaországban is stagnál és ma már csak a közepes szinten szaporodó európai országok közé tartozik. Ebből természetesen nem az következik, hogy feleslegesek a többgyermekes családok helyzetét javító szociálpolitikai intézkedések, hanem hogy az anyagi viszonyok, a keresetek színvonala, a szociálpolitikai intézkedések és az életlehetőségek alakulása csupán egy része a születések számát befolyásoló tényeknek.

Hazai viszonylatban ugyanez áll. A számok vizsgálata során az tűnik fel, hogy a születések száma a második világháborút követő években távolról sem emelkedett olyan ugrásszerűen, mint más európai népek társadalmában, vagy Magyarországon az első világháború után. Az 1949-es népszámlálás adataiból kiderül, hogy a születések száma, illetve a természetes szaporodás aránya a háború után nem változott a megelőző évtized átlagához viszonyítva, azaz ezer lakosra átlagosan húsz élveszületett csecsemő jutott. Ez az arány 1953-ban ugyan 23-ra emelkedett, de ez feltételezhetően az ún. Ratkó-törvény, tehát adminisztratív rendszabály következménye, amely minden eddiginél nagyobb szigorral tiltotta a terhességmegszakítást. Ez az intézkedés azonban nem valamiféle erkölcsi megfontolás következménye volt, hanem egyfajta népesedéspolitikai elképzelés eredménye, amelyet az akkori politikai zsargon a « munkaerő újratermelésének » nevezett. A Rákosi-rendszer tehát erőszakos, adminisztratív rendszabállyal kívánta biztosítani az erőltetett ütemű iparosítás és gazdasági átszervezés munkaerőszükségletét. Ezek közé tartozott a falusi osztályharcon és a mezőgazdaság kollektivizálásán kívül a terhességmegszakítás drákói üldözése is.

A Ratkó-törvény kiadásának azonban ideológiai okai is voltak. A kommunista elképzelés szerint ugyanis a szegény néprétegeknek « a tőke és kizsákmányolás alóli felszabadítása » a születések számának növekedésével jár együtt. Ez azonban nem következett be, sőt egyre inkább a születésszám csökkenése lett a jellemző demográfiai jelenség, és ezért a rendszer erőszakosan nyúlt a kérdéshez a születésszám növelése érdekében. Ezt a törvényt váltotta fel az 1956 jú-

niusában kiadott minisztertanácsi határozat és annak végrehajtási rendelete, amely pontosan az ellenkező végletbe esett: 12 héten belül szabad lehetőséget biztosított a terhesség megszakítására. A fordulat hátterében két politikai tényező is felismerhető. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1955 novemberében azonos tartalmú törvényt bocsájtott ki. Ezt követte valamennyi közép- és keleteurópai kommunista rendszer kormányzata, a keletnémet kivételével, amely 1972 tavaszán csatlakozott a többihez. Magyarországon ezenkívül az abortusz törvény bevezetését a rendszer akkori vezetői engedménynek szánták a forradalom előtti feszültség csökkentése érdekében. Gyakorlatilag tehát az történt, hogy a budapesti kommunista kormányzat teljesen szabaddá tette a terhességmegszakítást, olyan időpontban, amikor egy egész sor más negatív népesedési tényező is érvényesült: a faluról való tömeges elvándorlás, az erőteljes foglalkozásbeli átrétegződés, a hirtelen és nagyarányú munkavállalás a nők társadalmában, az ezzel járó családi szerkezet megváltozása, a családon belüli funkciók átalakulása és nem utolsósorban az alacsony életszínvonal születéskorlátozó hatása. Mindehhez hozzájárult a Rákosi-korszak politikai légköre is, amire egyébként a hazai demográfiai szakírók is kitérnek. Csupán egy mondatot idézek egy demográfiai szaktanulmányból: « ... a politikai és gazdasági koncepciók változása bizonytalansági pszichozist teremtett és nagymértékben megzavarta a családok gazdasági, társadalmi előrebecslésének biztonságérzetét » (17).

Lényegében tehát az történt, hogy az erőszakos és felgyorsított iparosítás, az agrártársadalomból az ipariba való erőltetett ütemű áttérés egyébként is negatív irányú népesedési következményeit a rendszer a terhességmegszakítás szabaddátételével olyan mértékben felfokozta, hogy az 1962-ben világviszonylatban is egyedülálló népesedési mélyponthoz, valóságos népesedési földcsuszamláshoz vezetett.

A magyarországi szakemberek, demográfusok szociológusok és orvosok közül néhányan viszonylag hamar felismerték a kialakult helyzet, az egyre növekvő számú terhességmegszakítás rendkívül veszélyes és sokoldalú következményeit. Véleményüknek a lehetőséghez képest szakmai tanulmányokban adtak kifejezést. És mert e tanulmány tárgya annak kimutatása, hogy a kommunista ipari társadalom hogyan hat a személyiség fejlődésére, külön kiemelem azokat a megállapításokat és adatokat, amelyek a születések szá-

(17) Dr. Dányi D.: Népesedési politikánk és a születések, Demográfia 1964 3-4. sz. 433. o.

mának rohamos csökkenése mellett súlyos károkat mutatnak a női társadalom, sőt a megszületett fiatal nemzedékek testi és lelki egészségében.

A következő megállapítások egy terjedelmesebb szaktanulmány lényegesebb mondatai:

« A művi vetélés nem közömbös beavatkozás... Az 1961-évi gyakoriságok alapján 100 nőre húsz éves koruk eléréséig 11, 25 éves korukig 62, 30 éves korukig 126, propagatív koruk végére pedig 220 művi vetélés jut... Halvaszületési arányunk nemzetközi mértékkel mérve kielégítő, csecsemőhalandóságunk 43,8 ezrelékes értéke viszont rossz..., mert a legfejlettebb országokban már 15-20 ezrelék körüli... Szembeötlő a méhen kívüli terhességek arányának igen nagyfokú, az 1953-54 évi értékek közel kétszeresére való növekedése... minden ötödik élveszülöttre jutott egy spontán vetélés a művi beavatkozások szabaddátétele előtt, addig ma durván minden negyedikre... A következő nemzedék egészsége szempontjából különösen aggasztónak kell tartanunk a reprodukciós folyamat előtt és alatt végzett nagyszámú művi vetélést... Állítjuk, hogy a kora, főleg pedig az éretlen születésűek egyre növekvő gyakoriságát alapvetően a reprodukciós folyamat előtt és alatt végzett nagyszámú művi vetélés okozza... Alapvetően fontos és általunk nem is érintett kérdés, hogy mit jelent a beavatkozás az érintett nők testi-lelki egészsége szempontjából... A tömeges művi vetélések egészségkárosító hatása főleg abban nyilvánul meg, hogy a nők egy része meddővé illetőleg a normális terhesség kihordására alkalmatlanná válik... Tűrhetetlen állapot, hogy újszülöttállományunkban évről-évre nő a csökkent értékű egyedek aránya... Évről évre nő az egész életükben a társadalom támogatására szoruló súlyosan fogyatékosok száma » (18).

Az abortusz törvénynek ez a súlyos egészségromboló hatása még csak 16 éve érvényesül, de már kimutathatók a születésszám csökkenéséből eredő közvetlen negatív következmények a fiatal korosztályok létszámának fokozatos csökkenésében, a társadalom kor-összetételének olyan mértékű aránytalanságában, többek között a fokozatos elöregedésben, amit kiegyensúlyozni csak több évtizedes tervszerű népesedési politikával lehetne. Ez a helyzet annak ellenére, hogy a születések számát jelenleg három tényezőnek is meg kellett volna emelnie. « Most lépnek a termékenységi időszakba az ötvenes évek elejének magasabb létszámú korosztályai... A gyermekgondozási segély, a családi pótlék kismérvű növelése és más népesedéspolitikai intézkedések enyhítettek a családosok gondjain és az általános belső politikai helyzet

(18) Dr. Barsi Gy.-Dr. Sárkány J.: A művi vetélések hatása a születési mozgalomra és a csecsemőhalandóságra, Demográfia 1963. 4. sz. 461. o.

viszonylag nyugodt » (19). A születések száma mégis újból csökkenni kezd.

Ezek a körülmények azt bizonyítják, hogy a magyarországi kommunista kormányzat mindeddig tudatosan ragaszkodott a terhességmegszakítást szabályozó törvénynek egy olyan brutális formájához, amely szembenáll a társadalmi és a nemzeti érdekkel, de az egyén helyesen értelmezett érdekével is. A műtétekhez szükséges engedély kiadására jogosult úgynevezett abortusz bizottságoknak ez a törvény annyi hatáskört sem ad, mint amennyivel a szomszédos kommunista országokban rendelkeznek. Ennek következménye, hogy a természetes szaporodás aránya Magyarországon rosszabb, mint Jugoszláviában, Csehoszlovákiában vagy Lengyelországban, ahol a lakosság hasonló vagy azonos gazdasági és politikai körülmények között él. Romániában a rendszer vezetői 1966-ban viszont egy új törvénnyel rendkívül megszigorították a terhesség megszakításának feltételeit.

Ez tehát a helyzet annak ellenére, hogy a magyarországi demográfusok és orvosok egy része szaktanulmányokban, sőt nemzetközi konferenciákon is bevallották, hogy a terhességmegszakítás a születésszabályozás legprimitívebb és legkárosabb formája.

Összefoglalva arra a megállapításra jutunk, hogy a születések számát és az ország lakosságának természetes szaporodását végzetes arányban csökkentő tényezők társadalmi, gazdasági, lélektani és politikai gyökerei az 1956 előtti évekre nyúlnak vissza, az 1956 júniusában hozott abortusz törvény azonban teljesen szabad érvényesülést biztosított a negatív irányban ható tényezőknek. Ehhez hozzájárult még, hogy a magyar forradalom leverése, a nyomában járó csalódás és kilátástalanság tovább csökkentette a társadalom és benne a szülők jövőbe vetett hitét, tehát azt a szociálpszichológiai tényezőt, amely legalább olyan mértékben befolyásolja a népszaporodás alakulását, mint bármely más társadalmi vagy gazdasági faktor. Az évek múlása, a légkör megnyugvása, de a kiegyensúlyozottabb gazdasági és politikai viszonyok sem változtattak ezen a helyzeten alapvető mértékben. Sőt, a magyar társadalom tekintélyes része úgy érzi, hogy a viszonylag javuló anyagi körülmények most biztosítják számára a két évtizeden át hiányzó anyagi lehetőségek némi pótlását. A társadalomban tehát az anyagi felemelkedés utáni törekvés került előtérbe. Mindezzel párhuzamosan az

(19) Kováts Z.: Hullámvölgyből hullámvölgybe? Tiszatáj 1972 3. sz. 82. o.

európai közszellemben és ennek következtében Magyarországon is erősödött az a felfogás, hogy a szülőknek joguk van meghatározni a születendő gyermekek számát és születésének idejét. Ez a családtervezés azonban Magyarországon egyértelmű lett a gyermeklétszám korlátozásával. Mindezeknek a tényezőknek az együttes hatása, továbbá a rendszer szűkmarkú szociálpolitikai intézkedései és jó irányú népesedési politikájának hiánya vezetett a mai tragikus demográfiai helyzethez.

Az alkoholizmus és következményei

Nyilvánvaló, hogy az alkoholizmus a szeszesitalfogyasztásnak nem az a formája, amely az egyes népek társadalmi, táplálkozási szokásaira jellemző formában és mértékben kifejlődött. Az alkoholfogyasztásnak arról a túlzott formájáról lesz szó, amikor az beteges szenvedéllyé válik és káros következménye nyilvánvalóan felmérhető az alkoholista személyiségében. A jelenség természetesen nem új, Magyarországon sem és az ellene irányuló védekezés is évtizedek óta folyik, kevés eredménnyel.

Magyarországon az alkoholizmus az 50-es években kezdett a megelőző évekhez viszonyítva feltűnő méreteket ölteni. A statisztikai adatok ezt a folyamatot úgy jelzik, hogy egyfelől mutatják a szeszesitalok fogyasztásának növekedését, másfelől ezen belül a fogyasztás szerkezetének a változását, az alkoholisták számának, és végül az alkoholizmusra visszavezethető okokban meghaltak számának alakulását.

A háború előtti években Magyarországon a 20 éven felüli felnőtt lakosság borfogyasztása az abszolut alkoholra átszámított évi összes szeszfogyasztásnak 4/5-e volt. Az 50-es évek közepétől a bor a fogyasztásnak már kereken csak a fele, a másik fele pedig egyenlő arányban oszlik meg a sör és a tömény alkohol között. Ez az arány azóta nem változott, de növekedett a fogyasztás mértéke. Az egy főre átszámított elfogyasztott abszolut alkohol 1955-ben 5,8 liter volt, 1960-ban 7,5, 1970-ben 8,1, sőt egyes becslések szerint eléri a személyenkénti 10 litert. És ezen belül egyre növekszik az égetett szesz aránya (20). Az alkoholista betegek számát 1975-re 250.000-re becsülik.

A hazai értékelések érthető módon elsősorban az okozott népgazdasági kárt hangsúlyozzák: a kieső munkaórák következtében jelentkező termelési hiány értékét, amit az al-

(20) Dr. Métneki J.: Alkoholfogyasztás és alkoholizmus, Medicina, Bp. 1970. 13. o.

koholizmus a nem halálos balesetekkel, a nyomában kieső termeléssel, a betegek gyógyításával okoz, továbbá az alkoholisták gyógyításának költségeit és az alkoholisták gyermekeinek gondozására fordított összeget veszik számításba. A felsorolt tételek együttesen kb. 2-2,5, milliárd forint terhet hárítanak az állami költségvetésre évenként.

Az üzemi baleseteken és közvetett hatásukon kívül a közuti balesetek közel 17 %-a ugyancsak a túlzott alkoholfogyasztasra vezethető vissza és ezek száma csaknem azonos az üzemi balesetekével, és azokkal együtt növekvő irányzatot mutat. A mezőgazdaság fokozatos gépesítésével együtt nő a gépek okozta balesetek száma. 1965-ben a kereken 17.800 balesetből 187 volt halálos. A nem halálos kimenetelű baleseteknek 30, a halálosoknak 40 %-a volt összefüggésben a nagymértékű alkoholfogyasztással.

A túlzott és szenvedélyes alkoholfogyasztás azonban kimutathatóan káros hatással van a családi életre, az öngyilkosok számának alakulására és a bűnözés, a bűncselekmények arányára is. Egy demográfiai tanulmányból az derül ki, hogy 1962-ben a kimondott válások 8,4 %-ában az ittasság szerepelt a bírósági ítéletekben válóokként. Az élet azonban azt mutatja, hogy az alkoholizmus ennél sokkal nagyobb mértékben befolyásolja a válások számának növekedését, ha a bírói indoklás nem is tünteti fel közvetlen válóoknak. A jelzett tanulmány becslése szerint kb. 25 %-ra tehető az az arány, amelynek a válások előidézésében az alkoholnak szerepe van (21). Egy másik hivatalos becslés azt mutatja, hogy 40-50 ezerre tehető azoknak a gyerekeknek a száma akik a szülők mértéktelen alkoholfogyasztása következtében időnkint olyan körülmények közé kerülnek, amelyek károsan befolyásolják egészséges testi, erkölcsi és szellemi fejlődésüket (22).

Az alkoholizmusnak közvetlen következményei között kell számontartanunk az öngyilkosságok tekintélyes részét is. Nemcsak azért, mert az elkövetett öngyilkosságok 16,3 %-a 1962-ben közvetlenül is az alkoholizmus következménye volt, hanem mert nagyon sokan az alkohol hatása alatt szánják rá magukat a kísérletre, amelynek közvetlen oka független az alkoholtól.

A bűncselekmények tekintélyes részét is olyanok követik el, akik alkoholistáknak számítanak; vagy akiknél a mértéktelen szeszesital fogyasztásnak jelentős szerepe volt a bűncselekmény elkövetésében. 1966-ban az alkohol befolyása alatt állt a bűncselekmény elkövetésekor az elitélteknek több

(21) uo. 150. o.
(22) uo. 150. o.

mint 1/5-e, emelkedő jelleggel, 1970-ben már 1/3-a. Vannak olyan bűncselekmények, amelyeknek elkövetői az esetek több mint 50 %-ban állottak alkohol befolyása alatt, mint például a szándékos emberölés és kísérlete esetében. De meg kell jegyeznünk, hogy a bűncselekmények okainak feltárásával kapcsolatban is fennáll, amit az öngyilkosságokkal kapcsolatban mondtunk: az alkohol közvetlen hatása mellett csak alig deríthető ki a közvetett hatása, amely nehezen mérhető, de nyilvánvaló.

A következmények után nézzük az okokat: mi mozdítja elő a túlzott alkohol fogyasztást, mi növeli az áldozatok számát? Bizonyos, hogy határozott szerepet játszanak az alkoholizmus terjedésében a társadalmi szokások és kialakult hagyományok. Egyik veszedelmes ilyen szokás, hogy magyar viszonyok között sokan a reggeli munkábaállás előtt, otthon vagy italmérésekben égetett szeszesitalt isznak. Az utóbbi időben ugyanígy terjed a munka utáni fogyasztás, baráti keretek között, és ott egymásnak fizetve szinte nap mint nap kényszerítik egymást jelentős mennyiségű ital fogyasztására. Ugyanez mind jobban terjed nyilvános helyeken és társaságban is, a nők fokozottabb bekapcsolódásával. Ez összefügg a nők növekvő arányú munkábaállásával, gazdasági önállóságával. Vannak vidékek, ahol a gyerekeket sem óvják megfelelő mértékben a töményszesz fogyasztásától, mintegy népi szokássá vált a házilag főzött szesz szinte korlátlan fogyasztása, amivel tulajdonképen megalapozzák a későbbi alkoholista szenvedélyt.

Egyes foglalkozási ágakhoz is hozzátartozik a túlzott alkoholfogyasztás. Ez főleg bizonyos nehéz testi munkát végzőkre vonatkozik, például a bányászokra, kohászokra, szállítómunkásokra, építkezési és mezőgazdasági dolgozókra, akiknél szinte hagyományos a nagyobb mértékű alkoholfogyasztás, rendszerint bizonyos, a munka természetével indokolt, téves felfogások alapján. Ezek az okok azonban többékevésbé minden társadalomban megtalálhatók, kisebb-nagyobb mértékben.

Nyilvánvaló azonban, hogy az alkoholizmus gyökereit az esetek többségében az öntudat zavaraiban, a személyiséget ért negatív, vagy nehezen elviselhető hatásokban kell keresnünk. Leegyszerűsítve csalódásról, sikertelenségről, meg nem oldott problémákról beszélünk és ezek forrása az olyan radikális társadalmi, gazdasági és politikai átalakulás feltételei között, mint az az utolsó 25 év alatt jellemző volt, különösen bőséges. Ennek a tételnek statisztikai, tehát tárgyi bizonyítása ugyan nem könnyű. Nem hiányoznak az erre irányuló hazai kísérletek, de éppen az okok feltárásával fog-

lalkozó elemzések, az erre vonatkozó felmérések kiértékelése nélkülözik a tárgyilagosságot a legfeltűnőbb mértékben.

Ez kitűnik nemcsak a « Medicina » könyvkiadónak az « Alkoholfogyasztás és alkoholizmus » című, 1970-ben megjelent könyvéből, amelyből az okok feltárására vonatkozó fejezet teljesen hiányzik. Erre utal egy vidéki református lelkész egyik napilapban megjelent cikke is. Többek között ezt írja: « Ahhoz, hogy a szakemberek (érti ezalatt az orvosokat, pszichológusokat, lelkészeket) — s velük együtt a társadalom is — hathatósan tudjanak segíteni, az alkoholizmus okait is tudományos alapossággal kell feltárni. » Ebből a cikkből azonban nemcsak az derül ki, hogy hiányzik az okok tudományos, tehát objektív feltárása. Elmondja azt is, hogy véleménye szerint hol van a rendkívül káros jelenség feltételezhető gyökere.

A cikkben többek között ezt olvassuk: « Az alkoholista nem 'issza', hanem 'élvezi' az alkoholt. Mindenekelőtt azért, mert:

1) Sajátos öntudatot ad neki. Ilyesfajta szerzett öntudatra viszont annak van szüksége, akinek valamilyen ok miatt nincs egészséges öntudata, vagy aki már valamilyen ok miatt elvesztette. Ezért kell külön tárgyalni az ifjúkori és az érettkori alkoholizmust. A kiváltó ok számos. Első helyen állnak az érvényesülési, a szexuális és a környezeti zárlatok. Az ilyen alkoholista azért iszik, mert az alkohol hatása alatt azzá a 'valakivé' válik, aki józan állapotban szeretne lenni, de nem lehet...

2) Sajátos világot teremt neki. Az e kategóriába tartozók a reális világból valamiféle általuk elképzelt földi mennyországba menekülnek. Ez látszólag primitívebb, valójában bonyolultabb képlet. Míg az előbbiek általában objektív okok miatt menekültek az alkoholizmusba, ez utóbbiak inkább szubjektív okok miatt; vélt sérelmekre keresnek 'gyógyírt'...

3) A harmadik csoportot egy helytelen értékrend áldozatainak tekinteném. Szalon-alkoholistáknak is nevezhetnénk őket. Ez a fajta alkoholizmus abból következik, hogy áldozatai anyagi javainak gyarapodásával nem áll arányban kulturális és etikai fejlődésük. A társadalom minden rétegében fellelhetők » (23).

Ez az írás érinti szerintem a lényeget, amely azonban nemcsak az alkoholizmus feltűnő arányú oka, hanem vonatkoztatható valamennyi tárgyalt jelenségre is. Az ember természetes, ideológiai és politikai kötöttségektől mentes, anyagilag kiegyensúlyozott érvényesülésének feltételei általánosságban is hiányoznak a kollektív ipari társadalomban. A korlátok, a szabadságjogok differenciálása, finomítása, szélesítése is többek között azzal a következménnyel jár, hogy az ember szabadabban tudja kifejezésre juttatni tuda-

(23) Az alkoholizmus három okáról, Magyar Nemzet, 1970. márc. 23. 8. o.

tos, vagy tudatalatti csalódását, de ezt nem annyira közvetlen tiltakozás, hanem inkább közvetett reflexek formájában teszi. Ezek a közvetett reflexek, elégedettlenségek nyilvánulnak meg a terhességmegszakítások, válások, az öngyilkosságok és mértéktelen alkoholfogyasztás nemzetközi viszonylatban is feltűnő arányaiban.

Éppen ezért felmerül a kérdés: mi a hivatalos véleménye a jelenségekről a rendszernek, tehát a pártnak és illetékes kormányszerveknek, a sajtónak, a szakembereknek; és milyen jellegű intézkedések születtek a válságjelenségek ellensúlyozására?

A félmegoldások útján

Nem kétséges, hogy a tárgyalt tünetek, azok változásának irányai, belső összefüggései, ha nem is teljes, de messzemenő pontossággal mérhetők a hazai demográfiai, szociológiai elemzések, a nyomukban született tanulmányok, könyvek és újságcikkek alapján. Egyes kérdéseknek, mint például az úgynevezett abortusz-problémának óriási irodalma van odahaza és a jelenség demográfiai következményeinek tudományos kezelése nemzetközi figyelemben is részesül nemzetközi tudományos konferenciákon és szervezetekben. Egyes esetekben, egyes szakemberek, kutatók, de szakírók és újságírók is eléggé félreérthetetlenül kimondják kritikus véleményüket közvetve vagy közvetlenül, és ezek hatással vannak a pártközpont és az irányítása alatt álló kormányzat politikájára, illetve intézkedéseire. Az alapos felmérés azonban azt mutatja, hogy a jelenségek feltárásának gondossága és őszintesége nincs arányban az elért korlátozó, javító jellegű intézkedések tartalmával és hatásfokával. A legtöbb korrigáló szándékú kezdeményezés, szociálpolitikai vagy jogi intézkedés csak a jelenségek tüneti kezelésére szorítkozik, nem érinti a válságtünetek igazi okait, vagyis nem lépi túl a marxi-lenini materialista felfogásból és emberképből eredő korlátokat, kötöttségeket.

Nézzük az egyes tünetekkel kapcsolatos bizonyító értékű anyagot, ha vázlatosan is, de konkrét formában.

A népesedési válságnak nincs olyan területe, amelyet nem mértek volna fel részletesen: szó szerint is olvasható a hazai cikkekben, tanulmányokban, hogy a születések számának alakulása világviszonylatban is egyedülállóan aggasztó jelenség, káros népegészségügyi, demográfiai, gazdaságpolitikai szempontból; rossz az abortusztörvény, az abortusz bizottságok hatásköre csak formális, a szomszédos kommunista országok törvényei etekintetben jobban védik a társa-

dalmi érdeket. Az elemző jellegű megállapításokon kívül konkrét elvi és gyakorlati értékű javaslatok is hangzottak el, mindezek azonban csak részben találtak meghallgatásra.

Egyes hazai szakemberek például leírták, hogy Magyarországon nincs tervszerű népesedéspolitika. Kidolgozásának szükségességére már 1958-ban utalt az egyik neves demográfus. Sürgető jellegű, részletkérdésekre is kitérő javaslat hangzott el 1964 végén, ezzel a következtetéssel: « Az élet sok, apró, de a népesedési magatartást mégis befolyásoló momentumát átfogóbb, nagyobb horderejű intézkedésekkel összehangolni és érvényre juttatni — egy új népesedéspolitikai koncepció feladata » (24).

Itt most hadd idézzem egy 1972 márciusában megjelent, újabb komoly, gondosan összeállított, a népesedési helyzettel foglalkozó tanulmány utolsó mondatát: « A népesedési egyensúly visszanyeréséhez, a gazdasági fejlődéssel lépést tartó népességnövekedés biztosításához szükséges népesedéspolitika megvalósítása nem tűr halasztást » (25). Közben 13 esztendő telt el.

Erre a türelmetlen felszólításra az adott konkrét okot, hogy az utolsó hat évben hozott szociálpolitikai intézkedések és az ún. Országos Családvédelmi Tanács felállításának születésbefolyásoló hatása csak minimális mértékben mutatkozik, ugyanakkor a korlátozó tényezők továbbra is maradéktalanul érvényesülnek és ma már konkrét formában és bizonyítható mértékben is éreztetik a rendszer szempontjából is káros hatásukat. Az orális fogamzásgátló szerek bevezetése sem vezetett a terhességmegszakítások számának jelentős csökkenéséhez. A születés-szám múltévi visszaesésének ugyan lehetnek átmeneti okai, de a jelenség újból napirendre tűzte a népesedési probléma megoldatlanságát. Bebizonyította a rendszer eddigi intézkedéseinek viszonylagos értékét és az átfogó, komoly, felelősségteljes népesedéspolitika alapvető hiányát.

A válások magas aránya is kimutatásra kerül és szociológiai vizsgálat tárgyát képezi. Az adatok a valóságnak megfelelően bizonyítják, hogy a válási okok között lényeges helyet foglal el az ipari társadalom gyorsütemű kialakulása, a nők fokozottabb ütemű munkábaállítása, ennek anyagi és tudati hatása, továbbá az urbanizáció, a nők helyzetének változása a családban és a társadalomban, és a racionálisabb életszemlélet és életmód kialakítása. A válásokat kiváltó okok sokfélesége és bonyolult egymásrahatása nyilvánvalóvá

(24) Mint (17) 439.o.
(25) Mint (19) 89.o.

teszi, hogy a jelenség korlátozását nem lehet elsősorban és kizárólag a jogalkotás síkján, tehát a válásokat előmozdító vagy korlátozó törvények és a bírósági eljárás szigorításától várni. De e tekintetben is az a helyzet, hogy a rendszer az emberi és ezen belül a női szabadságjogok helytelen értelmezéséből indul ki és ennek alapján mereven ragaszkodik olyan korábbi jogszabályokhoz, törvényekhez, amelyek nem közvetítik megfelelőképen a közösség, a társadalom, a család és az emberi személyiség érdekeit. Az érvényben lévő rendelkezésre vonatkozik például az egyik vidéki egyetem jogász-tanárának következő megállapítása: « ... legalább is erősen kérdéses, hogy a könnyű válás lehetősége kellően szolgálja-e a házasság és a család védelmét, amit a Magyar Népköztársaság alkotmánya az állam egyik alapvető kötelességének minősít? »... Majd az elutasított bontási keresetek számára utalva hozzáfűzi: « ... sem szakmai, sem laikus körökben nem elszigetelt az a felfogás, hogy a bírói eljárás felesleges, s azt fel kellene váltani valamiféle « kiiratkozási » közigazgatási eljárással » (26). Ezzel a közhangulattal szemben az idézett jogász a fennálló jogi rendelkezések reformjának, szigorításának szükségességét hangsúlyozza és ezzel lényegében beismeri, hogy a jelenleg fennálló jogi szabályozás, az egyéb szociológiai és gazdasági tényező mellett, egyik jelentős oka a válások magas számának.

Az öngyilkosságok felmérésére vonatkozó hivatalos adatokat a rendszer sokáig nem közölte a nyilvánossággal és nem foglalkozott a kérdéssel. Ez a helyzet azonban az utóbbi években megváltozott. A helyzet felmérését meghaladó mértékben azonban ezen a téren jóformán semmi kezdeményezést sem látunk. Jellemző ebből a szempontból a budapesti Kossuth Rádió 1972 március 25.-i riportja, amely arról szól, hogy « Az elmúlt 168 órában a budapesti mentők 98 öngyilkossági kísérlet miatt vonultak ki! Ez a szám csak a budapesti eseteket mutatja, és nem tartalmazza azokat, akiknek kísérlete sikerült ». Majd hozzáfűzi a riporter: « Egy olyan országban, ahol a válások száma kiemelkedően magas, egy olyan országban, ahol az alkoholizmus olyan tömegprobléma, mint nálunk, azt hiszem, hogy érthető, hogy az öngyilkosságok arányszáma is magas ».

Hogy ennek a jelenségnek mérsékelése, visszaszorítása nem könnyű, ahhoz nem fér kétség. De az is kétségtelen, hogy az öngyilkosságok magas aránya olyan tünet, amely mindennél jobban bizonyítja, hogy az adott körülmények

---

(26) Dr. Szamel L.: *A női egyenjoguság és a válás*, Magyar Nemzet 1970 aug. 16. 9.o.

között Magyarországon a szokásosnál nagyobb az emberben jelentkező feszültséget, életuntságot okozó tényezőknek az aránya, mint más országokban. Az öngyilkosságok magas száma tehát közvetlenül utal a személyiség rendkívüli terheltségére. Ez az oka annak, hogy a jelenség ennyi késéssel került a nyilvánosan vitatott kérdések, a negatív társadalmi tünetek hivatalos listájára.

Ezzel szemben az alkoholizmussal kapcsolatos adatok, jelenségek és az ellene irányuló intézkedések azért foglalnak el viszonylag nagy helyet a sajtóban és a közvéleményben, mert olyan arányú tömegjelenségről van szó, amelynek káros hatását a rendszer, a gazdasági élet közvetlenül érzi és a rendszernek konkrét érdeke fűződik a károk megszüntetéséhez. Ezért enged széles teret a kérdés nyilvános vitájának, és a törvény erejével is igyekszik az alkoholizmus következményeinek csökkentésére. Az alkoholizmus mint betegség gyógyításáról az 1962-es 18-as számú törvény intézkedik először, amelyet egy 66-os újabb törvény és rendelet módosít. Ezek értelmében, a rendeletekben meghatározott feltételek mellett a beteg járó-kezelésre, elvonókúrára és pszichiátriai kezelésre kötelezhető. Az egészségügyi miniszter a múlt évben sajtókonferencián részletezte, hogy jelenleg 71 elvonó rendelő működik az országban, 17 a fővárosban, 54 vidéken. A rendelőknek 1970-ben 106 ezer páciensük volt. A nyilvántartott alkoholista gondozottak száma több mint 33 ezer, összesen több mint 150 ezerre becsülik az alkoholista betegeket (27).

Ezek után, ha jellemezni akarjuk a párt és a kormányzat politikáját ezen a téren, azt kell mondjuk, hogy a saját szakembereinek és társadalmi szerveinek riasztó kiértékeléseit és a hozzájuk fűzött javaslatokat csak részben hajlandó elfogadni és valóra váltani. Szociálpolitikai és gazdasági intézkedéseinek elégtelenségével kapcsolatos kritikákra az illetékesek azzal válaszolnak, hogy a költségvetés, az ország jelenlegi gazdasági fejlettsége nem bír el nagyobb áldozatokat; a törvényes rendelkezések módosítását, szigorítását pedig helytelen értelmezésű humanitásra és a személyes szabadságra való illetéktelen hivatkozással kerülik meg. Ezekben a kérdésekben a rendszer nem képviseli a sokszor hangoztatott társadalmi érdekeket, nem hajlandó az elkövetett nyilvánvaló jogalkotási hibákat kijavítani, hanem továbbra is szabad érvényesülést enged egy ferde emberképből és szabadságeszményből fakadó társadalom - és gazdaságpolitika

---

(27) Az alkoholizmus elleni küzdelem időszerű feladatai, Népszabadság 1971 jul. 16. 9.o.

negatív szociológiai, demográfiai és erkölcsi következményeinek. A rendszer, a párt és a kormányzat felelőssége a tárgyalt negatív jelenségekkel kapcsolatban tehát egyértelmüen megállapítható. Ugyanakkor nem menthetjük fel az egyes embert sem személyes felelőssége alól.

Az egyházak magatartása

A felsorolt válságtünetek mögött részben olyan személyes erkölcsi, világnézeti és lelkiismereti kérdések húzódnak meg, amelyek felszínrehozásában és tisztázásában az egyházaknak tanitásuk és hivatásuk van.

Nem kétséges azonban, hogy a mai hazai viszonyok között az egyházak vezetőinek és a kérdéssel foglalkozó laikusoknak, pl. hívő orvosoknak, demográfusoknak, más szakembereknek és íróknak szólási, nevelési lehetőségük korlátozott a rendszer ellenséges magatartása, a kialakult egyházpolitikai helyzet következtében. Mégis felvethető a kérdés, vajjon hogyan viselkednek, mit tesznek és mit nem tesznek az egyházak az egyre riasztóbb mértéket öltő személyi és társadalmi válságtünetek visszaszorítására? A kérdés jogosultságát megerősíti a Lengyel Püspöki Karnak néhány éve elhangzott, nagyon határozott elitélő állásfoglalása az abortusz-törvénnyel kapcsolatban, és a keletnémet Püspöki Kar idei körlevele, a terhességmegszakítást a magyarországiéhoz hasonló feltételek mellett szabaddátevő törvény megjelenése előtt. A keletnémet püspökök rámutattak az azóta elfogadott törvény káros következményeire és lelkiismereti szabadságot követeltek, a kórházak orvosai és ápoló személyzet számára, a rendelkezések illetve műtétek végrehajtásának megtagadása esetében (28).

Ilyen határozott jellegű, nyilvános állásfoglalással Magyarországon nem találkozunk az 1956 közepén elfogadott törvény megjelenése óta. Ugyanakkor az egyházak, különösen a katolikus egyház, számos kevésbé demonstratív, óvatos figyelmeztetés formájában igyekezett kifejezni kritikus álláspontját a kérdésben.

Miután azonban a nem egyházi jellegű állásfoglalások között számos, sokkal kritikusabbal is találkozunk, talán nem lesz felesleges vázlatosan áttekinteni, mi történt az egyházak részéről ezen a téren.

Grősz József kalocsai érsek 1956 júliusában, tehát azonnal a 1034-es rendelet megjelenése után, memorandumban

---

(28) Katolische Nachrichten (KNA) 13. Jan. 1972. Nr. 10.

tiltakozott annak bevezetése ellen akkori egészségügyi miniszternél. Ennek a külföldi forrásból eredő hírnek azonban nem találjuk nyomát sehol. Ezen kívül még egy püspökkari körlevél foglalkozott a gyermekáldás elfogadásának fontosságával. Más hivatalos megnyilatkozás egyházi oldalról Magyarországon nem hangzott el.

Legtöbbször az Új Ember foglalkozott glosszáiban a születések számának alakulásával, közölte a népszaporodással kapcsolatos legujabb, elriasztó adatokat és utal az egyház álláspontjára (29). Egy alkalommal hangsúlyozta, hogy az 1047-es határozat felett eljárt az idő és sürgette, hogy a hazai sajtó, rádió és TV szigoru felelősségtudattal támogassa az egészséges családépítés gondolatát. A legújabb népesedési hullámvölggyel kapcsolatban arra utal, hogy nem elég az élet anyagi feltételeinek javítása a természetes szaporodás növelésére, mélyebben kell foglalkozni a gazdasági és lelki megújulás kérdésével (30). Ezen kívül a Vigilia 1972 március 3.-i teljes számát a szexualitás, család és társadalom összefüggéseinek vizsgálatára szánta. Az alacsony születésszám egyik főforrásának az egyház tanítása szempontjából elfogadhatatlan abortusztörvénynek módosítását azonban egyik tanulmányírója kulturálatlan módszernek minősítette, de módosítását nem tartotta lényegesnek (31).

Érdekes ebből a szempontból a Katolikus Szó, a Békepapi Mozgalom 1972 május 28.-i és junius 4.-i számának folytatólagos cikke « Családtervezés, családvédelem » címmel. Lényegében az országgyűlés április 20.-i ülésének az új egészségügyi törvény tárgyalásán elhangzott felszólalásait ismerteti, amelyek a címben megadott témakört érintették. Ebből kitűnik, hogy ma már a rendszer hivatalos szervei, így a kormányzat is foglalkozik az abortusz-törvény módosításával. Ennek előkészítésére többek között a Katolikus Szót használja fel. Mindenesetre figyelemre méltó az egyik felszólaló aggódó hangja abból a szempontból, hogy őszintébb és meggyőzőbb, mint a hazai katolikus és protestáns lapok és fórumok ebben a tárgykörben elhangzott megnyilatkozásai (32).

Egy rövid pillantás a külföldön megjelenő katolikus lapok és folyóiratok állásfoglalásaira. A Katolikus Szemle 1963. IV. száma közölt átfogó tanulmányt a hazai népesedési helyzetről, amelyet külön kiadásban is megjelentetett. A Mérleg című katolikus digest

(29) Uj Ember 1961 ápr. 1., 1963 ápr. 21. és 1964 jan. 26.
(30) Uj Ember 1972 jan. 30.
(31) Vigilia 1972. márc. 158.o.
(32) Katolikus Szó 1972 május 23.3.o.

többek között 1970-3. számában közölt cikkfordítást a kérdésről. Az Új Európa 1964. júl.-aug.-i egész száma és egy különkiadása vett részt a külföldi magyarság tájékoztatásában és lelkiismeretének ébresztésében, számos ezekben a folyóiratokban és más külföldi újságokban megjelent cikkeken és tanulmányokon kívül.

Egyáltalában nem ismeretesek azok a lehetőségek, amelyek a hazai lelkipásztori munka rendelkezésére állnak a hívek befolyásolásában és nevelésében. Nyilvánvaló, hogy ilyen mélyreható történelmi méretű társadalmi és gazdasági átalakulás negatív kisérőjelenségei ellen nem könnyű eredményes harcot folytatni megfelelő eszközök nélkül, csupán erkölcsi és pedagogiai ráhatásokkal és burkolt figyelmeztetésekkel. Ahol az ilyen módszerek még leginkább érvényesülhetnek, az ifjuság soraiban, ott az egyházak, illetve a klérus mozgási szabadsága a legkisebb.

Mindennek ellenére célszerű felvetni a kérdést: mi az oka annak, hogy olyan káros társadalmi, erkölcsi jelenségekben, mint amelyek visszaszorítása nemcsak személyi és társadalmi érdek, hanem most már beismert politikai érdeke is a rendszernek, ennyire nehezen mutatható ki az egyházak hasznos aktivitása, a személyes lelkiismeretformálására irányuló tevékenysége?

Időszerű a kérdés felvetése, függetlenül az egyházak isteni elkötelezettségéből eredő hivatásán kívül is. A terhességmegszakítás, válás, öngyilkosság és az alkoholizmus ugyanis mind olyan jelenség, amelynek visszaszorításában egyre sürgetőbb, egy olyan átfogó erkölcsi, gazdasági és politikai stratégiának a kidolgozása, amelyben a párt és az állam mellett az egyházak is szabad kezet kaphatnának az őket megillető nevelői szerepük betöltésére, az ember, az emberi személyiség szolgálatában.

Az egyházak emberformáló hivatása, az egyes ember személyiségének szolgálata és a közjó megvalósulásának sürgetése Istentől származó megbizatása, amelyet semmilyen körülmények között nem adhat fel. Különösen hatásos szavakkal határozza meg a katolikus egyház helyzetét a mai modern világunk különböző fejlődési fokozatai és politikai rendszerei között a II. Vatikáni Zsinat:

> « Az a sajátos küldetés, amellyel Krisztus ellátta Egyházát, nem politikai, nem is gazdasági vagy társadalmi: az eléje szegezett cél vallási jellegű. E vallási küldetésből viszont olyan feladatok, fények és erők áradnak, amelyek jól szolgálhatják az emberi közösség Isten törvényének megfelelő megszervezését és megszilárdítását...
>
> Az Egyház azt is elismeri, ami a modern társadalmi dinamizmusban jó: főként az egység felé tartó fejlődést, az egészséges

köztulajdonba vétel s a polgári és gazdasági társulás folyamatát. Az egység előmozdítása ugyanis szorosan összefügg az Egyház lényegi küldetésével... Nem a pusztán emberi eszközökkel gyakorolt hatalom, hanem az élet gyakorlatába átültetett hit és szeretet az az erő, amit az Egyház a modern társadalomba átömleszthet.

Mivel pedig küldetése és természete folytán egyetlen részleges kulturális alakzathoz, politikai, gazdasági vagy társadalmi rendszerhez sincs hozzákötve, egyetemes jellege lehetővé teszi, hogy szoros összekötő kapcsot képezzen az egyes csoportosulások és nemzetek között, feltéve, hogy megbíznak benne, és ténylegesen is biztosítják a küldetése végrehajtásához szükséges igazi szabadságot...

A maga számára semmit sem óhajt forróbban, mint hogy mindenki javát szolgálva szabadon fejlődhessék mindegyik kormányzat alatt, amelyik tiszteletben tartja a személy és a család alapvető jogait, s a közjó követelményeit » (33).

Végső következtetés

Az emberi személyiséggel kapcsolatban olyan természetű káros jelenségeket mutattunk ki, amelyek mérhetők. Ezekután méltán és hitelt érdemlően állapíthatjuk meg, hogy a válások, a terhességmegszakítások és az öngyilkosságok száma, továbbá az alkoholizmus arányai rendkívüli méreteket öltenek a mai magyar társadalomban. Feltűnőek a jelenségek önmagukban is, de különösen aggasztó a válságtünetek együttes, egyidejű jelentkezése. Ez a körülmény az egyes ember és az egész társadalom gazdasági, erkölcsi és politikai túlterheltségére utal. Ennek az élet csaknem minden területén kimutatható feszültségnek a következménye, hogy a kollektív ipari társadalomban az emberi személyiség nem találja meg szabad és kiegyensúlyozott kibontakozásának feltételeit, és ebben a vonatkozásban nemzeti arányokban jelentkező válsághelyzetről, szükségállapotról kell beszélnünk.

A veszély óriási. Minél több negatív jelenség, adat, motívum jut felszínre, annál világosabban lemérhető az emberi személyiségnek az a deformációja, amelyet az ipari társadalom kollektív formájának erőszakos kialakítása okoz Magyarországon. Megfelelő szabadságjogok, gazdasági és szociális létfeltételek hiányában az egyes ember és az egész társadalom is kiszolgáltatott helyzetbe került. Kevesek kivételes lehetősége lett, hogy megfelelő tájékozottság birtokában áttekinthessék, mintegy önreflexszerűen felmérhessék sokoldalú kiszolgáltatottságukat és kísérletet tehessenek a nega-

---

(33) Mint (1). 73.o.

tív kivédésére. A gazdasági, erkölcsi és politikai kiszolgáltatottság, a korlátozott személyi érvényesülés lehetősége viszont széles rétegek gondolkodását, tudatát és cselekvését határozza meg. A marxista álláspont ugyan nem tekinti a személyiséget az adott társadalmi viszonyok egyszerű vetületének. Legalábbis a mai hazai körülmények között a marxista felfogás szerint az ember munkája, tevékenysége révén maga is megvalósítója és formálója a társadalmi viszonyoknak.

Ez az álláspont közel áll ahhoz a felfogáshoz, amelyet a zsinat *Gaudium et Spes* kezdetű konstitució ja is képvisel az emberi személyiséggel kapcsolatban. A kettő között a lényeges különbség, hogy a marxi ideológia egyfelől nem ismeri el az embernek azokat a természetfölötti kapcsolatait, amelyekből személyiségének gyökere, szabad lelkiismerete táplálkozik. Ugyanakkor a marxizmus elvi álláspontjának szabad érvényesülését is korlátok közé szorítja a hatalmi érdekektől irányított gyakorlati politika. Ezzel szembenáll a zsinati álláspont őszintesége, az emberi személyiség jogainak hangsúlyozott kiemelése és helyes értékelése.

> «... növekszik a személyiség kimagasló méltóságának tudata is. E méltóság valóban kijár az embernek, hiszen fölötte áll minden dolognak, jogai és kötelezettségei pedig egyetemesek és sérthetetlenek. Az ember számára tehát hozzáférhetővé kell tenni mindazt, amire a valódi emberi élethez szüksége van; élelmet, ruházatot, lakást, az életforma szabad megválasztását, s a családalapítás jogát; jogot a neveltetéshez, a munkához, a becsülethez, a tisztelethez, a megfelelő tájékoztatáshoz; jogot arra, hogy lelkiismerete helyes zsinórmértéke szerint cselekedhessék, jogot a magánélet védelmére s az igazi szabadságra — még vallási téren is.
>
> A társadalmi rendnek és a haladásnak tehát mindíg meg kell hajolnia a személy java előtt, mert hiszen a dolgokat a személyeknek kell alárendelni, nem pedig megfordítva. Maga az Úr is erre utalt, amikor kijelentette, hogy a szombat van az emberért, nem pedig az ember a szombatért. Ezt a rendet szüntelenül tovább kell fejleszteni, igazságra kell alapozni, igazságossággal építeni és szeretettel éltetni; a szabadság tekintetében pedig egyre emberibb egyensúlyra kell szert tenni" (34).

Ez a zsinati álláspont lehet az az elvi alap, amelyre célszerű lenne felépíteni a magyarországi pasztorációs munka egyik pillérét. Hiszen a zsinati felfogás az emberi személyiség központját alkotó lelkiismereti szabadság védelmét igényli, ugyanakkor egy másik dekrétumában (35) mélyebb értelmet

---

(34) Mint (1) 55. o.

(35) A II. Vatikáni Zsinat határozata a világiak apostolkodásáról, Bp. 1966. 14. o.

és nagyobb távlatot ad nehéz viszonyok között végzett alkotó munkának is, a munka ember és társadalomformáló erejének. A zsinati határozatoknak az emberi személyiségről alkotott és részletesen kidolgozott felfogása még egyáltalában nem ismeretes a társadalom széles rétegeiben. Ezért a társadalom ilyen értelmű tájékoztatása, nevelése, elméleti és gyakorlati szolgálata nyilván hatásos segítséget nyújthat ahhoz, hogy a kollektív ipari társadalomban élő, sokoldalú hatásnak kitett ember határozottabban felismerje a személyiségét veszélyeztető tényezőket. A zsinati tanítás tudatosíthatja benne személyiségének lényegét, értékeit és a felismerésből eredő kötelezettségeit is. Ezzel öntudatosabb és realisztikusabb lelki és szellemi alapot kaphat a negatív hatások kivédéséhez, jobban észreveheti személyisége kifejlesztésének lehetőségeit az adott kedvezőtlen körülmények között is.

Végső következtetésünket tehát a zsinat *Gaudium et Spes* konstituciójának. « Az egyház szerepe a modern világban » című fejezete alapján így fogalmazhatjuk meg:

1) A II. Vatikáni Zsinat olyan örökértékű és ugyanakkor aktuálisan megfogalmazott értékrendszert ad a hivő ember kezébe, amelynek segítségével mindenkor és minden társadalomban meg tudja állapítani személyiségének jogfosztottságát, veszélyeztetettségi fokát és formáját.

2) A zsinat a mai emberhez szóló fogalmak segítségével újra kimondja az egyház politikai rendszerektől független hivatását az emberi személyiség méltóságának és szabadságának szolgálatára.

3) Közvetve súlyos felelősséget hárít azokra, akik akadályozzák annak a segítségnek az elfogadását, amelyet az egyház papjain és hívein keresztül a hit és a szeretet jegyében nyújt az ember és különböző szintű közösségeinek tökéletesítéséhez.

Igler György

A MAGYARSÁG TÁRSADALMI TUDATÁNAK VÁLTOZÁSA ÉS ENNEK GYAKORLATA

Az irányított társadalom

A felejtés mint a tények kozmetikája

Pszichológiai tulajdonságunk, hogy szívesebben emlékezünk a jó élményekre, mint a kellemetlenekre. Ez utóbbiakat azért felejtjük el, mert egy pszichológiai védekező mechanizmus miatt el akarjuk felejteni. Ennek következtében a múlt megszépül az évek távlatából. Ez a jelenség általános, emberi tulajdonság, ami jelen esetben — a hazai társadalmi viszonyok helyes megítélésében — téves ítéleteket eredményezhet. A történelmi tények, események között vannak olyanok, amelyekről soha, semmikor semmilyen körülmények között megfeledkezni nem szabad. Csak a három leglényegesebbre szeretném felhívni a figyelmet.

1. Könnyen elfeledkezünk arról, hogy ugyanaz a rendszer, sőt személy szerint ugyanazok az emberek hirdetik a tárgyilagosságot, a párbeszédet, akik 1957-ben egyáltalán nem voltak tárgyilagosak, nem beszélgettek, hanem fiatalkorúakat akasztgattak, tisztogattak, akik a Rákosi-terror legbeváltabb módszereit alkalmazva halotti csöndet teremtettek az országban. Amikor ez már kényelmetlenné vált, akkor kezdtek csak konszolidációt, párbeszédet emlegetni. Elképzelhető, hogy ezek az emberek néhány év alatt ennyit változtak? Nem szabad elfelejteni a különbséget a természetes és a mesterséges liberalizálódás között. Az előbbi egy társadalmi formáció megerősödésének természetes következménye (pl. az angliai viszonyok az ipari forradalom után), az utóbbi külső és belső kényszerítő körülmények hatására jön létre, és a kényszerítő körülmények elmúltával semmivé lesz. Esetünkben nem a társadalmi rendszer ideológiája, stratégiája változott meg, mindössze a gyakorlaton, a módszeren változtattak. Ide tartozik a másik gyakran feledésbe merülő tény:

2. Gyakran elfelejtjük a lenini stratégia « két lépés előre, egy lépés hátra » elvét. A szocialista rendszerek fennál-

lásuk óta mindig ezt az elvet alkalmazták, ha a körülmények kissé megszorították őket. A stratégiai elv gyakorlatban a Szovjetunióban így alakult:

> Össze kell fogni a középparaszttal a kulák ellen, azután a szegényparaszttal a közepparaszt ellen, végül a szegényparasztot be kell terelni a kolhozba. Ha közben a termelés katasztrofálisan visszaesik, akkor « egy lépés hátra », bevezetjük a NEP-korszakot egy időre. Ha a termelés újból elérte az elfogadható szintet, megint léphetünk két lépést előre.

Eddig a jól bevált, mindig alkalmazott recept. Az utóbbi esztendőkben egyre inkább megerősödött bennem a gyanú, hogy a lenini stratégiát külföldön is alkalmazzák. Az emigráció egy részével a kormány igyekszik összefogni a másik rész ellen. Ez nemcsak gyengíti az emigrációt, hanem a jelenlegi kormányt teszi szalonképesebbé a nemzetközi fórumokon.

3. A legnagyobb hiba elfelejteni a szocialista rendszer és az egyén különleges viszonyát. A társadalmi rendszerek mindegyike szeret hatást gyakorolni a társadalom tagjaira, és egyes személyi tulajdonságokat ki akar fejleszteni, meg akar erősíteni (pl. a századforduló királypártisága, a huszas évek nacionalizmusa). Mindig csak egyes tulajdonságokról van szó, és nem akarják az egész személyiséget megváltoztatni. A szocialista rendszer az egyetlen rendszer, amely nyíltan vallja és gyakorolja, hogy teljesen új embert akar kovácsolni, a szocialista embert tipusát. Beavatkoznak az emberi személyiség legalapvetőbb szféráiba. Soha nem látott és hallott agymosást, manipulációt alkalmaznak. Mindezeket nem tagadják, sőt hirdetik: « a szocialista társadalom feladatának tekinti a társadalom eszmei befolyásolását, a közvélemény hatékony irányítását ». Akadémiai bizottság úgy nyilatkozik, hogy « fontos feladatokat vállaltunk komplex távlati társadalomtudományi kutatási tervekben, pl. a szocialista tudat kutatásában ». A tudománypolitikai irányelvek szerint: « a társadalomtudományoknak meghatározott ideológiai funkciójuk van. Az igazi tudományos szociológia a történelmi materializmus ». Idézhetnénk a végtelenségig. Csak néhány alapvető tanulmányt említek meg: Szolovkov, Új program a kommunista állampolgárok képzésére; Osztrakov, Társadalompolitikai faktorok a kommunista tudat formálódásában. Az e témába vágó könyvek, kísérletek és viták publikációinak száma az 1960-as években ugrásszerűen megnőtt. Nem említem a titkos utasításokat, körleveleket, módszereket. Azokba is módom volt betekinteni.

Amikor ítéletet akarunk alkotni a társadalmi viszonyokról, mindig szem előtt kell tartanunk ezt a tudatos manipulálási folyamatot, és az ennek eredményeképpen létrejövő különleges társadalmi helyzetet. A felejtés emberi tényezője mellett van egy másik ugyancsak jelentős tényező komplexum, az « *image*-torzulás » folyamata. E folyamat eredménye kettős: egyrészt a kommunista rendszeren belül élők jelentős részének hamis *image*-e (elképzelése, képe, ítélete) van a társadalmi rendszerről és saját viselkedéséről; másrészt a rendszeren kívül élő felületes szemlélőben, hazalátogatóban is sok esetben hamis, torz kép alakulhat ki. Érdemes ezt a témát kissé részletesebben tárgyalni.

A társadalmi image torzulása

Az *image*-torzulás általános, emberi, pszichológiai jelenség. Egyszerűbb pszichológiai jelenségei az észlelésben az érzéki csalódások; emlékezésben a *déjàvu*-élmény; gondolkodásban a hamis ítélet. Beszélhetünk általános formáiról — ítéletek; személyi formáiról — *önimage* (hogyan ítélem meg önmagam); társadalmi formáiról — társadalmi *image* (hogyan ítélem meg a társadalmat).

Az *image* kialakulását befolyásolják a tradiciók, a neveltetés, a társadalmi hatások (rendeletek, divatok, környezeti reagálások). A folyamatra jellemző a multilaterálitás beszűkülése; a gondolkodás, cselekvés irányítottsága; általános beszűkülési folyamat (elidegenedés, elanyagiasodás, teljesítmény központúság, egoizmus). Az *image*-torzulás általános jelenség Keleten és Nyugaton egyaránt, mégis a két társadalmi rendszernél alapvető különbségeket állapíthatunk meg. A nyugati demokráciákban lassan társadalmi ellenőrzéssel kialakuló folyamat, az egyén személyes szabadsága nagyobb, alternatívák között válogathat, a külső hatásokat ellensúlyozhatja. A kapitalizmusból kialakult fogyasztói társadalom 100-150 éves társadalmi folyamat eredménye, ahol a két nagy csoport (kormányzat és társadalom) erőviszonyai egyensúlyban vannak. Nem egy esetben a társadalmi erők gyakorolnak nyomást a kormányzatra, az erőszakszervekre (sztrájkok, tüntetések stb.). A mai társadalmi helyzet a nyugati demokráciákban tehát egy állandó kölcsönhatás eredménye, ahol a társadalom tagjainak magatartása — önszabályozó rendszere — nemzedékeken keresztül épült ki, önmagát és a társadalmat alakítva. Természetesen itt is alkalmaznak társadalmi szabályzókat, de az egyén válogathat, alakíthat, ellensulyozhat, sulyos *image*-torzulás nélkül, a magasabb személy szabadság-fok eredményeként.

A kommunista diktatúrákban a társadalmi rendszert csak a kormányzat irányítja, az egyénnek választási lehetősége nincs, semmit nem ellensúlyozhat, a társadalmi ellenőrzés csak névleges. A lét és a tudat viszonyáról hirdetett dogma megköveteli a tudat változásának bizonyítását, az új « szocialista ember tipusának » eszmeiségét. Ezt erősítik az iskolai neveltetés, a társadalmi jelenségek és motivációk, az általános ideológiai légkör. A kommunista rendszer által elősegített és manipulált *image*-torzulási folyamatot felgyorsítja az egyén gondolkodásában végbemenő leépülési folyamat.

Az image eltorzulásának okai és következményei

Minden társadalmi viselkedésnek szabályozói a törvények, amik arról adnak felvilágosítást, hogy mit szabad és mit nem, valamint a tradiciók (társadalmi szokások), amik meghatározzák, hogy mit illik és mit nem. Mindig, mindenhol a tradiciók szigorúbbak és erősebbek, mint a törvények, mert sok mindent « szabad », de nem « illik » csinálni. A kommunista társadalmakban nincs meghatározott illemkódex, kialakult erős tradició, ezért az « illik nem illik » mindig a napi pártpolitika függvénye. Az egyén éppen azért nem tud megfelelő viselkedési formát kialakítani, mert nem tudja viselkedését biztos irányadó mértékhez viszonyítani. Szuperadaptációként eltorzítja saját és társadalmi *image*-ét, a magáról és a társadalomról alkotott véleményét. Ezzel ellensúlyozza állandó bizonytalanságát.

E jelenség az oka annak, hogy a kommunista államokban már nincs szükség hivatalos cenzúrára, mert minden szerkesztő személy biztosíték arra, hogy a nem kívánatos hírek nem jelennek meg. Az « illik nem illik » cenzúra roszszabb a hivatalosnál. Az utóbbinál mindenki megírhatja a valóságot, legfeljebb a cenzor nem engedi megjelentetni. Mindenki igyekszik a cenzúra által engedélyezett színvonalhoz közel írni, sőt megpróbálja a cenzúra éberségét kijátszani. Vagy megjelenik, vagy nem, a felelősség a cenzoré.

Az « illik nem illik » módszer alkalmazásánál az egyénnek sokkal óvatosabban kell eljárnia, mert saját bőrére megy a játék (elvesztheti állását, szabadságát, stb.), és mert nem tudja pontosán, mi illik és mi nem az adott helyzetben, egyetlen megbízható alkalmazkodási forma marad: az általa feltételezett « illik » szinvonal alatt írni, mert azt egészen biztosan illik. Így nem veszélyezteti egzisztenciáját, sőt jutalmazzák is érte.

Másik példa: a dolgozóknak hivatalosan véleményt szabad nyilvánítaniok minden területen. Hogy milyen véle-

ményt és mely területen illik, azt nem határozzák meg. Erre a már leírt legbiztosabb megoldást választja: olyan véleményt nyilvánít, amilyet biztosan illik. Ezt a pszichológiai mechanizmust a társadalmi hatásokon kívül családi hatások is megerősíthetik. Az igénynívó (illik szinvonal) egyre alacsonyabb, a társadalmi és egyéni *image* egyre torzabb. Ez a magatartás egy « feed-back » mechanizmust alakít ki, ami a folyamatot egyre erősíti, sőt a teljes egyetértés meggyőződését válthatja ki az egyénben.

A kommunista társadalmakban egyre többen viselkednek így. Ez a magatartás társadalmi életformává alakulhat. Ha az egyénben véletlenül egyéni gondolat, vélemény merül fel, ez nem kap társadalmi megerősítést (sem a közvetlen környezetben, sem a hazalátogatóktól). Az egyén ilyenkor elfojtja mindezt magában, és a többiekhez alkalmazkodni igyekszik (Sokszor tapasztaltam, hogy «a józan» hazalátógatók miként csitították a « forrófejűeket »: nem kell panaszkodnod, most már egészen más, ezt már ki lehet bírni — mondta az, aki két hét múlva visszautazott Amerikába).

Az *image*-torzulási folyamat eredményeként a kritikai érzéket felváltja az irányított kritika, « ítéleti érzékcsalódások » keletkeznek, a tudat beszűkül, az igényszint leépül.

Természetesen ez a folyamat több nemzedéken át bonyolódik, érvényesül, és éppen annyira természetellenes, mint az « új ember típusának » eszméje. A folyamat egy jó évtizede felgyorsult, és egyre nagyobb tért hódít! A hatás nem elszigetelt; kisugárzik a határokon túrla is, mert akik « másként látják », másként is láttatják a mai rendszert. Ezért van, hogy sokan a kollaborációt is modus vivendinek tartják.

A szociológia mint a közvélemény irányításának eszköze

A hatvanas évek második felében Magyarországon erősen fellendült a szociológia. Gomba módra szaporodtak a szociológiával foglalkozó csoportok, egyetemi tanszékek, intézeti osztályok, bizottságok. A szociológia kényes tudománynyá válhat a szocializmus keretein belül, mert a társadalmi mozgásokat, törvényszerűségeket, jelenségeket tárja fel, és ez nem egy esetben rávilágít a szocialista társadalom ellentmondásaira. A hatvanas évek elején akadt néhány példa arra, hogy egyes szociológiai felméréseket « időleges őrizetbevétel » követett. Át kellett tehát gyorsan hangszerelni az egész tudományt a marxista fúgákra. Ekkor derültek ki a következők: « Már maga Lenin vallotta, hogy az igazi tudományos szociológia — a történelmi materializmus ». « Marx elsősorban szociológus volt ». « Leninnek A kapitalizmus fejlődése

Oroszországban című munkája: szociográfia ». (Kísértetiesen hasonlít mindez az ötvenes évek megállapításaihoz, miszerint az oroszok találták fel először a rádiót, a villanykörtét és minden műszaki ujdonságot). Annál is inkább időszerű volt a szociológia és a szociológusok « ráncbaszedése », mert pl. a csehszlovákiai megszállásról a Szociológiai Intézet néhány munkatársa nyilvánosság előtt is elítélően nyilatkozott. Ilyen disszonáns hang a jól begyakorolt szocialista kórusban nem megengedhető. Az elméleti és gyakorlati irányítás a tudományos központok hatásköréből egyre inkább átcsúszott a párt-politikai szervek hatáskörébe. Hogy az ilyen lépéseket milyen gyakorlat követte, jól megvilágítja az alábbi szervezeti megoldás, ami ma már általános gyakorlattá vált:

1969-ben a Pest megyei Pártbizottságon az agitációs-propaganda titkár vezetésével megalakult egy « Társadalmi szociológiai csoport ». A csoport tagjai: titkár, két belső, két külső munkatárs, egy pszichológus, egy szociológus. Későbbiekben csatlakozott a csoporthoz a megyei katonai kiegészítő parancsnokság és a megyei rendőrkapitányság képviselője is, mert a szociológiai kérdések és problémák a hadköteles fiatalokat és a közrendet is érintik. Az eszmei irányító csoport rendelkezésére állt a megye területén kb. 500 pártmunkás, akik kérdőívekkel a szondázást végzik és a Statisztikai Hivatal adatfeldolgozó gépparkja. Ezen ideális állapotból következik, hogy bármilyen témában a kérdés feltevése és a kompjuteres kiértékelés között egy hét sem telik el, és máris a csoport asztalán az eredmény: milyen a közhangulat, milyen a közérzet, a közvélemény. Eddig nem is volna baj, mindez szépen, emberien hangzana, ha... Ha az értékelést az okok megszüntetésére hozott intézkedés követné, de nem az követi! Az okozatot akarják megszüntetni, pl. ha a dolgozók elégedetlenek, nem a körülményeket akarják megváltoztatni, mert az nehezebb, hanem a dolgozók véleményét, a közhangulatot, a közérzetet.

Ennek a gyakorlatnak a gyökerei is Leninig nyúlnak vissza. « Lenin úgy látta, hogy a politikai tudatformálást mélyre ásott alapokra kell építeni, hogy központból kell irányítani, és ehhez mindenekelőtt tökéletesen kell ismerni azt a környezetet, azt a miliőt, amelyhez a propagandának szólnia kell. Ezt a széleskörű és mélyreható tájékozódást voltak hivatva szolgálni azok a 'politikai meteorológiai térképek', amelyeknek adatai alapján differenciáltan lehetett megszervezni a közvélemény hatékony irányítását ».

Ha ehhez hozzávesszük, hogy egyre több megyében működik hasonló « társadalmi csoport », minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy Magyarországon igazi « nagyüzemi köz-

vélemény-irányítás » folyik. E nagyfokú « szocialista tudatformálás » agymosása mellett a jóléti társadalom kereskedelmi propaganda kampányai csak gyermeteg próbálkozások.

Ez a manipuláció megdöbbentő, elkeserítő, vértlázító, de egyben elgondolkoztató is.

Úgy gondolom a szocialista társadalmi rendszerek gondolkodást torzító, manipulációs gyakorlata, a társadalmi *image* torzulása nagyon is érezhető, tettenért veszélye mindenki előtt egyértelmű. A káros társadalmi tendenciák mellett vannak — bár sajnos kis számban — egészségesek is. Ezek a tendenciák hosszú időre meghatározhatják a magyarság társadalmi tudatának további alakulását. Ezért kell mindenkinek — közel és távol élőnek — a káros tendenciákat ellensúlyozni, az egészségeseket elősegíteni. Letisztult, józan véleményt kell kialakítanunk, ami nem tartalmazhat « hát, azért mégis, ... », kezdetű mellékmondatokat. Elemeznünk, értékelnünk, újból elemeznünk kell a hazai viszonyokat. Csak ekkor láthatunk tisztán, csak ekkor tudjuk a magyarság érdekeit itt kint is védelmezni.

munkacsoportok
referátumok

Barlay László

A FILOZÓFIAI GONDOLKODÁS HELYZETE MAGYARORSZÁGON

A fenti cím voltaképp többet igér, mint amit a jelen beszámoló nyújtani tud. Magyarország sajátos és ismeretes történelmi szituációja távolról sem teszi lehetővé valamennyi létező filozófiai gondolat objektiválását. Ezért, ha főként a Vigilia hasábjain fel is tűnik egy-egy publikáció erejéig néhány, az államilag támogatott és irányított kurzustól eltérő, bár e kurzust nyíltan semmiképp sem biráló teorétikus (mint a rahneri koncepció hazai interpretátoraként ismert *Nyíri Tamás*, vagy a Teilhard de Chardint népszerűsítő *Rónay György*), a magyar filozófiai életet alapvetően a többé-kevésbé marxista beállítottságú gondolkodók uralma jellemzi. Ezáltal persze az, amiről ezúttal szó eshet, szükségképpen csupán « valódi részhalmaza » valamennyi Magyarországon keletkező filozófiai gondolattermék halmazának, s mint azt e halmazelméletből vett terminus is jelzi, léteznek Magyarországon filozófiai gondolatok, amelyek különböznek a domináló marxisták gondolataitól akkor is, ha objektiváció hiján létrejöttük egyszeri alkalmakhoz tapadó s tüstént tovaillanó körülményeinek martalékává lesznek s nem juthatnak el az őket igénylő művelt közvélemény elé. Mindennek jellemző kiegészítőjeként a filozófiai gondolkodás terén közvetve vagy épp közvetlenül jelentőset és maradandót alkotó gondolkodók egész sora Palágyi Menyhérttől és Neumann Jánostól kezdve Szilárd León, Wigner Jenőn, Pólya Györgyön, Teller Edén, Mannheim Károlyon és Szondi Péteren át Szilasi Vilmosig, Kerényi Károlyig és Brandenstein Béláig, kényszerült a legkülönbözőbb okokból arra, hogy hazája szűkös viszonyait komoly, nagy horderejű távlatokra cserélje fel, épp ezen szélesebb távlatok közepette hozva létre azt, aminek láttán világszerte elismeréssel említik őket. Ám ahogy a magyar filozófiai gondolkodás tulajdon hazájában csupán fragmentumok erejéig érik objektiválódó filozófiává, úgy a magyar és a nemzetközi filozófiai gondolkodás emez eleven összekapcsolói csupán erősen megszűrve, s jóval jelentőségükön alul értékelve kerülnek a mai magyar szellemi élet fórumára.

A filozófiai gondolkodás a maga egyetemesen átfogó és mélyrehatoló jellegével, bár kétségkívül egyszeri személyiségekhez kötött, mégis esetenként olyan igazolható elméleti felismeréseket nyujt tárgyára nézve, hogy e felismerések nyomán prognózisok adhatók meg e tárgyat illetően, s a filozófia messzemenően heurisztikus alkalmazást nyerhet magában a sokrétű társadalmi gyakorlatban. Míg azonban a filozófia ilymódon az elméleti felismerések felől nyúl igazságtartalma által garantáltan előre prognózisaival, addig az ideológiák máris készen található szükségletek kielégítése irányában adnak programot, tehát egy sebtében koncipiált cél felől értelmezik a jelenlévő valóságot, s hamisságukat ill. igazságukat nagyban befolyásolja képviselőik objektiv helyzete, az, hogy e helyzetben milyen mértékben van szükségük igazságokra. Igy valamely ideológia elméletileg, adott esetben: filozófiailag bizonyítható hamissága többet árul el ezen ideológia hirdetőinek helyzetéről, mint ideológiájuk öninterpretációi. Ezért azután kétszeresen is ideológiai kontroll alá kerül Magyarországon a filozófia: egyrészt felhasználják « revizionista » tételek meghirdetésére, s ezáltal az ideológia kényszerű modernizálására, másrészt elnémitják, mihelyst megvizsgálná — magából az ideológia tárgyából kiindulva — az ideológia igazságértékét s tárgyilagosan készítene oly prognozist, amely egyuttal kritizálná az ideológiát. Igy a filozófia hol az ideológia szolgálóleányaként, hol pedig ugyanezen ideológia — ideológikus szempontból szemlélve persze nemkivánatos — destruálójaként lép fel.

A filozófiai gondolkodás publikált eredményei is e konstellációnak megfelelően alakulnak: bizonyos kétségkívül impozáns elméleti teljesítmények képtelenek az ideológiához igazodás súlya alatt perfekt alakra jutni, bár önmagukban véve is jelentős eredményeknek számítanak, míg kellő fogalmi precizitás és gondolati-tartalmi mélység nélküli, ám szerfelett ideológikusan megfogalmazott, sőt képviselőik társadalmi érdekeit nyersen megideologizáló elképzelések komoly hivatalos reklámot kapnak.

Valóságos eredményeket igen szerényen, de annál komolyabb súllyal reprezentáló helyzetben vannak mindenekelőtt azok a matematikusok, mint pl. a valószínűségszámítás nemrégiben elhúnyt specialistája, a Kolmogoroff-tanítvány *Rényi Alfréd*, a hilbertiánus *Kalmár László* (metamatematika, kibernetika) vagy *Péter Rózsa* (rekurzív függvények elmélete), akiknek szaktudományos munkái számtalan fontos filozófiai tanulságot hordoznak magukban. Emellett Rényi két könyve (Dialógusok a matematikáról, Levelek a valószínűségről), kifejezetten a matematika ontológiai

és ismeretelméleti problémáit tárgyalja igen gondolatébresztően. *Ruzsa Imre* pedig a Matematika és a filozófia határán című könyvében csakúgy, mint « Modális logikák », valamint Logic and Probability c. tanulmányaiban eredeti és a matematika ill. a logika alapvető kérdéseit illető újszerű elgondolásokat hirdetett meg, mindenekelőtt a dialektika és matematika viszonyára vonatkozóan. A logika területén komoly eredményként könyvelendő el *Erdei László* 1963-as tanulmánya az ellentmondás formális-logikai és dialektikus-logikai elvéről, továbbá, Az ítélet elmélete a dialektikus logikában c. könyve, amely a logikai kutatás újabb eredményeivel konfrontálva elemzi a hegeli logikában kifejtett ítélet-elméletet, s ezen elemzést heurisztikusan alkalmazva kísérli meg továbbfejleszteni mindazt, ami ma a logikai ítéletekre nézve megfogalmazható. A szaktudományos kutatás hatékony heurisztikus segédeszközének tekinthető *Erdey-Gruz Tibor* Az anyag szerkezete c. könyve, amely főleg a kémiában vizsgált folyamatokra nézve tekinti meg a természetben mutatkozó dialektikus ugrásokat, ellentmondásokat stb. A szaktudományos (elméleti fizikai) kutatás « árnyékában », éspedig *Jánossy Lajos* kutatásaival szinkronban, készült el *Elek Tibor* figyelemre méltó értekezése A. Einstein filozófiai önéletrajzáról, amely a tömegpontokkal való operálás álláspontjáról bírálja Einstein abszolut tér-idő kontinuumát, egyáltalán mezőelméleti elgondolásait, s esetről esetre menve vizsgálja meg, hol kísérelt meg Einstein az alkalmazott matematikai formulák (vektorok, tenzorok) számára indokolatlanul reális fizikai megfelelőt feltételezni, hol válik a fizikai rendszerek kölcsönhatásának geometrikus megközelítéséből abszolút téridő-geometria; Elek túl ezen meggyőzően elemzi az egyidejűséget, mint az elektromágneses perturbáció lehetetlenségét, továbbá az invarianciát, mint ellentérek kölcsönhatását s megsemmisítő bírálatban részesíti A. D. Alekszandrov Einstein-értelmezését. Rendkívüli szaktudományos felkészültség jellemzi Nicolai Hartmann egykori tanitványának, az utóbb klasszikus értelemben marxistává lett *Szigeti Józsefnek* esztétikai előadásait, melyek sajnálatos vázlatosságuk mellett is számtalan eredeti elgondolást nyújtanak az érzéki megjelenítés törvényére, a műalkotások szerkezetére, a művész-magatartás tipológiájára, az esztétikai kategoriák rendszerére vonatkozóan. Ugyancsak Szigeti J. az utóbbi időben két roppant heurisztikus értékű ontológiai tanulmánnyal jelentkezett: az egyikben az idő filozófiai kategóriáját elemezve bemutatta az abszolút időfolyamatnak mint relatívumok komplexusának a dialektikus szerkezetét, az időbeninek bizonyuló dolgok folyamatának ritmusváltozásain alapuló « idő-rugalmasságot », az

időmozzanatok elemi térre alapozottságát, s szemben a Boethiustól Hegelig kísértő elvvel, amely szerint « a most az örökkévalóság », posztulálta « az örökkévalóság a mindenkori most » elvét; a másikban (mint korábban Einsteinre nézve) ezuttal G. Cantorra nézve mutatta meg, miképp inspirálta közvetve a hegeli dialektika a naív halmazelmélet megfogalmazóját nevezetes paradoxonjának kidolgozásában. Túl ezen kétségkívül megemlítendők: *Zsilka Jánosnak* a szerves nyelvi rendszer elméletéről írott könyve, amely a nyelvi mozgásformák dialektikáját elemzi meggyőzően, roppant szaktudományos anyagismeret birtokában, csakúgy mint *Újfalussy József* könyvei a.) a valóság zenei képéről, azaz a zene művészi jelentésének logikájáról, b.) Bartók Béláról, továbbá *Rédl Károly* elemzései N. Hartmannról, a lexikonszerkesztő *Szerdahelyi István* szemiotikai költészetbölcselete s *Falus Róbert* és *Simon Endre* búvárkodásai az antik filozófia történetében.

Mindezek azonban bármily értékes, végülis csak részleges eredmények; nagyszabású filozófiává való kibontakozásuk útjában mindenkor ott áll az ideológiai korlátok önkéntes vagy kényszeredett vállalása. Bár ezen alkalmazkodás természetesen nem elegendő ahhoz, hogy az említetteket a filozófia ideológiai irányításának apparátusában jelentősebb pozíciókhoz juttassa: eltekintve a szaktudósoktól (Rényi, Kalmár, Péter matematikusok, Erdey-Grúz kémikus, Újfalussy zenepedagógus, Szerdahelyi lexikonszerkesztő, Falus latin-görög nyelvtanár) akikre mintegy « szükség van », az említett filozófusok közül Ruzsa Imre éveken keresztül képtelen volt állást kapni a budapesti egyetemen, s ingyen, mintegy lelkesedésből oktatott, Erdei László évek óta képtelen elérni, hogy vezetésével megalakuljon a budapesti egyetem logikai és tudományelméleti tanszéke, a budapesti Műegyetem filozófiai tanszékének vezetője, az egyébként izolált Elek Tibor idén elhunyt, a korábban nem éppen hálás adminisztratív teendőkkel megbízott Szigeti József visszavonult minden közéleti és tudományszervezési aktivitástól, s kizárólag elméleti problémákkal foglalkozik, Zsilka János szakadatlan intrikák céltáblájául szolgál s Rédl Károly megtűrt kicsiny pont az akadémia Filozófiai Intézetében.

Ezzel szemben az utóbbi évek fontos ideológiai áramlata volt az 50-es évek immáron elégtelen dogmatizmusának önmeghaladási kísérlete, amely elsősorban a nemzetközileg jól ismert *Lukács György* alakjához fűződött. Ám míg a fenti esetekben az ideológiához való igazodás fékezte a filozófiai gondolkodás eredményeit, úgy ezúttal a filozófiai elégtelenségek fékezték az ideológiai kritikát, amiáltal az ideológiai eredmény nem valóság kritikát jelentett, hanem csupán

a fennálló társadalmi-hatalompolitikai helyzet modernizálását sugallta. Ezt az irónikus eredményt a legszembetűnőbb módon az egyik legtriviálisabb elmefuttatás prezentálja: a kései Lukács-tanítvány *Fehér Ferenc* egy Lukács reklámozását célzó szövegében a frakciókra szakadva egzisztáló kommunista mozgalom nem a valóságos és komplex történelmi folyamatok egyik szereplőjeként jelenik meg, hanem éppenséggel századunk egész történelme bizonyul egyfajta, Lukács által meghirdetett s ráadásul ezoterikusan értelmiségiekre appelláló kommunista ideológia puszta illusztrációjának. Lukács öregkori művei, visszalépvén az 50-es évek dogmatizmusától, mégoly indokolt ideológia-kritikai szándékuk mellett is filozófiailag csupán archaikus tanácstalansághoz s terméketlen eklekticizmushoz vezettek. Lukács épp filozófiai okokból befejezhetetlen és mindenféle modern művészettel szemben ellenséges Esztétikája, beharangozott, ámde meg nem írott Etikája s filozófiailag valamint szaktudományos szempontból egyaránt megdöbbentő tévedéseket felvonultató, részben publikált Társadalomontológiája mind megannyi jelét adják e filozófiailag kiúttalan vállalkozásnak. Az agg Lukács körül gyülekező filozófusok, javarészük jólismert az 50-es évekből, *Haller Ágnes, Vajda Mihály, Márkus György, Almási Miklós, Zoltai Dénes, Fehér Ferenc, Huszár Tibor,* különböző területeken csupán primitív persziflázsait adták Lukács öregkori vagy épp ifjúkori elképzeléseinek, persze gyakran oly következetességgel gondolván tovább mesterük óvatosabb megnyilvánulásait, hogy azok potenciális és rejtett tévedései explicit alakra juthattak, amit végülis garantált ezen 50-es években kiképzett Lukács-tanítványok sekélyes gondolati kultúráltsága és egyoldalú szakmai felkészültsége.

A kései Lukács efféle karikatúráit nyújtotta mindenekelőtt Heller Ágnes, a Mindennapi élet c. (egyébként legkomolyabb) könyvében, melyben a Lukács-féle « mindennapi visszatükrözési módból » valóságos, a történelemtől különválasztott « mindennapokat » kreált, ahol azután hevenyészett és tudománytalan módon felvázolt tételei érvényesülhetnének; így kísérelvén meg átmenteni egy ideológikusan posztulált történelmi fátumot, akár annak kiüresítése árán is, a gyakorlatilag felmerülő konkrét ellenvetések elől, ahelyett, hogy praktikus előzményeiben, hatásában és következményeiben ragadta volna meg magát az ideológiát, s konfrontálta volna azt a valóságos történelemmel, amelynek fordulópontjai és fondulópontok közötti hétköznapjai nagyonis egymásrautaltak. Eképp azonosította Almási Miklós a megismerés tárgyát szemrebbenés nélkül a megismerés (adott esetben társadalmi) feltételeivel, csakhogy vala-

miképp egy « desztalinizált » ontológiához jusson, amely persze ilymódon éppoly ideológikusan torz, mint a « sztálinista » volt, s így hirdeti meg Vajda Mihály azt a filozófiai gondolkodás és természettudományi kutatás kölcsönhatásának története által egyébként sokszorosan cáfolt tételt, amely szerint minden természetfilozófiai elképzelés társadalmi viszonyok derivátuma lenne. E Lukács-tanítványok helyzetét jól illusztrálja a rendkívül tehetséges *Hermann István* esete, aki azóta, hogy radikálisan lazított Lukácshoz füződő köldökzsinórján, valóságos problémák felé fordult s eredeti elgondolásokkal lépett fel az esztétika és a kultúrszociológia terén, noha ezen elgondolásai igen egyenetlen teljesítményt mutatnak.

Nem érdektelen, hanem egyenesen kulcsfontosságú *Hegedüs András*, egykori miniszterelnök kísérlete, aki eleve a tulajdonviszonyok « szocializáltságára » való hivatkozással a társadalmat (melynek persze megvannak a valós osztály-és réteg-viszonyai továbbá konfliktusai) kizárólag a munkamegosztásban elfoglalt hely-értékek szerint tagolja vezetőkre és vezetettekre, hogy egy « szocialista » (államkapitalista) rendszer uralkodó elitje számára (amely jókora hasznot húz a javak disztribúciójának persze fennmaradó ugrópontján) garantálja a fennálló helyzet torzító, ám kellemes ideológiáját. Így sikerül épp a termelőerők dinamikája által kikényszerített, ám ezen elit számára nem kívánatos ideológiai visszahatásokat a gazdasági alapra — a társadalmi mobilitás ezen fontos impulzusait, — legalábbis ideológiailag letudni, s közben az adminisztratív apparátusok szükségképpeni funkcióit s alkalmasinti bürokratikus diszfunkcióit egybemosván, mind azt és csak azt bürokratikusként bírálni, ami nem felel meg az uralkodó elit modern termelési technikát, teljesítményeket és érintkezési formákat áhító szükségleteinek. Bármily személyes intenciók is húzódnak meg ezen ideológiai « renitencia » mögött, objektíve az ilymódon kitermelt ötletek a rendszer stabilizációjának és modernizációjának eszközei csupán. Az ideológia ezen sekélyes kritikusai (helyesebben: önkritikusai) kevésbé jutnak pozíciókhoz s ötleteik felhasználásához kevés közük van: túlságosan is hajlékony tehetségekből és karrierista középszerűekből tevődik össze azután a filozófia oktatásának és kutatásának az a hivatalnokrétege, amely ha nem is zavartatja magát a helyenként felbukkanó tényleges filozófiai eredményektől, bár igyekszik agyonhallgatni ezeket, itt-ott (a hivatalnoki kötelesség mércéjét szem előtt tartva) átvesz egy-két szólamot az ideológia önkritikájából, ám egészében véve improduktív.

Vagy mert nem látja saját nívóján elmondhatónak, amit

szívesen elmondana más körülmények között (*Mátrai László, Kiss Artúr, Sipos János*) vagy mert képtelen bármi érdemlegeset is elmondani (*Földesi Tamás, Szabó András György, Lick József, Simonovits Istvánné, Munkácsy Gyula, Bizám Lenke, Szigeti Györgyné* stb.).

Nem változtat ezen az a tény sem, hogy fittyet hányva a tényleges történelmi anyag szisztematikus vizsgálatának normális igényére a néhány Marx-idézetből az « ázsiai termelési módot » s a « társadalmi formációk elméletét » egyszerűen ideológikus előítéletek szerint « levezető » *Tőkei Ferenc*, a nem kevésbé ideológikus Marx-filológiát művelő *Ágh Attila*, a szakirodalmakból eklektikusan ollózó *Vitányi Iván*, vagy a kereszténység « vallási típusát » primitív módon néhány ideológiai tézisből eredeztető *Lukács József* a publikációk nagy számával árasztja el a folyóiratokat. A folyóiratok s a könyvkiadás felett lényegében e réteg diszponál, csakúgy mint az egyetemi filozófiai tanszékek, a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete ill. megfelelő tudományszervezési és külkapcsolatokat ápoló bizottságai felett.

A folyóiratok közül kettő (Magyar Filozófiai Szemle és a Művelődésügyi Minisztérium Tájékoztatója) egyetlen kézben van, s ugyanilyen elvek alapján működik az Akadémia II. Osztályának Közleményei, a Valóság és a dialógusnak szentelt Világosság. A dogmatizmus bajnokainak (*Fogarasi Béla, Molnár Erik, Sándor Pál*) elhúnyta után a budapesti egyetem filozófiai tanszéke, ahol egyedül folyik Magyarországon akadémiai szintű filozófusképzés, egyik hivatalnok kezéről csúszott át a másikéra. *(Földesi T., Simonovitsné).* Hivatalnoki unalom és gondolkodói tespedtség jellemzi az oktatás egész menetét és atmoszféráját. A budapesti egyetemeken és főiskolákon, továbbá a vidéki egyetemeken működő marxizmus-tanszékek hasonlóképp a provincializmus és érdektelenség fellegvárait képezik, s a középiskolák Világnézetünk alapjai c. tárgyának oktatása is a szakmai dilettantizmus és a kedélyesen manipulatív csevegés jegyében zajlik. Mindebből kiutat még a Lukács-iskola említett mozgolódása sem jelentett, tekintettel az általa meghirdetett rendszermodernizáló tételek s az említett hivatalnok-réteg részleges, gyakran személyes kapcsolatokon és egyéb érdekszerű összefonódásokon alapuló egyetértésére.

Lukács halála után a mester kései követőinek sorai szétzilálódtak, materiális bázis híján a dogmatikus marxizmussal rivalizáló, ám paradox módon a szocialista államiság keretein belül maradó, e kereteket csupán modernizálni

igyekvő ideológiai önkritika filozófiailag semmisnek, viszont ideológiailag annál használhatóbb manipulációs eszköznek bizonyult. Az a tény, hogy a marxista ideológia nemzetközi méretekben válságba került, s a jelenkor számtalan valós problémáját képtelen elfogadható megoldási javaslatokkal illetni, az ideológiailag befolyásolt magyar filozófiai gondolkodásra nézve nem kecsegtet különleges illúziókkal. Bizakodásra egyedül az adhat okot, hogy még e helyzetben is születtek részleges, bár roppant ideológiai balaszttal terhes filozófiai eredmények.

András Imre

A TÁRSADALOMVÁLTOZÁS KÖVETKEZMÉNYEI AZ EGYHÁZI ÉLETBEN

Az Egyház hívei tagjai a társadalomnak is. A vallási élet motiválása összefügg a mindennapi élettel. A lelkipásztorkodásban az *aggiornamento* ezzel a ténnyel számol s azt jelenti, hogy a hangvétel, a stílus, a mentalitás, melyet az igehirdetés használ, olyan legyen, mint amit az emberek általában használnak. A társadalomváltozás *aggiornamento*-s alkalmazkodást kíván az egyháztól.

Magyarországon az elmúlt negyedszázad alatt a társadalmi fejlődés az *egyházhelyzetében és a hívek életében* egyaránt mélyreható változásokat hozott létre. Ezeknek hatása a vallási életre egyre konkrétebb formákat ölt s a hagyományos lelkipásztori szolgálatot alkalmazkodás nehéz feladata elé állítja.

Magyarországon a katolikus vallás Szt. István óta államvallás volt. Az egyházpolitikai és jogi helyzet megváltozása folytán a magyar katolikus egyház immár negyedszázada tanulja a kritikus, sőt ellenséges államhatalommal való kényszerű együttélés játékszabályait s keresi az utat isteni feladatának elmélyültebb végzéséhez.

Az egyházi élet az intézmények elvesztése által teljes « klimaváltozás »-t szenvedett: a magyar egyházban egykor a dinamikus réteget az egyesületek képviselték, az igehirdetés és vallásos képzés fő csatornái a kötelező iskolai hitokta-

tás és az egyházi iskolák nevelői-oktatói munkássága volt. Ma vallásosan élni, lelkipásztori munkát végezni szükségképpen mást jelent, mint amikor az egyház intézményekkel rendelkezett.

Új intézményeket létrehozni azonban könnyebb volna, mint alkalmas munkásokat állítani a munkába. A személyi állomány jelenlegi megfogyatkozása és a papság jelentős öregedése nagyobb kihatású változás a vallási életet ápoló lelkipásztori munka jövőjében, mint az intézmények elvesztése. A fejlődés e téren felveti az organizációs kérdések megoldását, a világiak hatékony bekapcsolását s a kisebbségben lévő fiatal papság irányító szerephez jutásának nehéz kérdését.

A társadalmi fejlődés, melynek kihatása az Egyház helyzetében és a hívek életében ilyen mélyreható változást idézett elő, természetszerűleg alaposan *átalakította a társadalmat magát is.* Átalakult az a közösség, melyből az egyház híveit toborozza. A magyar egyház egykor paraszti tömegekre szabta lelkigondozói munkáját. Ennek a rétegnek kultúrája, lelki igényei gyökeresen megváltoztak. Az egykor jelentős kisiparosság elenyésző tényezővé vált, országos méretű lett viszont a nők munkábaállása. Az egykor értelmiségi réteg feloldódott, az újnak nincs vallási műveltsége, vallásos hagyománya. Az országon belüli költözködés akadályozza az egyházközségek vallásos integráló munkáját. A jóléti társadalom krízisjelenségei Magyarországon is mutatkoznak (ifjúsági problémák, alkoholizmus, válások magas száma, stb.), amit sajátos magyar társadalmi problémák még megtetéznek (abortuszmozgalom, öngyilkosok magas száma, magányos öregek problémája, stb.). A társadalmi átalakulás magasracsapó hullámai közepette az egyházi és vallási élet periferikus jelenséggé lett.

A strukturális változásokat mérlegelve nincs mit csodálkozzunk a mai magyar egyházi vezetés ismételten tapasztalt tanácstalanságán és határozatlanságán. A magyar egyház évszázados strukturák elvesztése után keresi új helyét, identitását. A feladat, amit a szituáció rákényszerít sokoldalú: egyrészt a « veszteségek »-ből haszonként adódó koncentrálódást kell az elmélyülés, a küldetés melletti tanúságtétel irányában kamatoztatni, másrészt a változások kapcsán jelentkező merőben új igények kielégítésére kell megtalálnia a megfelelő lelkipásztori formákat, kinevelni az alkalmazásukra vállalkozó papságot és hívőréteget.

Sajnos lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy a magyar egyház e feladatok ellátására nincs felkészülve. A pasztorációt befolyásoló tényezők felmérésének, kiértékelésének, a

megbízható pasztorációs tervezésnek magyar egyházban nincs hagyománya. A kormányzásra illetékes vezetőknek szakemberekre lenne szükségük, akik tisztázzák a konkrét lehetőségeket és előkészítik a döntéseket. De a szakemberek bevonása még gyermekcipőkben jár. Pedig a döntések, melyek a magyar egyházra várnak, nem könnyűek. Emellett a papság túlnyomó része idős, akiktől — márcsak az öregkor lélektana miatt is — nehéz elvárni gyökeresen új mentalitást és gyakorlatot új lelkipásztori stílus kikisérletezésében. Akadály itt azonban a kényszerű izoláltság, a rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága, de a hívek konzervativizmusa is.

A magyar egyház jelenlegi, egyre növekvő, aggiornamentós lemaradása főleg a hívek bizonytalanabb, és, sajnos, messze nagyobbik részét érinti, az ún. katolikus tömegeket. Az egyház ezáltal gyakorlatilag kiszorul a társadalomból, ami önmagában is súlyos következményeket vonhat maga után.

A magyar egyházban találunk ugyanakkor sok jövőbe mutató vonást is. Ha egyházi vonatkozásban nem is vehetjük komolyan a « magyar glóbuszon » szinte szállóigévé vált formulát « példamutató fejlődésünkkel megelőztük a Nyugatot », tagadhatatlan, hogy a magyar egyház impulzusokat is adott a világegyház háború utáni kibontakozásához: a világiak bekapcsolásának kérdését pl. az 1936-ban jóváhagyott magyar Actio Catholica alapszabályzat az akkori viszonyokhoz képest tényleg utmutatóan oldotta meg; népnyelvű liturgiánk, egyházi énekkultúránk nem egy ország liturgikus megújulásában szolgáltak termékeny mintául; a sok között talán a legfontosabb, amit azonban ma még alig tudunk lemérni, az otthoni hívek tanúságtevő példájának pozitív hatása a világegyház életére.

A strukturális változások hatása az egyházi életre, amint e rövid vázlatból is láthatjuk, sokoldalú. Semmiképpen nem hozható rövid egyházpolitikai formulára, pl. arra, hogy az egyháznak vissza kell kapni mindent, amit elveszített. Akit az ilyen formula kielégít, az nem látja világosan, hogy mennyi mindene van még a magyar egyháznak, amit elveszíthet, ill. az élet vastörvényei által rákényszerített menetben valószínűleg el fog veszíteni: a ma még nagyjából « katolikus »-nak számító tömegeket. A strukturaváltozás igazi értelmének megértése elsősegítheti, hogy alkalmas lépésekkel csökkenthessük a várható veszteségeket.

Világhy Ernő

GAZDASÁGI ÉLET ÉS ÉLETSZÍNVONAL

Monolitikus gazdasági életről, egységes « szovjet tipusú » gazdaságpolitikáról a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) országaiban, különösen 1956 után Magyarországon nem beszélhetünk. Az ipar egyoldalú autark vezetésének szervezeti átalakítása (koncentráció, racionalizálás, területi és funkcionális decentralizáció),a mezőgazdaság csaknem teljes szocializálása az 1960-as évek elejére és főképpen a gazdasági reform megvalósításának megindítása 1968-tól kezdve tekinthetők a legjelentősebb eseményeknek az ország gazdasági életében.

A gazdasági reform szükségességének okai egyben a reform előtti időszak jellemzői. A beruházások effektiválása csökkent, az egyes cégek árúkészletei az összgazdasági szempontból megengedhető végső határon túl is egyre jobban növekedtek és az általános gazdaságnövekedés lassult. A nemzeti jövedelem átlagos évi növekedése az 1950-1954-es időszak 8,5 és az 1960-as 7,8 százalékával szemben 1963-tól kezdve 5,5 % volt, vagy még alacsonyabb. A külkereskedelmi mérleg ugyanebben az időben ijesztő deficittel zárult.

A gazdasági reformot az országban az « új mechanizmus » néven ismerik. Ennek lényege « a központosított tervezésnek az összhangba hozása a gazdasági emeltyűk alkalmazásával », magyarán: az állami központi vezetés és a piac előnyeinek összekapcsolása ugyanazok hátrányainak kikapcsolásával.

Az 1968 előtti állapottal szemben javulást jelentenek a következő gazdaságpolitikai intézkedések illetőleg azok többé vagy kevésbé sikeres megvalósítása a gyakorlatban:

1. Ellentétben a múlttal (1968 előtt), amikor is az állami gazdaságpolitikai fórumok az ipart, a közlekedést és nagyrészt a kereskedelmet is merev, kötelező utasításokkal, feladatokkal (rendeletekkel, szabályokkal) kormányozták, dirigálták, az új mechanizmusban a központi terveknek megfelelően — néhány kivételtől eltekintve — közvetett módon irányítják az egész népgazdaságot (pl. adópolitikai eszközökkel).

2. Ellentétben a régi mechanizmussal, amelyben mindenegyes vállalatot a felsőbb állami szervek (minisztériumok,

tervhivatal stb.) és az úgynevezett állami középszervek (tanácsi szervek, iparigazgatóságok stb.) vagyis a hivatalok közvetlenül és teljhatalmú individualitással parancsszerűen irányítottak, jelenleg a központ által kidolgozott elsődlegesen ökonomiai jellegű szabályok és nem kötelező jellegű információk meglehetősen széles keretet biztosítanak ugyanazok saját belátás szerinti felhasználására és alkalmazására.

3. Ellentétben a múlttal, amikor a felügyeleti hatóságok (« szervek ») a szocialista « manager » teljesítményét csaknem kizárólag a termelési terv kötelező teljesítésével, számszerű, mennyiségi végrehajtásával mérték, ma a vállalatoknak nem írnak elő semmiféle kötelező beszerzési, termelési és értékesítési tervet, hanem a nyereség nagysága a teljesítmény kizárólagos mércéje.

4. Ellentétben a húszéves gyakorlattal, amely a versenyt illetve a konkurenciát mint a kapitalista rendszer gazdasági kategóriáját ítélte el és irtotta tűzzel vassal 1968-óta az állami vállalatok közötti versenyt hivatalosan támogatják és ösztönzik.

A tervszerű gazdálkodás azonban így is elsődleges fontosságú marad. A szocialista tervgazdaság új formájában az új mechanizmus inkább mint technikai segédeszköz szerepel, mert ezáltal a központi politikai vezetés (gazdasági) céljai is előbb elérhetők mint a merev tervutasítások mindent átfogó régi törvényerejűen kötelező rendszerével.

A gazdasági helyzet társadalmi vetülete az életszínvonal indikátoraiban (mutatóiban) is jelentkezik. Az életszínvonal fogalma itt elsődlegesen és csaknem kizárólag anyagi jellegű, semmi esetre sem jelentheti tehát az emberi értékek etikai normával mért nívóját (pl. a kultúrális, művészeti, általában véve a szellemi élet viszonyított értékét).

Az életszínvonal magasságát az egy főre eső átlagos fogyasztás valamilyen általánosan ismert mértékegységben (pl. dollárban) kifejezett értékével szokták kimutatni. Így kifejezve Magyarországon ma az életszínvonal magasabb, mint a nemszocialista Görögországban, Spanyolországban, Portugáliában, továbbá a szocialista Jugoszláviában, Bulgáriában, Romániában, Lengyelországban vagy újabban Csehszlovákiában, s majdnem kétszer olyan magas, mint az 1930-as (béke-) évek Magyarországán volt (a mai hivatalos történetírás szerinti « hárommillió koldus országában »). A nemzeti jövedelem egy főre eső értéke is hasonló mutató. Magyar pénzegy-

ségben kifejezve az egy lakosra eső havi átlagos fogyasztás értéke jelenleg 1.100 és 1.300 forint közötti összegre tehető.

Sokkal kézzelfoghatóbb mutató az életszínvonal illusztrálására az átlagos jövedelmek anyagi értéke, azaz a forintban kifejezett keresetek vásárlóereje. Ezt a naturális indexek (természetbeni mutatók) viszonylatai ábrázolják. Így mérve az egy keresőre jutó havi 2.000 és 2.200 forint között mozgó átlagjövedelem vásárlóértéke a primér és szekundér életszükségletek (étkezés, lakás, ruházkodás, közlekedés stb.) túlnyomóan általános relációit figyelembe véve körülbelül 500 és 850 nyugatnémet márka közötti összeg vásárlóértékének felel meg.

Figyelemre méltó a jövedelmek megoszlása. A körülbelül 1968-ig tartó nivellálódással ellentétben a differenciálódás tendenciája mutatkozik az utóbbi négy-öt évben. A hivatalos jövedelemelosztási politika is helyesli és hangsúlyozza a társadalmilag megokolt jövedelemkülönbségeket a régi « egyenlősdivel » szemben. A jövedelemelosztás, az igazságosság kritériumai sokban hasonlítanak a kapitalista « teljesítmény-társadalom » munka-értékeléseire. Magyarországon ma már a politikai funkciókon kívül eső pozíciókban (pl. gazdasági és más foglalkozásokban) is legális és elérhető a 4-5-6 sőt 10 ezer forint fölötti havi kereset.

Általánosan megállapítható, hogy az életszínvonal számokban való kifejezését mindinkább csökkenő mértékben relativálják, azaz mind kevésbé befolyásolják a fogyasztási javakkal való ellátottságban fellépő zavarok. Ezek inkább idényjellegűek, s fokozatosan eltűnőben vannak.

TABLAZATOK

Az egy főre eső reáljövedelem növekedése 1950-1970

Index: 1950 = 100		Index: 1960 = 100	
1950: 100	1956: 117	1960: 100	1966: 123
1951: 89	1957: 138	1961: 101	1967: 131
1952: 81	1958: 144	1962: 104	1968: 140
1953: 86	1959: 151	1963: 110	1969: 148
1954: 101	1960: 154	1964: 116	1970: 158
1955: 105		1965: 117	

2.210,00 Forint havi jövedelem természetbeni értékei 1971-ben

Mennyiség	Fogyasztási cikk	NSZK-ban Kereskedelmi ár az	
736,6 kg	kenyér (búzakenyér)	= 1.178,56 DM	(1,60/kg)
480,4 kg	búzaliszt	= 480,40 DM	(1,00/kg)
138,1 kg	rizs	= 276,20 DM	(2,00/kg)
73,6 kg	marhahús (csonttal)	= 456,32 DM	(6,20/kg)
56,6 kg	sertéshús (csonttal)	= 441,48 DM	(7,80/kg)
73,6 kg	füstölt szalonna	= 471,48 DM	(6,40/kg)
48,0 kg	felvágott (« minőségi »)	= 576,00 DM	(12,00/kg)
102,3 l	étolaj (napraforgóolaj)	= 184,14 DM	(1,80/l)
736,6 l	tej	= 563,82 DM	(0,76/l)
44,2 kg	vaj	= 340,34 DM	(7,70/kg)
55,3 kg	sajt (trappista)	= 464,52 DM	(8,40/kg)
118,0 tucat	tojás	= 236,00 DM	(2,0/tuc.)
690,6 kg	burgonya	= 276,24 DM	(0,40/kg)
736,0 kg	káposzta	= 441,60 DM	(0,60/kg)
442,0 kg	hagyma	= 397,80 DM	(0,90/kg)
500,0 kg	alma	= 500,00 DM	(1,00/kg)
88,4 kg	narancs	= 159,12 DM	(1,80/kg)
230,0 kg	cukor (kristály)	= 276,00 DM	(1,20/kg)
12,4 kg	babkávé (pirítva)	= 198,40 DM	(16,00/kg)
257,0 l	sör (világos, csapolt)	= 308,40 DM	(1,20/l)
10.045,0 darab	szivarka (cigaretta)	= 1.004,50 DM	(0,10/d.)

Fogyasztási javak értéke munkaidővel mérve.

Átlagos jövedelem óránként: Magyarország: 12,- F., NSZK: 6,00 DM

Fogyasztási cikk	Mennyiség	NSZK		Magyarország	
		óra	perc	óra	perc
Textilszövet (kammgarn)	1 m	32	35	6	35
Férfi öltöny (kammgarn)	1	133	20	28	53
Férfi ing (popeline)	1	17	40	4	04
Férfi zokni (nylon, rövid)	1 pár	2	44	—	34
Női harisnya (nylon)	1 pár	2	56	—	25
Női cipő	1 pár	16	10	5	37
Villanyvasaló	1	23	20	4	08
Hűtőszekrény	1	382	30	33	20
Rádiókészülék	1	156	41	51	45
TV készülék	1	487	20	66	40
VW 1300	1	10.000	00	1.000	00
Fiat 500-as	1	5.000	00	650	00
Villanyáram	1 kw	—	05	—	01
Vasúti menetjegy (II. oszt.)	100 km	2	07	2	00
Mozijegy (zsöllye)	1	—	45	—	29
TV - díj	1 évre	60	00	10	00

magyarok külföldön

Pécsi László

IDENTITÁSUNK A VÁLTOZÓ VILÁGBAN

Lélektani elemzési kísérlet sajátos helyzetünkben

Előljáróban néhány módszertani megjegyzés, amelyet nem önigazolásnak vagy mentegetőzésnek szánnék. Nyilvánvaló, hogy kiválasztott vizsgálódási területünk több lélektani tudományág határvonalán fekszik: individuálpszichológia, szociálpszichológia, differenciál-pszichológia, hogy csak néhányat említsek. Ezeknek a tudományágaknak ma már jól kidolgozott módszertanuk van, pl. szociológiai ankétok, csoport vagy egyéni interjuk különböző embercsoportok magatartásának rendszeres megfigyelése. E módszereket alkalmazva és az így elért ismereteket előre meghatározott szempontok szerint elrendezve, juthattunk volna el igazán objektív tudományos értékű eredményekre. Elképzelhető lenne egy másik út: már meglévő kutatások összegzése és kielemzése, ehhez azonban össze kellett volna gyűjteni mindazt az anyagot, amit a magyar menekült problémáról és annak pszichológiai vonatkozásáról írtak. Szétszórtságunkban ez is nehéz vállalkozás.

Magam, már külső kényszerből is, a harmadik utat választottam: a részben másokat részben saját magatartásomat megfigyelő és elemző lélektani reflexiók utját, amely nem szükségképpen tudománytalan, de nem is szükségképpen objektív a szó szorosan vett értelmében. Ilyen összefüggésben beszélnék elemzési « kisérlet »-ről. Igazság szerint ezeknek a reflexióknak kellene az experimentációt előkészíteniük és nem fordítva, mintegy konkluzióként közölni. Nos, én ezt az experimentációt a hallgatókra bízom, remélve a vitacsoportok aktív részvételében.

Nem tudom megitélni, mennyiben hangzik időszerűtlennek, magyar menekült sorsunkról beszélni 1972-ben: sokan talán úgy vélik, ebből egyszer és mindenkorra kinőttünk. Én azonban szeretnék visszanyúlni a múltba és a jelent a múlttal egybefogva értelmezni. Elemzési kísérletem kategóriája az időbeniség történelmi síkon és az ezt fedő egyéni életszakaszok átdolgozása: másszóval fejlődésünk benső dinamizmusának megragadása, — franciául a *genèse de notre identité*. A két kategóriában: történeti- és élet-szakaszokban való

vizsgálódásban egy korosztályra szorítkozom: azokra, akik 1956-ban 16-22-évesek voltak, és ezen belül is azokra, akik továbbtanultak, gimnáziumokban vagy az egyetemen. Más kor- és társadalmi csoportok sorsát párhuzamosan kellene vizsgálni (ifjúmunkások, felnőtt értelmiségiek etc.), bár amit mondok, ezekre is érvényesek lehetnek.

A kezdet (1956-1962)

1956 eseményei, előzményeikben és lefolyásukban mindnyájunk számára ismeretesek: sokan és sokat írtak az ifjúság, a forradalmi ifjúság szerepéről 1956-ban. Én inkább azt a kérdést tenném fel: milyen is volt, igen nagy vonalakban, ennek az ifjúságnak a pszichológiája? A megnövekedett történelmi öntudat, tudásvágy, tettvágy és dinamizmus, vitalitás pozitív vonásai mellett elsősorban a kételkedést említeném meg. Ezzel együttjárt az állandó frusztráció, a létbizonytalanság és a félelem a nehezen érthető, irracionális történelmi erőkkel szemben és ennek ellenhatásaként a feltoluló agresszivitás.

1956 októberének eseményeiben mindez elemi erővel robban ki, szinte órák alatt, és mielőtt egyéni és közösségi síkon pozitív formákat ölthetett volna, a klimaxot követi az anti-klimax és a «menekülés» ténye, egészen új léthelyzetben. Minden előkészítés nélkül, váratlanul dönteni kell eljövünk-e vagy maradunk, megfutamodunk vagy helytállunk: az újonnan megélt *engagement* gyors feladása kudarcban. Sokak számára lehetetlen volt tisztázni a kijövetel igazi motívumait és célját, — gondolok itt azokra, akiket közvetlenül semmiféle veszély sem fenyegetett, — ugyanakkor a döntés gyakorlatilag mindnyájunk számára végleges volt.

Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy a kezdet a többség számára komoly adaptációs nehézségeket jelentett a befogadó nyugateurópai országokban. Ez országokról csak keveseknek volt helyes elképzelése, a nyelv, a kultúra, a társadalmi és gazdasági struktúrák ismeretének hiányában inkább képzelőtehetségünkre voltunk utalva, a fantáziára. Ez azonban sokszor csak igen kevéssé fedte a valóságot. Nem könnyítette meg a helyzetet az sem, hogy a befogadó országoknak csak nagyon hiányos ismereteik voltak a mi pszichológiánkról, részben mindent ideálizálva részben mindent negatíven elvetve, amint a nehézségek jelentkeztek.

Ezekkel a feszültségekkel kellett rögtön munkába állni: tanulni, átképződni és az otthon kialakult helytelen magatartásformák felszámolásával beleszokni egy egészen új életformába, léthelyzetbe, amely a kezdeti lelkesedés lanyhulásá-

val elvárta a konformitást tőlünk. Elég hamar kiderült, hogy nem mindenki egyformán alkalmas erre az új életmódra, s azok, akik saját benső nehézségeik elől menekültek, rövidesen ismét szembetalálkoztak velük más formában, sőt talán súlyosabb kiadásban. Megkezdődött a « hosszú menetelés » egy új egyensúly felé: a kételkedésből kiindulva kiépíteni saját ideológiánkat korábbi frusztrációnkat felszámolva megtanulni élni a bőségben, a fogyasztói társadalomban, anélkül hogy elvesztenénk szemmértékünket; hozzászokni ahhoz, hogyan lehet hosszú távon tervezve élni szabadságunkkal, stb.

Ez az alkalmazkodási folyamat ugyanakkor kérlelhetetlen szelekciót is eredményezett: a megtartó erők, főleg a család hiánya, sokunk benső ellenállásának felőrlődése nem egyszer megakadályozta a célbajutást. Kallódó egzisztenciákról sok anekdotát lehetne mesélni, melyek azonban mély emberi drámákat rejtenek. Érdekes lenne körkérdést intézni a jelenlévőkhöz: hogy gondolnak vissza erre az életszakaszra, melyet « kezdet »-nek neveztem, pozitív vagy negatív élményszínezettel, pozitív vagy negatív értékítélettel?

Ezt a fejezetet a diploma megszerzése zárja le: « felnőtté-válásunk » « munka-képességünk » tanusítása.

Az átmenet (1962-68)

Mielőtt ehhez az élet-szakaszhoz néhány reflexiót fűznék, szeretném röviden az identitás fogalmát tisztázni: az identitásnak, — magyarul talán « azonosságnak », « önmagunkkal való azonosságnak » lehetne nevezni, — fogalmi eredete a mélylélektan és a személyiséglélektan határvonalán kereshető. Az a kérdés: hogyan válik az ember önálló, döntő, elhatározó, cselekvőképes felnőtté, egy adott társadalomban, emberi közösségben, kiteljesedve a maga eredetiségében, megőrizve azonosságát az időben és a környezettel való kölcsönhatások közepette. Az identitás megszerzése fokozatos folyamat, mely már a kisgyermekkorban kezdődik és az « identifikáció » utján jön létre: a gyermek először azonosítja magát szüleivel majd a serdülőkorban, saját identitását keresve összeméri erejét, konfrontálódik velük, egyik szélsőségből a másikba esve a családtól való függetlenséget követeli, anélkül, hogy anyagilag és érzelmileg saját lábán meg tudna állani. A család természetes erőtere ennek a konfrontációnak, amely, ha egészségesen zajlik le, az érzelmi függetlenségen túl intellektuális tisztázódást is hoz magával és lehetővé teszi, hogy a jövendő férfi és nő a családon kívüli, más csillagzatok után tájékozódva lassan belépjen a társadalomba és felnőtté, « autonommá » váljon.

Ha identitásunk és hovatartozásunk legmélyebb gyökerei a családba nyúlnak is, nem szabad elfelejtenünk, hogy a család láncszemét képezi egy sokkal nagyobb társadalmi-kulturális-gazdasági egységnek, mely a lélektani fejlődésnek minden fokán kihat az egyénre. Identitásunknak szinte fizikai alapjai vannak: az « anya-föld », mely legkorábbi emlékeinkkel együtt szinte kitörölhetetlenül bevéső dik emlékezetünkbe; nem kevésbé vitális az anyanyelv, mely átfogja első szimbolikus gondolat funkcióinkat utánozhatatlan eredetiséggel, legkorábbi odatartozásunk valamilyen embercsoporthoz, és ezen keresztül évszázados társadalmi és történelmi hagyományokhoz, amelyek sajátos magatartás-kodexekben nyilvánulnak meg : a dolgokat így kell és nem is lehet másként csinálni. Az identitás a múlt és a jelen folytonossága szétválaszthatatlan egységben, és mint ilyen sokrétű és komplikált. Nyilvánvaló, hogy nem lehet mereven strukturált fejlődésvégállomásként felfogni, hanem számtalan tényező állandó kölcsönhatásaként létrejövő dinamikus egyensúlynak illetve egyensúlyozási kísérletnek kell tekinteni, amelynek során elég világosan elhatárolható a két szemléleti sík: az egyik az archaikus, mélylélektani erőtér, mely az érzelmi élet létrejöttében játszik fontos szerepet, a másik a fokozatos tudatosodási folyamat a nyelven, kultúrán, társadalmi, történelmi hagyományokon keresztül.

Ha a kezdeti időben erőinket le is kötötte a pillanatnyi, égető, vagy legégetőbb problémák megoldása: nyelvtanulás, diplomaszerzés stb., szinte elkerülhetetlen, hogy az « átmenet » szakaszában fel ne vetődjék identitásunk problémája, miután megváltozhatatlanul kiszakadtunk abból a nagy egészből, melyet otthonnak, « hazának » nevezhetünk, és amelyen identitásunk nyugodott. Ilyen értelemben beszélhetünk talán identitásválságról, anélkül hogy bármit is dramatizálnánk.

Feltehető, hogy az identitás-válság két pólus között játszódik le: az egyik, pozitív, beépülésünk a befogadó országba és annak strukturáiba. Szakmai, társadalmi síkon, képzésünk befejezésével kijutunk a diáksorból, munkába állunk. Ez elsősorban gyökeres környezet-változást hoz magával, a diák-sor mozgékony, nyitott, sokszor nemzetközi társadalmából egy sokkal szűkebb, merevebb ranglétrák szerint felépített világba jutunk, ahol már semmiféle ingyen kiváltságban nem részesülünk. Ha másutt nem, itt véget ér a forradalmi romantika. Ezzel együtt jár anyagi helyzetünk fokozatos megszilárdulása és megjavulása, a függetlenség az ösztöndíjadó szervektől és mindenféle alkalmi pénzforrástól.

A következő tényező: a partnerválasztás családalapítás szándékával. Ez a diákotthonok, diáktanyák, albérleti szobák felszámolását hozza magával és igazi « otthon » teremtésének lehetőségét, de ugyanakkor « mozgékonyság-vesztést » is. Kit választottunk partnernek, élettársnak, magyar leányt vagy külföldit, magyar fiút vagy külföldit? Milyen kritériumok szerint? Milyen belső igényeknek megfelelően? Mennyiben érti meg a partner helyzetünket, mennyiben alkalmazkodik hozzánk, mennyiben nyit utat a saját családja felé, mennyiben választott ő minket éppen azért, hogy saját családjától elszakadjon? Mennyiben játszottak anyagi kérdések szerepet? Mennyiben szellemi azonosság? Megérthet-e egy külföldi igazán egy magyart?

Itt kell megemlíteni a születendő gyermekek helyzetét. Mik a terveink velük? Mi lesz a sorsa a második generációnak? Milyen nyelven vagy nyelveken fog beszélni? Nyilvánvaló hogy a befogadó ország nyelvét a gyerekeknek el kell sajátítaniuk. De mi lesz a sorsa a magyar nyelvnek? Ha mindkét szülő magyarul beszél és beszél is magyarul, a gyermekek természetes uton — utánzás révén — elsajátítják legalábbis a nyelv alapjait, de egészen más a helyzet a « vegyes »-házasságoknál, ahol legalább két nyelvet kellene egyszerre megtanulni kis korban. A gyermekek maguk nem mindig motiváltak erre a teljesítményre, hiszen a gyermek nem akar más lenni mint a környezete. A magyarul beszélő szülő részéről az egyéni kommunikációs rendszer fenntartása komoly erőfeszítéseket igényel és magyarul nem beszélő fél nem mindig hajlandó belekapcsolódni ebbe a munkába. A gyermekek előbb utóbb hazahozzák pajtásaikat és őket is meghívják: így természetes híd alakul ki családok között, ugyanakkor az « én apukám » « te apukád »-alapon felfedezhetik a « más »-voltot és saját identitásuk kidolgozásában csiraszerűen tudatosulhat bennük magyarságuk.

Ezzel érintjük az identitás-válság negatív polusát: az « idegenség » « más-ság » fogalmával.

Munkahelyünkön sokszor értetlenül állunk kollégiáink reakciói előtt. Napról-napra együtt élve velük felfedezzük, mennyi hajszálgyökérrel fűződnek ők saját környezetükbe, családokon, iskolán, egyesületeken, plébánián stb. keresztül s mennyi előnyük van abból hogy helyesen tudják értelmezni a különböző « code »-okat az emberi együttélésben és együttdolgozásban. Felfedezzük tehát minden beépülés ellenére saját « idegenségünket », más-voltunkat, rosszul reagálunk és környezetünk sem érti ezeket a reakciókat, amelyek tulajdonképpen identitásunkban, a mi saját identitásunkban, magyar karakterünkben gyökereznek.

Ugyanez megismétlődhet a partnerünkkel szemben is: értetlenül állunk egymás előtt. A kezdeti kölcsönös jóakarat helyet enged látens agresszivitásnak, majd elidegenedésnek. A házassági konfliktusok elemzése sokszor a nézeteltérések apró részleteit tárja fel: valamit az egyik így szokott meg a másik úgy, és a magunkéból nem tudunk engedni, pedig magatartásunk helyes voltát meg sem tudjuk magyarázni, mert irracionális mélységekbe nyúlik.

Ugyanezt az idegenség-élményt megérhetjük gyermekeinkkel is: mások lesznek, mint amilyennek szerettük volna őket. Hogyan neveljük őket? Mi a pedagógiánk, és minek kellene lennie? Ezen a téren is kudarcot vallhatunk, anélkül hogy igazán számot tudnánk adni e kudarc okáról. A házastársak közötti ellentétek ezen a téren is kiéleződhetnek.

A két pólus erőterében lejátszódó identitás-válság megoldásának sokféle kisérlete lehet. Néhányat felvázolnék:

Az első egy bizonyos hasadás vagy inkább kettősség: valamiképpen megpróbáljuk elválasztani « szakmai » identitásunkat emberi identitásunktól. Két szférában élünk: otthon és a munkahelyen, és ez a két szféra csak nagyon kevéssé közlekedik egymással. Elképzelhető, hogy a magánszemély és a közszemély egyaránt jól adaptált értékes és érdekes életforma. Magunkkal hozott « magyar » identitásunk a családban folytatódik mint konzerváló erő a szokások kialakult sokféleségében, mint a névnap vagy karácsony, s mintegy ebből merítünk erőt a többi elviselésére.

Egy másik lehetőség: az izoláció: az új, átformált identitás megszerzésének problémája fel sem vetődik, és a pszichikai energiák teljes mértékben a régi megtartására koncentrálódnak. Ez a « magyarság » merev, szinte görcsös megtartását jelentheti egy bizonyos fokon, sőt annak bizonyos történeti szakaszában, nyelvet, szokásokat, társadalmi érintkezésformákat, politikai szemléletmódot is beleszámítva. A sziget-szerűségből való kimozdulásról szó sem lehet, s sziget még eszmecsere formájában is csak nehezen közelíthető meg, anélkül hogy a kísérletek szektariánus ellenhatású agresszivitást ne váltanának ki. Ezzel együtt jár a befogadó országok, — emberek, intézmények — állandó kritizálása, sőt néha valamiféle üldözési mánia vagy mártirium-komplex.

Egy harmadik út: a teljes beolvadás, integráció, asszimiláció, tudatos felszámolása a múltnak — már amennyire ez lehetséges — és átvétele az újnak. Erre is lehetne példákat felhozni, — és lélektani szempontból ez is sikeres lehet, legalábbis átmenetileg.

Mindezekből azonban a tisztázódás szükségszerűsége adódik: mit jelent magyar voltunk, s mit jelent ebben a fázisban, életszakaszban?

Mit jelent nyelvünk? Mit tudtunk belőle megőrizni? Mennyiben tudjuk még felhasználni önmagunknak, gondolatainknak kifejezésére?

Mit jelent történelmünk: a múlt és a jelen. Identitásunk és hovatartozásunk szellemi gyökerei sajátos kultúránkba, történelmi-társadalmi hagyományainkba nyúlnak. Nyugateurópából visszafelé nézve még sokkal jobban meg tudjuk érteni, bírálni, elemezni ezeket az adottságokat.

Mit jelent zenénk, képzőművészetünk, népművészetünk gazdagsága? Sajátos kultúránknak, egyéni műveltségünknek — beleértve szakmai tudásunkat is — képezi ez valamilyen részét? Beszélhetünk-e identitásunk folytonosságáról ezen a síkon és ha igen, milyen forrásból meríthetünk? Elképzelhető-e a folytonosság fenntartása az anyaországgal való kapcsolat révén? A kérdés kényes, komplikált és nehéz rá egyszerű feleletet adni, mert egy benső ellentmondást hordoz magában: egyrészt a kommunikáció szükségességét, másrészt a negációt a politikai-ideológiai állásfoglalásban.

Ami a kommunikációt illeti, nyújtanak-e ehhez valamiféle alapot a hozzánk eljutó sajtótermékek, újságok, folyóiratok, regények, költemények, színdarabok? És a személyes kapcsolatok, szülők, rokoni és baráti látogatások? Adhatnak-e ezek identitásunknak valamiféle folytonosságot? Ugyanakkor «ellenzékiségünk» megfelel-e realitásnak, főleg azok számára, akik az otthoni sorsközösségben élnek? Identitás-válságunk itt is kettős, pozitív és negatív erőtérben mozog.

Feloldhatók-e egyáltalán az emigrációban ezek az ellentétek: a beépülés-beolvadás, folytonosság és ellenzékiség, vagy mindezt napról napra élni kell, s ez tulajdonképpen az emigráció sajátos pszichológiája meghasadtsága, az ár amelyet meg kell fizetnünk. Másszóval mondhatjuk-e, hogy még a legjobb esetben is az emigráció végső fokon negatív adaptáció, mint a neurózis, amely bár nem gátolja meg munkaképességünket, mégis ellentmondásokkal, feloldhatatlan ambivalenciával terhelt életforma, amelyből csak a második generáció találhatja meg a kiutat, s ez a « kiút » nem lesz-e végső fokon a magyar sors-közösségből való kiszakadás?

A mérleg (1968-72)

Mindezek a kérdések azonban a jelenbe vezetnek: a jelenbe, amelyet komoly krizisek jellemeznek. A hatvanas évek hihetetlen fellendülése után Nyugat-Európa és Amerika is szembekerül saját forradalmaival, amelyek mélyreható kulturális és civilizációs válságot tükröznek. A felnövekvő új generáció elégedetlen a fogyasztó társadalom paradicsomával, felfedi benső ellentmondásait s számunkra sokszor nehezen érthető módon keletről várja az üdvösséget. A hatalmi politika síkján a konfrontációt felváltja a kiegyezés és megbékélés témája, melynek végcélja mindkét oldalon a *status quo* megőrzése ennek számunkra messzemenő következményeivel.

A benső válságoktól az egyház, — az egyházak — sem mentesek. A második vatikáni zsinat is szinte forradalomszámba megy, új eszmék születnek, melyek új megoldásokat várnak.

A válság néhány kísérő jelensége. Meginog a tekintélyelv: a felnövekvő generáció tekintélyellenes, hagyomány-ellenes, s kész kritika nélkül elvetni a múltat. Megváltozik a szexuális erkölcs, mely már amúgy is lényegesen átalakult, s a szabadság vagy szabadosság doktrinává válik. Világnézeti, ideológiai síkon a marxista és neo-marxista eszmék teljes szalonképességet nyernek s szociológiai, gazdasági sőt pszichologiai problémák elemzéséhez szinte obligát modellként szolgálnak.

Hol állunk mi ebben a forgatagban? Az egyén számára felvetődik a kérdés: mennyiben érvényes még saját erkölcsi-filozófiai értékrendünk és mennyiben szorul revízióra, másszóval az identitás-válságnak szinte metafizikai válfajával állunk szemben, amely részben specifikus, s a múltunkból magyarázható, részben azonban megosztjuk egy egész nyugat-európai generáció benső válságával. Specifikus, mert saját álláspontunk újraértékelését várja el: szinte elkötelez, hogy újra átgondoljuk mindazt, ami 1956 előtt és után történt, mélyrehatóbb kritikával, mint azt eddig tehettük. A társadalmi és egyházi életünk visszatekintő birálatában nem kerülhetjük el új szempontok felvételét, és ezeket az új szempontokat nekünk kell kidolgoznunk. Szinte elkerülhetetlen, hogy revízió alá ne vonjuk nevelésünket világnézeti beállítottságunkat, s mindezt anélkül, hogy önmagunkat feladnánk.

Képesek vagyunk-e erre? Másszóval: mennyire vagyunk fejlődőképesek, nyitottak, s mennyiben vagyunk képesek megteremteni ennek a szellemi nyitottságnak előfeltételeit?

A történelmi sodrásban nem lehet megállni: vagy visszafejlődünk, vagy eljutunk egy magasabb szintű szintézishez.

A regresszió egyik válfaja a konzervativizmus és « integrizmus »: az egész kerek világ nagy erkölcsi rothadás és elvtelenség, amelyből csak egy kiút van: a mi derék, katolikus magyar voltunk, s ezt minden áron meg kell védeni, mindenkivel szemben, beleszámítva még a pápát is. Ezzel a múltbatekintéssel együttjár, hogy mindaz, ami rossz, a romlott nyugati világ rovására irandó, amely semmivel sem jobb, mint az otthonhagyott ateizmus. Ez a benső magatartás sokszor együttjár azzal, amit « szigetszerűségnek » írtunk le, és a generáció-konfliktusban — gondolok itt a második generációra — drámai következményekkel járhat, mert merevségében kizár minden dialógust, és önmagába zárkózva szektássá válik. A regresszív álláspont pesszimista, siránkozó és félelemtől áthatott.

A szintézis nagy erőfeszítéseket igényel, szellemi munkát. A mérleg, a *bilan* elkészítése nem felel-e meg az életszakasz igényének, melybe belejutunk életutunk fele táján, 30 és 40 év között? Másrészt nem vagyunk-e kiváltságos helyzetben, szinte a Kelet és Nyugat metszőpontján mindannak megértésére, ami körülöttünk történik? Annál is inkább, mert az ugynevezett nyugati világgal szemben is megőriztünk egy bizonyos távolságot, mert nem olvadtunk bele egészen. A fentebb felvázolt bipolaritás itt helyzeti előnyt jelenthet. Talán éppen ez teheti lehetővé bizonyos korproblémák mélyebb megértését és helyes értelmezését, anélkül hogy a végletekbe esnénk. Itt látnám jelentőségét a nyitottságnak mindaz iránt, ami a magyar szellemi életben jelenleg történik, a folytonosságnak és a kétirányú kommunikációnak, amennyiben ez lehetséges.

A mérleg készítésének van egy másik érdekes változata: az hogy sokan közülünk hazamehetnek és haza is mennek. Mit élnek meg azok, akik 15 éves távollét után rövid időre belekerülnek abba a közösségbe, amelyből kiszakadtak. Milyen élményt vált ki, lélektani síkon, a « múlttal » való összetalálkozás, mit revelál saját személyiségünket illetően. Az elmúlt 15 év alatt sok minden változott és e változások erővonalai megrendítően nyilvánulhatnak meg egy-egy találkozásban, emberekkel, sőt tájakkal kapcsolatban.

A kérdést, általánosabban, személyről személyre kellene feltenni: Mivé lettünk, mivé váltunk az elmúlt 15 év alatt? Változtunk-e lényegesen? Ha elfogadjuk hogy van magyar karakter, temperamentum, milyen irányban változott ez meg? Mennyiben függenek ezek a változások a befogadó országtól? Mások-e a németországi vagy angliai «magyarok»?

Itt térnék vissza ismét a « második » generáció problémájára: Melyek a különbségek karakterológiai síkon? Az elmúlt másfél évtized szegényedést vagy gazdagodást jelent-e személyi fejlődésünk síkján? Mit valósítottunk meg a kitűzött célokból? Visszakanyarodás a módszertani kérdéshez: a kérdésforma felhasználása. Nekünk kell kidolgozni: újraírni a konferenciát a vita után.

Mit hoz a jövő?

A jövőbe-látás a próféták adománya, amire nem lehet igényt tartani. De ha mint pszichológus kérdem, melyek azok a megtartó erők, amelyek a jövőt hordozzák és amelyekben, mint pszichológus is hiszek, felsorolhatok néhányat.

Elsősorban hiszek az emberi munkában: az alkotó, értékes emberi tevékenységben, még ha kívülről tekintve egészen szerény is, amely személy szerint kielégülést hoz, és amely hasznos az emberi közösség számára, amelyben élünk. Én magam sohasem leszek teljesen azonos a befogadó ország lakosaival, ez azonban nem zárja ki, hogy ugyanolyan értékes munkát végezzek, mint ők. Ez másszóval a szolgálat gondolata.

A második: a valamiféle sors-közösséghez tartozás, az emberi, affektív hovatartozás: szeretni tudás. Ez a sorsközösség lehet a család, amelyet alapítunk, élettársunk és gyermekeink, barátaink, akikre számíthatunk s akik életutunknak egy jó részén hűségesen elkísérnek, s a magyar sorsközösség Nyugat-Európában, amelynek mindig vannak kikristályosodási pontjai, mint például a jelenlegi kongresszus. Csak mély hálával lehet azokra gondolni, akik egy ilyen kongresszus megszervezésének hálátlan feladatára vállalkoznak, s gondolom csak akkor tudnánk meg, hogy mennyi mindent kapunk itt lélektani síkon, ha egyszer az ilyen összejövetelek elmaradnának.

A harmadik: a szellemi nyitottság, az újra-tanulni-képesség alázata, a múltat ismerve, megértve, tehát nem elvetve hanem átelemezve a jövő felé fordulni. Az állandó megújhodás képessége, amely az életnek biológiai értelemben is fő kritériuma. Az újratanulni-képesség érvényes minden síkon: nyelvünk, kultúránk történelmünk, teológiánk, filozófiánk síkján, s ez állandó uton-létet kíván.

Végül hitünk. Hinni valamiben, hinni Valakiben. Hinni abban, hogy egyéni sorsunk feloldhatatlan ellentmondásai mögött a végtelen jó Isten gondviselése van, Istené, akinek kifürkészhetetlen előrelátásából jutottunk oda ahol vagyunk.

Szépfalusi István

AZ « EURÓPAI MAGYAR » - EURÓPÁBAN

Gondolataim kiindulópontjául az a felmérés szolgált, amit 1970-1971-ben Ausztriában látogató körútam személyes tapasztalatai után felvett statisztikai ívek eredményei alapján készítettem. Ezekből most természetesen csak azokhoz fűzök megjegyzéseket, amelyek elsősorban Nyugat-Európában nagyvonalaiban általános érvényű következtetésekre adnak lehetőséget. A környezettanulmány jellegű vizsgálat eredményei úgy jöttek létre, hogy Bécsben, Grázban és Salzburgban felkerestem mindegyik, hivatalunk által nyilvántartott hívünket. Hivatásomnál fogva túlnyomó többségük az evangélikus, vagy más protestáns egyházhoz tartozott, de szerepelnek közöttük velünk kapcsolatot tartó érdeklődők, az olasz valdensek egyházi szóhasználata szerint « szimpatizánsok », s akadt közöttünk, Németh László szavával élve, « katolikusnak keresztelt protestáns színű magyar (mert ilyenek is vannak) ». Ez az elsősorban cura pastoralis jellegű látogató körút 272 bécsi, 52 grazi és 22 salzburgi magyar otthonba vezetett el. Összesen 346 lakásban 769 személlyel találkoztam, akik közül 594 bécsi, 123 grázi és 52 salzburgi lakos volt.

A felmérés *korlátai* közül megemlítem, hogy az egy országra, azonbelül három városra korlátozódott, azonkívül egyházinak, azontúl felekezetinek indult. Nem objektiv, mert az illetők nem maguk és önként adták meg statisztikai szempontból a beszélgetés során éppen szóbakerült kérdésre a választ, a felmérésről nem is volt tudomásuk, tehát nem volt lehetőségük a válaszadás megtagadására. Így természetesen nem kerülhetett elő minden egyes esetben az összes kérdés és ez magyarázza az « ismeretlen » rovatban szereplő aránylag nem magas %-arányt. Szubjektív a felmérés, mert a látogatást követően minden esetben a kb. 50 kérdést tartalmazó kérdőívet magam töltöttem ki.

A felmérés így nem reprezentatív jellegű és minden szubjektivizmusa mellett az az *előnye* hogy a rendelkezésre álló összes személy adatait tartalmazza és így az elkövetkezőkben konkrét helyzetből kiindúlva nézhetünk szembe a jelennel. A munka elvégzését eddigi szolgálatom kiértékelése céljából, elsősorban a jövőre gondolva, önkéntesen kezdeményeztem. A máról van tehát szó, arccal a holnap felé. Ha hamis az eredmény, elsősorban önmaga-

mat, illetve hallgatóimat csapom be. Ebből pedig semmi hasznom nincsen, s nem is célom. A mondottakért a felelősség természetesen egyedül engem terhel.

Magyarok a mai Ausztriában

A szülő-, lakó- vagy munkahelyüket a legkülönbözőbb egyéni, családi, — főleg házassági —, gazdasági, politikai, faji vagy egyéb okból önkéntesen vagy kényszerítő körülmények hatására, elhagyó és ma is Ausztriában élő magyarokat az alábbiakban határátlépésük időpontjának figyelembevételével csoportosítom. Nem vagyok tekintettel állampolgársági igazolásra vagy igazolásokra (kettős, hármas állampolgárok), a határátlépés körülményeire, valamint arra sem, hogy amikor Ausztriába kerültek állandó vagy ideiglenes, kivándorló vagy letelepedési, menekülési, munkavállalási, hivatalos, turista vagy egyéb szándékkal érkeztek-e meg. Magyarnak lenni ma nem állampolgárság kérdése. Ki az az ausztriai magyar, akivel az említett felmérés során találkoztam, illetve figyelembevéve azokat az országokat ahol élünk, Európában találkozhatunk? Vannak-e a társadalmi életben megnyilvánuló sajátosságaik?

Mióta él Ausztriában?

1905. Még az Osztrák-Magyar Monarchia idején Bécsben élő magyar szülők itt született gyermeke, akinek családja részese volt a multszázadvégi nagy, elsősorban gazdasági előjelű kivándorlási hullámnak. A századforduló óta napjainkig működő bécsi — akkor floridsdorfi — Magyar Munkás Egyesület és a Grazi Magyar Egyesület ezekben az években, soraikból alakult meg.

1914-19. Az Első Világháború éveiben katonák, a Tanácsköztársaság kikiáltása után, majd annak leverését követően menekültek érkeztek nagyobb számban.

1921. A Trianoni Békeszerződés után a mai Ausztriába költözöttek és azok a burgenlandi magyarok, akik lakóhelyükön maradtak ugyan, de a megváltozott határ következtében « utódállamba » kerültek.

1930. A 30-as években ismét megnövekedett az USA-ba kivándorlók száma, közülük többen Ausztriában rekedtek. Az előzőleg megérkezettek leszármazottai.

A nemzetiszocializmus uralomrajutása után, még a megszállás éve (1938) előtt több, elsősorban zsidóvallású magyar vándorolt be Ausztriába, majd kényszerült innen továbbmenekülni.

1944. A Második Világháború végén a front előtt haladva katonai alakulatokat megelőző hivatalnokok, nagyszámban el-

magyarosodott népi németek, vagy magyarul is beszélő és értő németek, erdélyi szászok érkeztek az országba.

1945. A Második Világháború után több háborús bűnös volt az Ausztriába érkezők között.

1946-47. Az elsősorban németszármazású — és német anyanyelvű magyar állampolgárok kitelepítése. A háború következtében Ausztriába került magyarok száma minden bizonnyal meghaladja a 250.000-t. 1948. január 1.-én közülük már csak kerek 30.000 személyt tartanak Ausztriában magyar menekültként nyilván.

1948. A fordulat éve után és az ún. « hidegháborús években » évente átlag kétezer magyar érkezett Ausztriába.

1956-57. Október 23 után előbb elsősorban az 1948 után kialakult államapparátus tagjai (pl. Mihályfi Ernő), majd november 4-e után, 1957 végéig, összesen 211.726 személy. Közülük kb. 15 % visszatért Magyarországra. Túlnyomó többségük azonnal, a kijövetelt követő hetekben (pl. a november 4.-i déletőtti, soproni pánik menekültjei), míg kisebbik részük az elkövetkezö 10-15 év során, elsősorban tengerentúli országokból tért vissza Magyarországra.

1958. A napjainkig évente emelkedő számmal érkező ún. « új menekültek ». Számuk az utolsó három esztendőben évente mindíg meghaladja az ezret. A Magyarországot az utolsó 3-5 évben kivándorlási engedély nélkül elhagyók számát évente 5.000 személyre becsülöm. Közülük 1.500-1.500 Ausztriában és Olaszországban kér politikai menedékjogot, míg 2.000 együttvéve a többi államokban.

1968. Augusztustól kb. 1969 végéig csehszlovákiai magyarok.

1970. Román turistacsoportokkal érkező romániai magyarok.

A fentieken kívül, évszámokhoz nehezen rögzíthető nagyobb létszámú csoportok, akik közül többeknél végleges letelepedésről nem beszélhetünk.

a) *A vendégmunkások.* Jugoszláviából, elsősorban a Vajdaságból, de Horvátországból és a Muraközből is érkező munkás és parasztszármazású fiatal jugoszláviai magyarok, vagy magyarul is beszélő, értő vagy magyarérzelmü vendek.

b) *A visszatelepülő nyugdíjasok.* Nyugati országokból, elsősorban az USA-ból 20-50 esztendő után, nyugdíjas korban érkeznek a szülőföldhöz közeli Ausztriába és főleg Bécsben, Grazban, Salzburgban, Kismartonban vagy Felsőőrött telepednek meg. Soraikból halt meg 1972. 4.4.-én Bécsben az aggastyán Fenyő Miksa.

c) *A hivatalosak.* Többségük « csak magyar » állampolgársággal rendelkezik, vagy magyar állami alkalmazott Ausztriában. Számuk kb. 600-ra tehető. (A bécsi Magyar Nagykövetség, az ENSZ bizottságok delegátusai, az IBUSZ, a MALÉV, a MAHART, a KULTÚRA (Novák Rudolf volt magán könyvkereskedése), az MTI, a Collegium Hungaricum, a kereskedelmi vál-

lalatok stb. bécsi megbízottjai és vidéki kirendeltségei.) Ebben az összefüggésben kell megemlíteni az Ausztriában tanuló magyar diákokat, az ösztöndíjasokat, a kutatókat, a szerződéses művészeket stb.

d) *A turisták.* A keletről nyugatra és a nyugatról keletre utazók. Az Ausztrián rendszerint kétszer átutazó, ideiglenesen itt-tartozkodók. A turistaforgalom következtében létrejött házasságok magyarországi, szlovákiai, romániai és jugoszláviai magyarjai.

A fenti, kiegészítő kategoriába nem sorolhatók a következők:

e) *Akik a magyar nyelvet értik* de nem használják. A k.u.k. idők utolsó szemtanúi, akik valamilyen oknál fogva tudatosan nem akarják vagy szégyenlik használni a magyar nyelvet.

f) *Akik a magyar nyelvet megtanulták,* és azon keresztül magyarérzelműekké váltak. A nemzetiségi vegyesházasságoknál többesetben ők az « idegen », vagyis a magyar kultúra hordozói.

g) *Akik Kelet-Európában népi németeknek számítottak* vagy annak vallották magukat, Ausztriában viszont magyarokká váltak.

h) Sajátos csoportot alkotnak *az ún. « ausztromagyarok »* (Austromagyaren), vagyis a Burgenlandban született magyarok hivatalosan el nem ismert, csak az Emberi Szabadságjogok Osztrák Ligája által nyilvántartott nemzetiségi ill. kisebbségi csoportja. Közülük többen faluról városba, főleg Bécsbe és Grazba költöztek. Gyermekeik és unokáik gyakran őrzik őseik kultúráját.

A magyar köznyelv.

Az osztrák népszámlálási íveken nem szerepel az « anyanyelv » rovat. A keleti, Burgenland tartomány kivételével a magyar köznyelv (Umgangsprache), vagyis a hetköznapokban általában használt nyelv, a statisztikai kimutatásokban 1961. óta nem szerepel.

Az *1951. évi népszámlálás* adatai szerint Burgenlandban a lakosságnak Felsőőrött 48 %-a, Felsőpulyán 58 %-a, Alsóőrött 80 %-a és Őriszigeten 91 %-a vallotta a magyart köznyelvének. Ugyanezt tette a nezsideri járásban Lajtakata község lakosságának 14 %-a, Boldogasszony 12 %-a és Mosonbánfalva 11 %-a. Burgenlandban számuk összesen 5.251, vagyis a tartomány összlakosságának 1,9 %-a. Azonos esztendőben Bécsben 1.039, Grazban 154, Salzburgban pedig 590, az egész országban 11.176 személy volt magyar köznyelvű. (A menekült ügy kimutatás szerint 1951. június 1.-én az ausztriai magyar menekültek száma 22.186 volt).

Az *1961. évi népszámlálás* adatai szerint Burgenlandban, 1951-hez viszonyítva 7 %-al növekedett a magyar köznyelvet beszélők száma. Ez az 5.642 személy a tartomány lakosságának 2,1 %-át jelentette. A növekedés az 1955-ben megkötött Osztrák Államszerződéssel és az 1956-os nagy bevándorlással magyarázható.

Az *1971. évi népszámlálás* adatai még nem állnak rendelkezésre. A Burgenland füzet előreláthatólag 1972. decemberében jelenik meg. Az 1961. és 1971. évi népszámlálás kiértékelésénél a horvát és a szlovén köznyelvet csak Stájerország, Karintia ill. Burgenland bizonyos járásaiban tüntetik fel.

Az ausztriai nemzetiségek népszámlálási adatai.

(A tartomány összlakosságához viszonyítva % arány jelzi az egyes nemzetiségek nagyságát).

	1951	1961
szlovénok	42.095 (8,8 %)	25.472 (5,1%)
horvátok	34.471 (12,5 %)	28.126 (10,4 %)
magyarok	5.251 (1,9 %)	5.642 (2,1 %)

A felmérés alapján napjainkban — meggyoződésem szerint — Bécsben 90.000, Grazban pedig 15.000 ember ért magyarul. A bécsi magyar római katolikus Egyházszociológiai Intézet 1969-ben az Ausztriában élő magyarok számát 70.000-re becsülte, de ennél az adatnál nyilvánvalóan nem a magyar nyelv megértése volt a kritérium. (Az 1968/69-ben Bécsbe érkező csehszlovákiai magyarok érdekes és váratlan tapasztalata szerint a « cseh hivatalnok-város » hírében álló Bécsben könnyebben és többször boldogultak a magyar nyelvvel, mint a szlovákkal).

Ki a magyar?

Ha felvetjük a kérdést az ausztriai magyarnak: « magyarnak vallja-e magát? », a túlnyomó többség azonnal nemleges választ ad, osztráknak vallja magát. Válaszát a legtöbb esetben állampolgárságára való hivatkozással indokolja meg, adott esetben magyar nyelven. Mivel e jelenségnek bizonyos mértékig « kifelé » történő állásfoglalásával állunk szemben, a kérdés további vizsgálata szociológusok és pszichológusok feladata. Megfigyelhető, szemben az általános európai gyakorlattal, pl. a keresztnév önkéntes, azonnali lefordítása német megfelelőjére. Hivatalokban telefonbeszélgetések alkalmával magyarok gyakran egymás között kerülik a magyar nyelv használatát. Ugyanakkor viszont pl. más «nyugati» nyelv használatát szalonképesnek tartják. A jelenségnél az egyenlőségnek, az emberi szabadságjogoknak egy sajátos, meg nem követelt, sőt gyakran még hátrányokat is maga után vonó feladásáról van szó. Mindez, és itt válik a probléma kérdésessé, nem jelenti még azt, hogy azonos személy « befelé », vagyis baráti és családi körben a legnagyobb természetességgel ne vallaná magát « nagy » magyarnak. Mi ennek az oka? Sajátos nyelvi kisebbrendűségi érzéssel van csupán dolgunk? Bécsben nemrég az egyik megbeszélésen az elszigetelődés

és teljes beolvadás végleteivel szemben a résztvevők a természetes beilleszkedést tartották az egyedül járható európai útnak. Cirkuszokban fellépő vándorszínészek helyezték el egykoron gyakorta csontidomításnak kitett kisgyermekeiket az alvás idejére hordókba. Sorsuk negatív előjelű emigráns sorshoz hasonlítható. Az elszigetelődés és a görcsös teljes beolvadni akarás vajon nem egyaránt az önbizalom hiányára mutat és a sehova-sem-tartozás getto ill. hordó-komplexusához vezet?

Ki tehát ma magyar Ausztriában? Van-e egyáltalában a válaszadáshoz olyan meghatározó jelző amely elfogadható, mert átfogó és nem elválasztó. (A legtöbbször használt jelzők: emigráns, külföldön élő, kisebbségi helyzetbe került, nemzetiségi, vagy a hivatalos burgenlandi «ausztro-magyar». Oskar Helmer volt osztrák belügyminiszter beszélt gyakran « magyar ausztriaiak »-ról, *ungarische Österreicher*). Mi a jelzővel való ellátás kritériuma és ki állapítja meg azokat? Történhet-e változás a jelzők terén, s mitől függ az? Összeköttetéstől, gazdasági helyzettől, nyugati hírnévtől és sikertől? Politikai áramlatoktól vagy taktikai húzásoktól? Nyitva hagyom a kérdést, nem akarva a vele ügybuzgón vagy hivatásszerűen foglalkozó hatóságok, gyakran változó asztaltársaságok vagy a szilveszteri kabarét sugárzó 7-es stúdió kenyerét elvenni és többek szórakozását meghiusítani. Sajnálatos módon amúgy is vidám-szinpad jellegű a kérdésnek szokványos felvetése, tárgyalása és prezentálása.

Hozzászólásom címének megfogalmazásához a nyelvhasználaton túlmenően európai magatartást tanusító, a magyar kultúrkörrel kapcsolatot tartó és a közösségi gondolkozásra — legyen az nemzetiségi, népi vagy nemzeti — hajlamos magyarokra gondoltam. Tudom, hogy ennek megfogalmazásakor azonnal a közhangulat ellenállásával kell számolnom. Azonnal jelentkezik az utilitarista, aki a magyar közösséget megtagadva, öntömjénezéssel igyekszik magának olykor még a legszűkebb baráti körben vagy befogadó állambeli és keleti hatóságok előtt vélt előnyöket szerezni. Mindent ami magyar ügy és érdek, természetesen annak tárgyi ismerete nélkül elutasít, ezt szóban és magatartásban megfogalmazva éli. Önmagát külvilágától, abban « egykori » honfitársaitól, azok sorsától elkülönítí, a közösségtől visszahúzódik, annak kérdéseivel még gondolatban sem foglalkozik, nehogy vélt nyugalmát, kényelmét vagy egyre növekvő gazdasági jólétét, esetleg nemzetközi állását és tekintélyét áldozatot váró módon megbolygassák. Bizonyára megértik, ha velük az elkövetkezőkben különösképpen nem kívánok foglalkozni, a szavukra, szerepükre sem leszek az általános

tolerancia tisztességes követelményein túlmenően tekintettel. Palágyi Lajos írta a századfordulón:

Magyar, ki honát megveti,
És mindent, ami nemzeti
Mindegyre szid, mindegyre mar:
Óh az még nem nemzetközi,
Csak rossz magyar.

Megfelelő helyzet és időbeli áttétellel inkább figyeljünk Illyés Gyulára, mondanivalójából a holnap számára levonva a tanulságot.

« A nemzeti kérdést minden vonatkozásban óriási jelentőségűnek tartjuk. Nem hisszük, hogy a társadalmi szabadságért folyó harc összeütközhetne a nemzeti szabadsággal. Nem erőltetjük senkire a nemzeti érzést. Elképzelünk embereket, akik megvannak nélküle, tisztelni is tudjuk őket. De tiltakozunk az ellen, hogy azok akikben nincs meg ez a nemzeti érzés, a nemzet nevében szóljanak vagy cselekedjenek; nemcsak a nemzetet vezetik félre, hanem a többi nemzetet is. Félrevezetik önmagukat is!

A nemzet a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és a közös kultúrában megnyilvánuló lelki sajátosságnak történelmileg kialakult tartós közössége.

Aki nem tagja a tartós magyar közösségnek, aki nem érzi — főleg nem akarja érezni — a magyar lelki sajátosságot, aki mindenekelőtt nem a közös magyar kultúrában akar élni, az attól még kitűnő ember lehet... De csalatkozik és szándéktalanul is csal, ha önvizsgálat nélkül épp ott akar tevékenykedni, ahol a nemzet legféltettebb ügye forog kockán, ahol már-már az ösztönnel és idegzettel kell pillanatonként eldönteni, mi a magyar érdek, a magyar igazság — mi kell a magyarnak. Az út itt válik ketté.

A század új közösségi keretet teremt. A nemzet világszerte közösségi keret. Emberi föladat, hogy a magyar nemzet közösségi keretét megújítsuk, korszerűvé tegyük ». (*Szabad Szó*, Budapest, 1945. augusztus 20.).

A felvetett kérdésre önmagam számára ezekután adódik a válasz az illyési tétellel: « nemzetemhez... azzal óhajtok tartozni, hogy *vállalom*. Valósággal vállalni kényszerülök. Mégpedig minél sanyarúbb helyzetben van, minél kevesebb jóban tud részeltetni annál inkább ». Illyés Gyulát követve, mennyivel inkább kell egy magát kereszténynek nevezett konferenciának a sorsközösség vállalásának sanyarú kenyerét önmaga számára kritériummá tennie. Meggyőződésem, hogy az illyési « nemzet vállalást » — tegyük hozzá újszövetségi áttétellel az « egymás terhének vállalását » — a legkülönbözőbb országokban és életterületeken élve egyéni, személyes döntés alapján, elsősorban önmagam számára kimon-

dottan, de meg is fogalmazva, Nyugat-Európában a mindennapokban szabadon élhetem. Nem kell hozzá magyar társadalmi közösség vagy baráti kör. Természetesen nem árt ha adódik, de illyési és újszövetségi értelemben. Csak egyéni döntés szükséges. Ezekután: azt nevezem európai magyarnak, aki az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata értelmében, anélkül, hogy azzal bárkinek is ártani akarna, többségi kisebbségi vagy szórványhelyzetben, állampolgárságtól és országhatártól függetlenül; továbbá függetlenül osztályra, vallásra, fajra, nyelvre, egyesületre, pártállásra, emigrálási látogatási vagy visszatérési időpontra vállalja a saját nemzetével és népével a magyarul beszélők és értők európai sorsközösségét.

Magyar vonatkozású kapcsolatok

Az említett látogatások felmérése alapján ezekután néhány megjegyzést fűzök az ausztriai magyaroknak magyar személyekhez, egyesületekhez, utazások formájában anyaországukhoz, az irodalomhoz, a sajtóhoz és a családi életben a magyar nyelvhez való kapcsolataikhoz.

1) *Kapcsolat személyekkel*

	Bécs	Gráz	Salzburg	összesen
rendszeresen	191 (70 %)	35 (69 %)	11 (50 %)	237 (68 %)
ritkán	25 (9 %)	6 (11 %)	6 (27 %)	37 (11 %)
nem	39 (15 %)	5 (9 %)	3 (14 %)	47 (14 %)
ismeretlen	17 (6 %)	6 (11 %)	2 (9 %)	25 (7 %)
	272 (100 %)	52 (100 %)	22 (100 %)	346 (100 %)

A jelzett városokban a magyarok 70-80 %-a a legtöbb esetben 3-4 családot vagy barátot magába foglaló közösséget alkot. A környezet társadalmi szokásait átvéve ezekben a sejtekben ápolják eggyüvétartozásukat. Szabadidejükben gyakran találkoznak (közös esti vagy hétvégi programok, közös szabadság és turistautak, együtt beszélik meg a köznapi eseményeket, sport, mozi, színház, kártya, televízió stb). Bécsben és Grázban kapcsolattartásukban jelentős helyet foglal el a magyarországi rádió és televízió, valamint az újvidéki rádió magyar adása. Az osztrák életbe történő beilleszkedéssel egyenes arányban szűnik meg a külföldi rádióállomások magyar adásainak hatása.

A magyar köznyelvben szaporodnak a germanizmusok, a szakkifejezéseket egyre inkább a német megfelelőjük helyet-

tesíti. A nyelvkeverés más nyugati országokban élő magyarokhoz viszonyítva a legtöbb esetben elviselhető. A magyarországi magyar nyelv éneklő mivolta a letelepedést követő évek számának növekedésével megszűnik, míg a csehszlovákiai, jugoszláviai vagy romániai magyarok tájszólása örvendetes módon hosszabb életű.

A munkahelyen, a családban, és a hétvégi szabadnapokon gyakori kapcsolattartás és családi körben a magyar nyelv állandó használata következtében az ausztriai magyarok valójában kisebbségi helyzetben élnek, de nemzetiségi kérdésekkel csak nagy ritkán foglalkoznak. Magyarnak lenni a közgondolkodásban általában « nyelvében él a nemzet » jelszó alapján, nyelvhasználatot jelent. Ehhez párosulnak általános magyar szokások és a magyar konyha. Ausztriában a környezetbe való beilleszkedés a legtöbb embernek nem jelent nagyobb nehézséget, mert a magyar a « prominens idegen », a « prominens » személynek és az « idegennek » kijáró minden inkább előnyével mint hátrányával egyetemben.

2) *Kapcsolat egyesületekkel*

	Bécs	Gráz	Salzburg	összesen
rendszeresen	39 (15 %)	11 (20 %)	1 (5 %)	50 (15 %)
nem	105 (39 %)	25 (50 %)	14 (65 %)	144 (41 %)
ismeretlen	128 (46 %)	16 (30 %)	7 (30 %)	151 (44 %)
	272 (100 %)	52 (100 %)	22 (100 %)	346 (100 %)

A jelzett városokban a legjobb esetben 20 % szerez tudomást magyar egyesületek működéséről. Azok szerepe általában nem beszédtéma, amennyiben mégis előkerül, úgy inkább a negatív jelenségekre terelődik a szó (cívódások, sértődések, megszólások, utazási irodává válás, belépési nyilatkozat aláírása olcsóbb magyarországi vízumért stb). Az egyesületi élettel kapcsolatban lévők közül csak 5 % hajlandó azokban szerepet vállalni, míg az azoktól magukat távoltartók 14 %-a magatartását tudatosan megfogalmazta. Az egyesületi rendezvények színvonala ritkán beszédtéma. Közvéleményt formáló szerepük csekély mértékben csak Grázban van. Bécsben a magyar római katolikus egyházközséghez közelálló Szent István Egyesület báljának és a Collegium Hungaricum könnyebb műfajú rendezvényeinek van csak jelentősebb visszhangja.

Az egyesületek életével kapcsolatos általános tartózkodással szemben — noha állásfoglalásukat magam is osztom — megjegyzendő, hogy azok léte önmagában véve nem elve-

tendő. Arról a tényről van csupán szó, hogy a Nyugat-Európában élő magyarok élnek az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének 1948. december 10-én a már említett Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában elfogadott és kinyilvánított jogokkal (20. cikk.: 1. A békés szándékú gyülekezési-és egyesülési szabadság minden ember joga. 2. Senki sem kötelezhető bármely egyesületbe való belépésre). Ugyanakkor minden ember joga, hogy az egyesületektől távoltartsa magát, vagy meggyőződése megváltoztatása után, élve ezzel az alapvető emberi joggal, az egyesületekből mindennemü hátrányos következmény nélkül (megszólás) kilépjen, vagy ha akar, békés szándékkal új egyesületet alapítson. Aligha hiszem, hogy napjainkban új magyar egyesületekre lenne szükségünk Európa-szerte és nem lenne bőven elegendő a meglévők egynegyede. Azok életét is elegendő nagy feladat lenne kellő és igaz tartalommal megtölteni. A különböző előjelű egyesületek működésében a legtöbb nehézséget főleg az okozza, hogy azok önmagukat azonosítják a helyi város magyar kolóniájával, s így képviselni akarnak. Ez a jelenség megfigyelhető pl. Bécsben a Collegium Hungaricum patronálását élvező Magyar Munkás Egyesületnél ugyanúgy, mint a város *magyar* arisztokrata köreiben. Ez a megjegyzés kizárólag a fenti jelenségre kívánja a figyelmet felhívni és főleg az utolsó 1-2 évben nagymértékben megjavult bécsi Collegium Hungaricum rendezvényeinek műsortervét kívánja távollétükben bírálni.

Az egyesületeink magatartására jellemző, a nemzetben vagy népben való gondolkodás számukra a legtöbb esetben ismeretlen. Képviselni akarnak, de a magyar kultúra szolgálatában lemaradásuk évtizedes. Nagy általánosságban eljárt felettük az idő, mert a szervezetesdi magyarkodás — «Világ» — vagy egyéb szövetségeken kívül vagy belül — az ausztriai magyarok túlnyomó többségétől idegen, elsősorban azért, mert Ausztrián kívüli érdekeket követnek. A képviseletre súlyt helyező egyesületek ellenében felvetődik a kérdés: kit képviselnek, miért, kinek a megbízásából, mennyiért stb.?

Végzetes következménnyel járhat ha az európai magyar egyházközségek és azok egyháztanácsai a maguk módján előbb vagy utóbb felveszik az egyesületi életet jellemző sajátosságokat, azoktól tudatosan nem különítik el magukat és nem az egyes ember szolgálatát, hanem az egyes egyesületek kiszolgálását tartják adott esetben még egyházi feladatuknak is.

3) *Kapcsolat az anyaországgal*

A jelzett városokban általános beszédtéma az anyaország, elsősorban Magyarország felkeresése, de Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia is számításba jön, 80 %-ra tehető azok száma, akik már több ízben felkeresték szülővárosukat.

	Bécs	Gráz	Salzburg	összesen
rendszeresen	17 (6 %)	5 (10 %)	—	22 (6 %)
gyakran	43 (16 %)	9 (20 %)	1 (5 %)	53 (15 %)
szükség esetén	89 (32 %)	11 (21 %)	9 (40 %)	109 (32 %)
eddig nem	70 (26 %)	11 (21 %)	6 (27 %)	87 (25 %)
tudatosan nem	26 (10 %)	8 (14 %)	3 (14 %)	37 (11 %)
ismeretlen	27 (10 %)	8 (14 %)	3 (14 %)	38 (11 %)
	272 (100 %)	52 (100 %)	22 (100 %)	346 (100 %)

Kb. 10-10 % évente tíznél többször, vagy személyes döntés alapján még sohasem kért turista vízumot. A Magyarországra látogatók természetesnek tartják, hogy nyugati állampolgársággal rendelkező személy élhet az emberi szabadságjogok adta lehetőséggel és látogatóként hazájába utazhat vagy végleg hazatérhet (14. cikk 2. Minden embernek jogában áll minden országot, beleértve hazáját is elhagyni, valamint hazájába visszatérni).

Amikor a látogatások tapasztalatai alapján a turista utazások kulturális, családi és nyelvi szempontból való felbecsülhetetlen jelentőségére a figyelmet felhívjuk, ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy sajnálatos módon rossz idegenforgalmi propagandának tűnik, ha olykor kettős állampolgárokat a határátlépést követő útlevélvizsgálatok során külön is figyelmeztetnek arra, hogy « ugyebár tudja, hogy Önre ebben az országban elsősorban ennek az államnak a törvényei kötelezők és érvényesek! ». Mintha ez más országban másként lenne! Az ilyen és hasonló jelenségek, valamint a többször erőltetett konzuli útlevéllel való ellátási szándék miatt határozta el valószínűleg a közelmúltban Ausztria illetékes szerve, hogy osztrák állampolgárságot csak akkor ad magyarországi menekültnek vagy idegennek, ha az előzőleg igazolja a magyar állampolgárság kötelékéből történt elbocsájtását.

Többek sértőnek tartják, ha az Ausztriában élő « magyar ausztriait » a baráti Magyarországon idegenként és Boldizsár Iván szavai szerint « forgatják ». « Ha a külföldi vendéget — írja Boldizsár Iván a *Népszabadság* 1971. július 25.-i számában — elsősorban valutaszerző fejőstehénnek tekintjük, akkor mindegy, mit mutatunk neki, fődolog az, hogy ideadja a pénzét. Ezért általában nem azt mutatjuk be Magyarországról, ami igazán érdekes

és értékes, hanem azt, amiről azt gondoljuk, hogy a fejőstehenet bővebb tejelésre készteti; ál-régi csárdákat, tavaly felrakott zsuptetővel, lajbiba öltöztetett népzenészeket, bokorugrószoknyás pincérlányokat és hozzá, a stílustalanság tetejeképpen, az Interturist francia illatszereit és skót rozspálinkáit csak valutáért, ladies and gentlemen». Fiaim egyik orvosa említette nemrég: olyan országba, ahol előírják, minimálisan mennyit kell naponta költeni, nem utazik. Noha szabadsága alatt a megadott összeg háromszorosát szokta kiadni. Idegenforgalmi szakemberek, pszichológusok tanácsát kikérve, Magyarországon talán elgondolkozhatnának ezen egyszer és konzultálhatnának jugoszláviai és romániai kollégáikat.

4) *Kapcsolat az irodalommal*

Szerény kisebbséggel szemben a nagy átlagnál az osztrák életbe történő beilleszkedéssel valamint a gazdasági jóléttel egyenes arányban szűnik meg az érdeklődés a magyar irodalom, de általában a kultúrjavak iránt. Ennél a jelenségnél fontos tényező az Ausztriába került magyarok egynyelvűsége. Kezdetben, miközben a közösséget megkövetelő népdalanyag hamar passzív tudássá sorvad, még fontos szerepe van a magyar betűnek, elsősorban a régi módszereket követő nyelvoktatásban, de ez csak ideig-óráig tart.

a) *Magyar könyvek:*

	Bécs	Gráz	Salzburg	összesen
sok, jó könyvtár	11 (4 %)	—	—	11 (3 %)
több	41 (15 %)	6 (11 %)	1 (4 %)	48 (14 %)
néhány	108 (40 %)	20 (39 %)	9 (40 %)	137 (40 %)
semmi	82 (30 %)	18 (37 %)	8 (39 %)	108 (31 %)
ismeretlen	30 (11 %)	8 (13 %)	4 (17 %)	42 (12 %)
	272 (100 %)	52 (100 %)	22 (100 %)	346 (100 %)

A jelzett városokban a legalacsonyabb becslés szerint 80 % nem olvas magyar könyveket. Néhány kedvesebb kötetét az áttelepülők idővel megküldetik maguknak, vagy látogatásaik során magukkal hozzák. Az Ausztriában élő magyarok magyar könyveket *a)* turistalátogatások során vendégeikkel hozatnak vagy kiküldetik, *b)* látogatások során Magyarországon vagy Jugoszláviában veszik meg. Nyugat-európai magyar könyvkiadók, valamint a budapesti Kultúra Könyvterjesző Vállalat bécsi lerakata (Novák Rudolf volt magán könyvkereskedése) elsősorban a magas árak miatt csak szerény látható eredménnyel dolgoznak. Örvendetes jelenségként könyvelhető el, hogy ma már Magyarországon többen megfogalmazták, hogy a budapesti Kultúra nem tud-

ja kielégítően megoldani a magyar könyvterjesztést. Ennek legfőbb oka: a valutaszerzési vágy megelőzi a kultúrmissziót. A magyar nyelvű ponyvairodalom külföldi exportja is felettébb kétes törekvés. A « Magyarok Világszövetségével » együttműködő egyesületek könyvtárainak « ingyen-könyvvel » való ellátása nem látszik eredményre vezető próbálkozásnak. Hol működnek ugyanis Európában eredményesen, széles körökben ismert magyar kölcsönkönyvtárak, magyar kultúrális intézmények, amelyek olvasótermeit könyvekért és újságokért felkeresik az olvasók?

b) *Magyar újságok és folyóiratok:*

	Bécs	Gráz	Salzburg	összesen
van	87 (31 %)	13 (26 %)	6 (26 %)	106 (31 %)
nincsen	108 (40 %)	29 (54 %)	11 (50 %)	148 (43 %)
ismeretlen	77 (29 %)	10 (20 %)	5 (24 %)	92 (26 %)
	272 (100 %)	52 (100 %)	22 (100 %)	346 (100 %)

A jelzett városokban a legmagasabb becslés szerint a magyarok 70 %-a nem járat magyar ujságokat. A legelterjedtebb lapok, amelyekkel találkoztam, az ún. « ingyen-újságok », amelyek rendszeres megérkezésének nem előfeltétele az előfizetés (budapesti Magyar Hírek, nyugati egyházi lapok: a katolikus Életünk, a protestáns Útitárs). Olvasottság tekintetében Ausztriában az « előfizetéses lap »-ok között az első helyen a bécsi Magyar Hiradó áll. A naponként érkező nyomtatványok tengerében az olvasó nem sokra becsüli az ingyen-lapokat, a reklám-árút. Jelentőségük mégsem csekély. Sokszor a címzettek kizárólag közvetítésükkel jutnak magyar betűhöz, s szórványokban a magyar kultúrával rajtuk keresztül tart csak kapcsolatot az olvasó. Jobban kellene ezt tudatosítaniok az « ingyen-lap »-ok szerkesztőinek. Irodalmi lapjainkat kivéve (Új Látóhatár, Irodalmi Újság, Katolikus Szemle, Magyar Műhely) a magyar lapok nívóját egybevetve a másnyelvűekkel, gyakran az az érzésem, hogy a cikkírók a magyar lapokban helyezik el a másnyelvűektől visszautasított írásaikat. A lemaradás sokszor évtizedes. Olykor érvényes ez a legtisztességesebb lapokra is.

A fenti megállapítások fokozott mértékben állnak nyugati egyházi lapjainkra. Nem hiszem, hogy európai magatartású magyarok az Életünket vagy az Útitársat el tudnák fogadni a sajátjukénak. Nem érv, mert nem igaz, hogy többre nem telik. Az "ahogy lehet" reményiki elv nem alkalmazható. A semmi olykor jobb a rossznál, mert legalább nem rombol, nem járat valamit le, nem vált ki ellenszenvet, nem áruló.

Európai módon szót értve vajon nem lehetne egyszer arra gondolnunk, hogy bőven elegendő feladat lenne Nyugat-Európában hat magyar ujság, illetve folyóirat eltartása? Melyek lennének ezek? 1) Két politikai, társadalmi lap napilap jelleggel, ha nagyobb időközben is jelenik meg. Közülük az egyik nyugat-európai értelemben haladó, a másik konzervativ lenne. 2) Két irodalmi lap, az egyik hetilap jellegű, ha nagyobb időközben is jelenik meg, míg a másik folyóirat lenne. 3) Az egyházak két lapja, egy-egy katolikus és protestáns, mindegyik értelmiségimelléklettel. Voltaképpen nem lenne nehéz e hat számításba jövőés meglévő lapot megnevezni, amelyek szerkesztői talán közösen még sohasem találkoztak egymással!?

A magyar kultúrával való kapcsolat ápolásánál a legnagyobb jelentőségük a magyar irodalmi esteknek van. Minél kevésbé egyesületi keretben rendezik meg őket, minél többször nyílik alkalom az íróval való személyes beszélgetésre, ún. "Író-olvasó találkozóra", annál eredményesebbek. Az írók kézről-kézre adásának lehetősége, a velük folytatott baráti beszélgetés eleve biztos siker. A dedikált könyvet nemcsak tulajdonosa, de annak ismerőse is elolvassa. Igy "betör" az összejáró családokba a magyar betű. Az irodalmi esteket ilyen esetekben sokszor azok keresik fel, akik különben nem járnak semmiféle ún "magyar" összejövetelre. Legyen meg azért az irodalmi esteket megillető "rang" a helyiségválasztásnál.Ezen a téren is érdemes tudatosan szabotálni minden dilettantizmust. Ezek az irodalmi estek tehetnek a legnagyobb szolgálatot az egyetemes magyar kultúrának, de általában az európai kulturális életnek is. Megeleveníthetik fordításirodalmunkat. Ha beszédtémává válnak az irodalmi estek, amikor a távolmaradás "lemaradást" jelent, amikor az emberek érdeklődnek utánuk, jó úton járunk.

Remélhetőleg a jövőben az irodalmi estek rendezésénél egyetlen kelet-európai ország részéről sem merülnek majd fel ujabb adminisztrációs nehézségek. Sajnálatos lenne ha ezen a téren továbbra is éppen a magyarországi szerzők maradnának le más kelet-európai országokban élő magyar köznyelvű kollégáiktól.

Könyvterjesztésünk és *könyvkiadásunk* jövőjét biztosítanunk kell. A rangot és nívót igénylő mini-kiadók talán összeállnak egyetlen több, de nem túl sokszínü kiadó köré. A számításba jövő folyóirat is megkönnyíthetné ezt a kibontakozást, ha *irodalmi, művészeti és kritikai* folyóirattá alakulna át és politikai tanulmányait, elsősorban a memoáranyagra gondolok, évente egy számban összpontosítaná. Minden szervezeti elképzelésnél tudatában kell lennünk,

hogy kultúrértékeink terjesztése Európában csak embertől emberig lehetséges. Minden más terv: kegyes álomnál alig több.

5) *Kapcsolat a magyar nyelvvel a családban*

(1956-1970 között)	Bécs	Gráz	Salzburg	összesen
Élettárs magyar	38	7	1	46
osztrák vagy más	38	16	6	60
	76	23	7	106
megtanult magyarul	3	—	—	3
ért magyarul	10	1	1	12
nem tud magyarul	25	15	5	45
	38	16	6	60

Gyermek magyar nyelvtudása
a) magyar élettársak,
b) osztrák vagy más élettárs

a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)
27	5	7	3	1	1	35	9
6	2	—	2	—	—	6	4
2	2	—	1	—	1	2	4
2	17	—	8	—	3	2	28
1	12	—	2	—	1	1	15
38	38	7	16	1	6	46	60

A gyermekek magyar nyelvre való tanításánál a legnagyobb szerepe a családnak van. Mindegyik szülő megkárosítja gyermekét, ha megfosztja őt az általa beszélt nyelv bármelyikétől is. A kétnyelvűséggel minden gyermek meg tud birkózni, feltéve ha a szülő is vette magának a fáradságot és jól megtanulta környezete nyelvét. A befogadó állam nyelvének ismerete minden állampolgárának és állandó lakójának természetes kötelessége ugyanúgy, mint az állam részéről a kisebbség, ill. a nemzetiség nyelvi egyenjoguságának biztosítása és támogatása. Tizenkétéves korig a háromnyelvűség a jövő Európájában általános gyakorlat lesz. Ennek fel nem ismerése vétkes pedagógiai mulasztás.

A nyelvtanulásban döntő jelentősége van a magyar környezetben történő nyelvhasználatnak (rokonlátogatások, turistautazások, nemzetiségi vidékek felkeresése pl. Burgenlandban az Őrség, nyári táborok stb.). Ezen a téren a szülők

Ausztriában — Gráz kivételével — ausztriai és magyarországi magyar szervektől, egyesületektől és egyházaktól vajmi kevés, mondhatni semminemű segítséget eddig nem kaptak.

Az európaiság mint követelmény

Dosztojevszkij mondta egyszer: « tulajdonképpen csak az oroszok igazán európaiak: mert a francia, a német európainak születik, de az orosz számára az európaiság erkölcsi cél, ami felé törekedni lehet ». Egymásközti szóértésünk egyetlen lehetőségét európaiságunkban látom. Követelménynek tartom. Mindennapjainkban sokszor még előfeltételeihez sem jutott el népünk. Hol vagyunk például egymás között a toleranciától, amikor pluralizált európai társadalmunkban vele önmagában véve már nem sokra juthatunk? Dévénynél elhagyva a Kárpátokat mi az oka annak a kollektív tudatalattinkban meggyökerezett kisebbrendűségi érzésünknek, amely oly gyakran elevenen él még közöttünk? Nemzeti örökség a környező népekkel szembeni számos előítélet? A mindent önmagunkhoz hasonlítani akaró gettómivolt? Elszigetelődési hajlamunk megnyilatkozása ez? Ugyan mire jutunk vele?

« A város jólétéért » való igyekezet alapvető keresztény erkölcsi parancs. Ez azt jelenti, hogy számomra nem lehet közömbös, vajon az új gazdasági mechanizmus következtében több vagy kevesebb kenyér kerül-e a vértesketheli és vácegresi kolhozban ismerőseim asztalára, vagy más országban ahol magyarok élnek, van-e hagyma a boltokban. Nyomasztó annak tudata, hogy budapesti mérnök ismerősöm « jól átverve » az államot szegedi kiszállásaira csak repülővel hajlandó leutazni és kollégáim közül többen, ha jobb étteremben akarnak vacsorázni a Balaton partján vagy a Gundelben, mielőtt belépnének az éttermekbe német vagy angol nyelvre fordítják a szót, hogy helyet kapjanak. Vagy: vajdasági magyarok a magyarországi határállomás előtt egymással szerbül kezdenek társalogni a vonaton, mert így a magyarországi vámos nem forgatja ki csomagjaikat. Függetlenül attól, hogy használom-e, örülök, hogy épül az országban az autópálya, Batinán a Duna-híd és továbbra is aggódom, megkapja-e otthonát Marosvásárhelyen minden az árvíz következtében otthontalanná vált román és magyar? A « minél rosszabb annál jobb » elvet keresztény etikai alapon és nem reálpolitikai magatartásból kell elutasítanunk. (A nemtörődömségnek, a sajátos elnemzetietlenedésnek, a kulturálatlanságnak sajnos sok beszédes példájával találkozhatunk Euró-

pában magyar egyházközségekben is!). Ezért nem közömbös számomra, hogy a bécsi Collegium Hungaricumban központosított kulturális összejöveteleknek van-e hatásuk és eredményük Ausztriában s vajon egy liberálisabb helyiségválasztási politikával nem lehetne-e a magyar állam kultúrmissziója eredményesebb?

Szakmai, kulturális és személyes kapcsolatok építése közben így segítségemmel közvetve vagy olykor közvetlenül is pozitív értelemben magam is hozzájárulhatok a jövő építéséhez. Mindehhez még « nem kell belépni a pártba », ahogyan azt szimbolikusan egyik barátom megfogalmazta. Nem kívánhatja ezt senki senkitől (Emberi Szabadságjogok!). Ha megtenném, máról holnapra elveszteném azokat a lehetőségeket, amelyek ki nem használását vétkes nemzeti és népellenes mulasztási bűnnek tartom.

Igazuk van azoknak a névtelen franciaországi magyar foglyoknak, akik 1940-ben igazolványok hiányában hazatérésre várva így írtak: « mi magyarságunkat csak magyar nyelvünkkel, kultúránkkal és érzésvilágunkkal tudjuk igazolni, de sajnos, ma ez nem elegendő ». Ebben a korban írta Szerb Antal: « irodalmunk történetével foglalkozni... ma újra a kultúrális lojalitás kérdése. Az idegenbe szakadt magyarok ezzel tanusítják, hogy hűek maradtak a szellemhez. A közös kultúra, a közösen átélt emberi értékek tarthatják csak össze a sokfelé szétszórt magyart. Magyarnak lenni ma nem állami hovatartozást jelent, hanem az érzésnek és a gondolatnak egy specifikus módját, ami ezer év értékeiből szűrődött le: kultúrát. Minden történetírás, minden szellemtudományi munka legfőbb célja ma kulturális lojalitásra nevelni. Amíg kultúránkhoz hűek maradunk önmagunkhoz vagyunk hűek... A régiek úgy szemlélték a világot, hogy Magyarország volt a világ közepe, és a többi ország csak arra való volt, hogy Magyarország más-voltához az ellentétet szolgáltassa. Úgy viszonylanak hozzánk, mint a ptolemaiosi csillagász, (aki azt tanította - hogy a Nap forog a Föld körül-), a kopernicusihoz, a heliocentrikus csillagászhoz. Az ő előadásukban a legfőbb szerep annak jutott, hogy miben különbözik Magyarország Európától — mi azt mutatjuk meg, hogy miben hasonlít hozzá... A magyar irodalom az európai irodalom miniatür mása. A magyar értékek európai értékek: az európai-magyarnak nemcsak hogy nem kell magyar voltától elfordulnia, hanem ellenkezőleg: az irodalomtörténet megtanítja arra a legnagyobb magyar hagyományra, hogy nálunk mindíg a leginkább európaiak voltak a leginkább magyarok. A külföldieskedés éppugy, mint a magyarkodás, nálunk mindig a félműveltek és tudatlanok attitüdje volt ».

A magyar irodalom sajátos kötelessége Illyés szerint « hogy együvé tartsa ezt az egy anyanyelvű népet, ennek kultúrájáról gondoskodjék, még hozzá a legmagasabb európai szinten... A magyar irodalom európai irodalom, de a magyar nép még nem teljes jogú tagja az európai közösségnek... ezt nem érezni: elmaradottság! ». Ez ellen az elmaradottság ellen a legtöbbet Európában a szétszórtságban élők tehetnek, ha otthon - mindenütt - együtt - Európában életükben már behozták lemaradásunkat. Ha élnek az emberi szabadságjogok adta lehetőségekkel, azokat embertől emberig magyarok között is gyakorolják, s értük legjobb belátásuk és lehetőségeik szerint síkraszállnak. Mivel e jogok nem irányulnak senki ellen, ezért útközben Európában találkozhatnak mai franciákkal és angolokkal; megérthetik mit jelent Svájcban, hogy tabu a fizetés összege után érdeklődni, összefuthatnak baráti beszélgetésre románokkal és természetesen nem oláhokkal, akik számára nem kérdések sőt taszítóak az « odasugások ». Eközben rájöhetnek arra, hogy elég sokan vagyunk már Európában európai magyarok, csak különböző okok miatt eddig elhúzódtunk egymástól s most már, évek, évtizedek után érdemes lenne ismét találkoznunk. Egymásnak újra, más-emberként bemutatkoznunk, mert Európa átformált minket.

Ezek az európai magyarok az emberi szabadságjogokat védő nemzetiek, mert nem tudnak többé semmiféle tegnapra esküvő nacionalisták lenni. Egy mondat még Illyéstől: « nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért ».

1) A magyar néphez való tartozásomban Isten teremtő, gondviselő akaratát látom. Nem én választottam ezt a népet a magam számára, hanem Istentől ajándékba kaptam. Nem tartom azért véletlennek, hogy életemet Isten akaratából a magyar nép java iránti felelősségben élem. Istennek ez az akarata számomra etikai feladat. Ezért nem lehet mellékes, elhanyagolható vonása életemnek.

2) A magyar néphez való tartozásom nem lehet korlát más személy, nép, faj vagy nemzet felé. Bármilyen fajta diszkrimináció bűn Istennek egyetemes gondviselő és megváltó szeretete ellen. Az öntelt soviniszta nacionalizmus és a saját népem iránti kötelességről megfeledkező és a másokat kiszolgáló kozmopolitizmus a bűn rontása életemnek ezen a területén. Isten teremtő akaratának és a megrontó bűnnek egyidejű jelenléte miatt a népemhez való tartozás állandó küzdelmet jelent a bűn minden megnyilvánulása ellen a saját népem életében és a népek között egyaránt.

3) A népiség, a faj bálvánnyá lesz, ha külön kinyilatkoztatássá akarja azt az ember tenni Istennek a Jézus Krisztus-

ban adott külön kinyilatkoztatása mellett. Saját népemet ezért sohasem nézhetem önmagában.

4) A népek közötti feszültségeket Bábel és Pünkösd felől kell néznem. Vallom: a bűn népeket szembeállító és megrontó ereje Krisztusban elveszti hatalmát. Pünkösd a népek között a bűn okozta válaszfalak leomlását jelenti. Ezért fogadtam megértéssel azokat az ellenvetéseket, amelyeket a közelmúltban az Ausztriai Evangélikus Egyház egyes képviselőitől hallottam: « az Ausztriában élő magyarok teljes egészében olvadjanak be az osztrák életbe. A magyarok egyházi intézménye és az általuk végzett magyarnyelvű igehirdető munka következésképpen — véleményük szerint — ezt a kívánt folyamatot gátolja. Az ausztriai magyarok eddigi védekezése a beolvasztás ellen a nemkívánatos magyar nacionalizmus egyik megnyilvánulási formája ». Igy vált a bűn rontása az életnek eme területén, jelen esetben az osztrák nép egyes tagjai között, számomra az elmúlt hónapokban hozzászólásom több pontján egzisztenciálissá a szó egzisztencia értelmében!

5) A « népi », « nemzeti » kereszténység, amennyiben csak formális sajátosságokról van szó, nem helyteleníthető, de veszélyessé lesz, ha az a tartalmi üzenet megváltoztatását jelenti (pl. « magyar nagypéntek », « magyar feltámadás »). Az igehirdetés sohasem válhat nacionalista propaganda beszéddé. Nemzeti szabadságünnepeinken, március 15-én, október 23-án kizárólag a történelem, a népek, az élet és halál Urának evangéliumát kell hirdetnem.

6) Történhet-e változás egy néphez vagy nemzethez való tartozásban? Isten gondviselő vezetése ezt magával hozhatja. Általában generációk elmúltával történik ez meg, de a nemzet kötelékéből való kiszakadás után, bizonyos formában már az első generációnál megkezdődik. A változás azonban lehetséges egy nemzet kötelékén belül is.

Összefoglalva: Magyarságomat Isten akaratának vallom, de ebbe beleszövődött a bűn. Feladatom ezért ezen a helyen is az Isten iránti engedelmességben való élet és kötelességem teljesítése népem java iránt. Ettől nem menekülhetem el, akkor sem, ha a világkereszténység tagjaként más nemzet kötelékében élek és aziránt is vannak Istentől rám háruló természetes kötelességeim. A « szeresd felebarátodat mint önmagadat » krisztusi parancsot úgy is értelmezem, hogy ezzel Krisztus azt mondja: szeresd a környezetedet, a más népeket, mint önmagad, saját népedet.

Ajánlott és felhasznált irodalom:

Illyés Gyula: Hajszálgyökerek. Budapest, 1971 (az előforduló Illyés idézetek e kötetből valók).

Szente Imre: Valamiféle magyar humanitás valamiféle elnöke. Új Látóhatár 1971/6, 561-571 lap.

Szente Imre: A nemzet Illyés Gyulája és Illyés Gyula nemzete. Az « Együtt Európában » (Útitárs Oslo Bécs, 1971) kötetben, 143-160 lap.

Das Menschenrecht. Offizielles Organ der Österreichischen Liga für Menschenrechte, Wien, és *Beitraege zur politischen Bildung und Gegenwartsgeschichte,* Nr 96, Wien, Frühjahr 1970. Schriftenreihe des Landesjugendreferates Niederösterreich Nr. 217.

munkacsoportok
referátumok

Pfeiffer Miklós

A MAGYAR MENEKÜLTEKET GONDOZÓ PAP NÉHÁNY GONDOLATA

1904-1913 közt Svájcban végeztem egyetemi tanulmányaimat. 1948-ban újra Svájcba kerültem. Azóta, főleg pedig 1956 ősze óta menekült magyarokkal foglalkozom. Ebbeli lelkipásztori tapasztalataimból nyújtok az itt következőkben néhányat.

Világtörténeti szempontból fordulóponton élünk. Olyan fordulóponton, amilyen évszázadok óta nem volt. A katolikus egyház gondolkodása és élete pedig a II. Vatikáni Zsinat előtt lényegében statikus volt. Azóta sokban dinamikus, tele új meglátásokkal, nem ritkán aggasztó problémákkal is. Ebben a mai korban, ezen adottságok közt, kell a magyar papnak a sok magyar menekülttel foglalkoznia. Közvetlen tapasztalatom a katolikusokra vonatkozik, de protestáns magyar testvéreink lelkipásztorainak bizonyára hasonlók a tapasztalatai.

Egy magyar pap nyolc esztendeig élt egy szibériai fogolytábor borzalmai közt. Mikor Nyugatra érkezett, ennek erkölcsi posványától annyira megundorodott, hogy néha visszakívánkozott a szibériai fogolytáborba. Az erkölcsi posvány ellenére vannak itt persze vigasztaló jelenségek is. Ilyen például az ifjúság egy részének elfordulása a magasabb értékeket nem ismerő anyagelvű, öncélúan jóléti beállítottságtól.

A menekülteket gondozó magyar pap helyes lelki beállítottságát legjobban Vincze Tihamér pálos atya, évek előtt tragikus körülmények közt meghalt berni magyar lelkész fejezte ki: « az én Magyarországom itt van Bernben, berni magyarjaim közt... ».

Aki szülőföldjéről elkerült, kiváltképpen, ha onnét hirtelen menekült, rendkívül sok lélektani hatásnak és gátlásnak van kitéve. Részletezésük mostani feladatomat meghaladná. Itt csak annyit, hogy a menekültség gyökértelenséggel, ez pedig fölfokozott érzékenységgel jár. Mindez idővel csökken. De teljesen évek múlva sem szűnik meg. Ezért a menekültnek fokozott mértékben van szüksége lelki, lelkipásztori gondozásra.

Általános tapasztalat, hogy a magyar pap tudja a menekülteket még leginkább összehozni, összefogni. A szorosan vett lelkipásztori tevékenységen kívül is a pap a menekültnek sokfelé ügyes-bajos dolgában hivatott segíteni. Világos, hogy ez szükségessé teszi, hogy a magyar pap a befogadó ország nyelvét jól tudja és az illető ország egyházi és világi hatóságaival jó kapcsolatban legyen.

Lássunk most néhány problémát és feladatot.

Kezdjük a politikával. A magyar emigrációban legalább 15 különféle politikai irányt és mozgalmat számoltam össze. Egészen biztos, hogy ezek mindegyikének van meggyőződéses jóhiszemű tagja. De persze ahhoz sem kell nagy emberismeret, hogy föltegyük azt is, hogy mindegyikben akadhat olyan is akik elsősorban saját egyéni előnyét keresi, abban a mozgalomban, amelyhez csatlakozott. A pap mindezek lelkéért felelős. Tehát egyoldalú pártállással nem szabad, hogy a többieket magából s magán keresztül az egyháztól eltaszitsa. Emelett világos, hogy a maga számára alkothat képet a politikáról is, és kell hogy hangoztassa, alkalomadtán azt, hogy a keresztény elveket a közéletben is érvényesíteni kell.

Vannak magyarjaink közt, hála Isten, nem sokan, akik menekülnek a magyarságtól: vagy azért, mert a magyarokban többször csalódtak, vagy mert a befogadó országba való gyors beolvadást tartják mindennél fontosabbnak. Ezzel szemben mások pedig magyar öntudatukat abban látják, hogy mereven elzárkóznak azon ország szellemiségétől, amely befogadta őket. Mindkét magatartás hibás. Itt a nagyvonalúság erényére van szükség, amely különféle értékeket harmonikus egységbe tud foglalni. A magyarsághoz való ragaszkodást és a befogadó ország és annak értékei őszinte megbesülését. Vannak akik tévesen azt hiszik, hogy ha a befogadó ország állampolgárságát elfogadják, ezzel magyarságukat megtagadták. Ezek egyszerűen nem tudják, hogy az állampolgári hovatartozás nem mindig azonos a nyelvi-kulturális hovatartozással. Végeredményben mindez nem csupán hasznossági kérdés, hanem lelkiismereti kérdés is. Itt is fontos feladata lehet a magyar lelkipásztornak.

Sok tekintetben hasonló az eset a már Magyarországon kívül született, vagy onnét gyermekkorban kikerülteknél. Náluk a magyar nyelv, a magyar történelem és kultúra ápolását a befogadó ország nyelvének és kultúrájának megismerésével és ápolásával egybe kell kötni. Van magyar gyermek, aki három nyelven is beszél. Hogy ez a nyelvtisztaságra nem mindig előnyösan hat, ezzel mint « kisebb rosszal » persze számolni kell. Nehogy a gyermekben és családjában meghasonlás keletkezzék, nyelvileg vegyes házasságoknál

ügyelni kell, hogy a gyermekek mindkét nyelvet és kulúrát ismerjék és szeressék.

Nyolcvanöt esztendős lévén szabadjon a pap öregségi problémájára is áttérnem. Öreg korban általában nem könnyű új dolgokkal és eszmékkel szemben nem-elutasító álláspontot elfoglalni, és nem mindig a régit visszasírni.

Ha Isten úgy rendelte, hogy ma éljek és ma legyenek még feladataim, akkor kötelességem a mai újdonságokkal szemben nem eleve elutasító hanem jóindulatúan figyelő álláspontra helyezkednem. Mulasztási hiba lenne papi munkámban azon teológiai ismeretknél és módszereknél megállni, amelyeket évtizedek előtt tanultam, és elfeledni a régi, jó közmondást, hogy a jó pap holtig tanul.

Kiss Ulrich

ÉRDEKVÉDELEM ÉS DIÁKÉLT

Magyar diákok helyzete Nyugaton: Kastltól az egyetemi diplomáig

Mozgalmunk alapszabálya egyúttal « a magyar katolikus diplomások és főiskolai hallgatók érdekvédelmét és segítségét tanulmányi ösztöndíj és elhelyezkedési kérdésekben » is feladatunkként tűzi ki. Az az alapos gyanúm, hogy ez az alapszabály legkevésbe számbavett pontja. Nem tettünk eleget magunk vállalta kötelességünknek. Pedig van rá igény. Kulönösen a friss menekültek, akiket szülők anyagilag nem segítenek, többször panaszolták, hogy senki sem világosítja fel őket a menekültjog, ösztöndíj, elhelyezkedés stb. bonyolult kérdéseiről. A lelkészek itt ugyan dícséretes munkát végeztek, de a múltban nem egy « csöves » családást okozott nekik, a kapot anyagi támogatással éppúgy visszaéltek, mint a hivatalos helyeken történt pártfogásukkal és ezért sok pap gyanakodva, fenntartással fogadja az újakat. Eltekintve attól, hogy alapszabályunk felszólít erre, ezért is fontosnak tartom, hogy itt tegyünk valamit a jövőben, mert az otthon csak a legritkább esetben vallási nevelésben részesült fiatalok körében apostoli teendőink vannak amelyeket a konzervatív, a fiatalok nyelvét nem értő papjaink magunkban képtelenek ellátni. Az otthoni diákéletről torzítás nélkül informálódhatunk, sorainkat is felfrissíthetjük. A nyugati nevelésben részesült fiataloknál ritkán találkozunk olyan áldozatkészséggel, kezdeményzéssel és lel-

kesedéssel átfűtött egyéniségekkel, mint a friss menekülteknél.

Javaslom tehát: 1) A fontosabb egyetemi városokban legyen bizalmi emberünk, aki állandóan tájékozódik az egyetemi programról, ösztöndij lehetőségekről, vagy legalábbis olyan állandó kapcsolatot tart fenn illetékes szervekkel, hogy kalauzolni tudja a rászorulókat.

2) Bízzunk meg egy jogászt a menekültügyi és ösztöndíjkérdésekben hozzánk fordulók érdekképviseletével, és teremtsük meg ennek a jogi szolgálatnak anyagi alapjait.

Kastl: érdekvédelmi kérdés vagy felelősségünk a nyelvi fennmaradásért.

Kastl több szempontból kell érdekeljen bennünket. Sajnálatos, hogy eddig csak szórványosan foglalkoztunk az egyetlen nyugati magyar gimnázium sorsával.

1) Kastl hatalmas erőforrás mozgalmunk számára. Az érettségizők túlnyomó többsége egyetemen szándékszik továbbtanulni. Itt van első feladatunk: Segítenünk kell a kastliakat, de a frissen egyetemre kerülő magyar diákokat általában, hogy eligazodjanak a vizsgarend dszungeljében, és hogy optimális idő alatt végezzék el tanulmányaikat. Ennél is fontosabb felelősség, hogy szellemi otthont nyújtsunk nekik. Szomorú, hogy épp Münchenben, a KMEM székhelyén, egy « maoista » csoport tevékenykedik, amelynek tagjai volt kastli diákok. Bécsben is van több volt kastli diák, aki hasonló elveknek hódol. « Személyes és közösségi tanúbizonysággal, emellett az otthonról érkezett fiatalok révén egyetemi, tudományos, kulturális, közéleti és sajtómunkával terjesszük Isten Országát a modern világban » mondja alapszabályunk.

2) A gimnázium, mint a Nemzetőrben megírtam, szellemileg izolált. Sajnálatos, hogy nem segítjük a diákok kitörését a szellemi gettóból. A zsinat szellemét nekünk kell bevinnünk a vár falai közé, a tanárok hatalmas pedagógiai feladattal kell, hogy megbirkózzanak, és a tanításon túl nem sok energiájuk marad. Az iskola vezetősége örömmel látná, ha a bonni-kölni csoporthoz hasonlóan, más Pax Romana csoportok, mozgalmunk munkájába bekapcsolodó értelmiségiek tanulmányi napokat, előadásokat tartanának a gimnáziumban. Jó megoldásnak tartom, ha egy szellemi, « nehéz fajsulyú » (bölcselet, szociológia, történelem, teológia) előadáson kívül a diákok életében fontos szerepet játszó pályaválasztási vagy csoportdinamikai, szociálpedagógiai előadást is tartanánk. Gyakorlat és elmélet így kiegészítik egymást.

3) Javaslom, hogy mozgalmunk legközelebbi kongresszusát Kastlben tartsuk.

Molnár József

A NYUGATI KÖNYVKIADÁS ÉS SAJTÓ HELYZETE 1972-BEN

Az UNESCO nem véletlenül nyilvánította épp az 1972-es évet a könyv évének. A nyugati világ könyvkiadása Gutenberg óta ilyen válságos helyzetben még nem volt. A nyugati magyar könyvkiadás helyzete az elmúlt években egyenesen katasztrofálissá vált, mert

1 - az elmúlt negyed század alatt nem tudott szabályos kiadói válalkozássá válni,
2 - a könyvkiadás megmaradt altruisztikus vállalkozásnak,
3 - a könyvterjesztést nem sikerült kontinenseket átfogó szervezőterjesztő hálózattá fejleszteni,
4 - nem alakult ki egészséges kritika, nem neveltünk igényes olvasókat,
5 - tőke hiányában reklámra nincs pénz,
6 - a nyugati olvasóközönség többségének színvonala elképesztően alacsony,
7 - az igényesebb olvasók szükséglete megoszlik az idegennyelvű, a hazai és a nyugati magyar irodalom között,
8 - a dilettáns írók ingyen adott könyvei egyébként is azt az érzést keltik, hogy a nyugati magyar irodalom színvonaltalan; ingyen adják, ami az amúgy is kicsi vásárló kedvet csökkentette,
9 - a nyugati magyar író honoráriumot nem kaphat, ezért a dilettáns írókat kivéve, az alkotó kedv is csökkent,
10 - azok a világi és egyházi szervek, amelyeknek elsőrendű kötelességük lenne a magyar nyelv és irodalom ápolása és pártolása — kevés kivételtől eltekintve — olyan vezetés alatt állnak, amelyeknek kulturális igényei nem terjednek túl a frázis - hazafiságon vagy a sekrestye - irodalmon.

Teendők a helyzet megváltoztatására:

1 - megfelelő tőkével kiadói és terjesztői vállalkozás létrehozása,
2 - a még meglévő folyóiratainkban és újságjainkban igényesebb kritikai rovat kiépítése,
3 - egyesületeinkben külön kultúrmegbízottak kiválasztása, akik a magyar könyv terjesztésével is törődnenek,
4 - minden magyar emigráns összejövetelen lehetővé kell tenni könyvek vásárlását.

Az emigráns sajtó helyzete

Az emigráns sajtó nagy részére az a legjellemzőbb, hogy még a hidegháború idején jött létre, s nem vesz tudomást a világhelyzet változásáról. Feladatának ma is inkább a propagandát tekinti, mint az informálást. Ezért általában igen alacsony színvonalú. Minthogy az emigráns újságolvasók jó része megrekedt a hidegháborús szemléletben, minden realitástól irtózik, nem a való helyzet fölismerésére törekszik, hanem a magával hozott irréalis szemlélet megerősítésére; ez a sajtó és olvasóközönsége egymásra talált. Ezért az inflációból eredő gazdasági válság legkevésbe ezt a sajtót érintette eddig. Az a nyugati magyar sajtó, amely színvonalra, tájékoztatásra, törekedett, eleve kis olvasóközönségre volt kárhoztatva, ezért a gazdasági válság elsősorban őt sújtotta.

Veszélybe kerültek az egyházi sajtó-orgánumok is az egyre csökkenő támogatás miatt.

Egyetlen lehetséges megoldás: több előfizető, nagyobb áldozatkészség az olvasóközönség részéről. Minthogy a színvonalas kiadványok olvasóközönsége eleve korlátozott, csak a művelt olvasóközönség és a jobb emigráns, egyházi és világi szervezetek aktivizálása révén érhető el némi eredmény. Ha ez nem sikerül, a színvonalas nyugati folyóiratok és újságok rövidesen kimúlnak.

Targonski Jolán

EGY HIT — KÖZÖS FELELŐSSÉG

Az ökuménizmus kérdései külföldön

Egy évvel a sioni Magyar Ökuménikus Találkozó után megkíséreljük annak felmérését, hogy mennyit sikerült eddig megvalósítani az Ökuménikus Nyilatkozat programjából. Itt először a Második Magyar Ökuménikus Találkozó terveiről kellene beszélni. Mindkét fél egyetért abban, hogy erre a második Találkozóra szükség van. 1975 kínálkozik mint kedvező időpont. Részletes tervek most még nem lennének réalisak.

Az ökuménikus munka egyik legfontosabb vonatkozása a közös istentiszteletek és a közös liturgiai szövegek kérdése. A teológiai nehézségek áthidalása a teológusok, illetve

az egyházi tanító hivatal feladata. Aktívabbak lehetünk a közös szövegek kialakításában; a sioni találkozó közös Igeistentiszteletének szövege fontos lépés ebben az irányban. Ez a szöveg a sioni kötetben is megvan. Feladatunk itt a javaslattétel, megfelelő szövegek kidolgozása, új fordítások elkészíttetése szakértőkkel és az egyházak illetékesei elé tárása.

Könyvek és folyóiratok terén viszonylag keveset lehet mondani. Célszerű lenne ökuménikus rovat indítása minden katolikus és protestáns folyóiratban, továbbá a legkiválóbb idegennyelvű ökuménikus tárgyú könyvek közül még néhánynak a kiadása magyarul.

Az ökuméne legreményteljesebb területe, a közös liturgikus szövegek mellett, a helyi munka. Ökuménikus hétvégi találkozókkal már eddig jó tapasztalataink voltak és világos, hogy a jól bevált Pax Romana Egyetemi Napok egy részét közös találkozóként kell a jövőben megrendezni. A viszonylag szűkebb körű közös hétvégeken az aktívan dolgozó protestánsok és katolikusok még közelebb kerülnek egymáshoz, és ez jó előgyakorlat a Második Magyar Ökuménikus Találkozó megszervezéséhez. Többször lehetne nem bentlakásos, egy-két előadásból álló tanulmányi napokat, illetve félnapokat is rendezni.

Szorosan ide tartozik az ifjúsági munka is. A közös lelkigyakorlat (csendes nap) a 12-18 évesek korosztályában sokat ígérő gondolat. Néhány éve Amerikában, a New Jersey állambeli Garfieldben rendeztünk ilyen találkozót a cserkészekkel közösen; kitűnően sikerült. Különösen azért is fontos lenne a garfieldihez hasonló közös lelkigyakorlatok, csendes napok rendezése, mert hiszen cserkészcsapataink nagy része felekezeti alapon szerveződött.

Az együttműködés akadályairól el kell mondanunk, hogy azok mindkét félnél megtalálhatóak: az ellenreformációs szellem maradványai nálunk, katolikusoknál, katolikus ellenes beidegződések egyes protestánsoknál.

Természetes, hogy magyar értékeink ápolása, a magyar nyelv megtartása külföldön, a hétvégi iskolák létrehozása magyar gyermekek számára könnyebben és helyesebben oldható meg ökuménikus keretben, mint külön-külön. Áll ez a magyar irodalom pártolására és terjesztésére is.

A nemzetközi ökuménikus munkába való bekapcsolódásunk még gyermekcipőben jár. Érdekes gondolat Dembinskinek, a Katolikus Nemzetközi Értelmiségi Mozgalom most lelépő lengyel főtitkárának kísérlete arra, hogy együttműködést hozzon létre a Pax Romana és a WCSF, a World Christian Student Federation, között.

Az ökuménizmuson túl feladatként jelentkezik a dialógus a nem keresztény hivőkkel és a nem hivőkkel. Itt döntő fontosságú, hogy ezeket a párbeszédeket protestáns testvéreinkkel együtt folytassuk. A távolabbálló harmadikkal folytatott közös vita során rendszerint erősödik a közösnek, az összetartozásnak a tudata, és így ezek a dialógusok közvetve, vagy nem is annyira közvetve az ökuménikus munkát segítik elő.

A vita során néhány a referátumban nem említett pont is felmerült, így az interkommunió és a reverzális. Nagyon erősen hangsúlyozták a vita résztvevői a közös imádság fontosságát és azt is, hogy a közös megmozdulások ne « hivatalos jellegűek » legyenek, hanem baráti szellemben és lehetőleg baráti alapon jöjjenek létre. Felhívták a figyelmet arra is, hogy a sioni találkozó előtt kidolgozott liturgikus szövegfordítások közben megjelentek az Új Látóhatárban. (Ettől függetlenül a közös Igeistentisztelet szövege, mint említettem, megjelent a Katolikus Szemlében, majd pedig a sioni kötetben.

Csokits János Irodalmi Estje

BEVEZETŐ

Csokits János levele a KMEM főtitkárához

Kedves Barátom!

Szóbeli megállapodásunk alapján megküldöm készülő kiadványotok számára a tavaly áprilisi felolvasóest bevezetőjének kissé megrövidített változatát és, mutatóba, néhányat az elhangzott versek közül.

A felolvasóest után több hallgató érdeklődött nálam, hol találhatja meg a Dylan Thomas idézet eredetijét. Csatolom a teljes idézetet angolul, a forrás megjelölésével.

Baráti üdvözlettel

CSOKITS JÁNOS

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani a megtisztelő meghívásért.

Ami a magam bemutatását illeti: ez néhány nehézségbe ütközik. Először is nem vagyok « életrajzi költő ». Életrajzi költőnek nevezem azt, akinek biográfiáját részben már a verseiben közölt adatokból összeállíthatjuk. Mivel én ilyen adatközlő verset nemigen írok, nem hiszem, hogy verseim jobb megértéséhez bárkinek segítséget jelentene, ha részleteket mondanék el életemből.

Beszélhetnék az engem ért irodalmi hatásokról, a számomra fontos könyvekről, kedves költőimről is. Ez viszont félrevezető lenne, mert az ember ízlése változik és legtöbbször nem lehet pontosan megállapítani, hogy melyik hatás mikor, hol és hogyan jelentkezik, akár egy-egy versben, akár a versek összességében.

Amit ezekután verseimről mondhatok: igen kevés. Azok közé a költők közé tartozom, akiknek számára a vers a megismerés eszköze. Magamat is, a világot is a versen keresztül — a vers írása által — értem meg, ismerem meg igazán. Amit tehát a versírás élménye által, a versen át tudtam meg, azt most nem használhatom fel arra, hogy vele a verset magyarázzam: « érthetőbbé » tegyem. A verset, megszületésének körülményeit, a magam beállítottságát nem

magyarázhatom meg jobban, nem tehetem világosabbá semmi egyébbel, mint magával a vers szövegével.

Dylan Thomas írja egyhelyütt, hogy egy sikerült költemény születése után a világ nem ugyanaz többé. Ezt nyilván úgy értette, hogy egy ilyen költemény elolvasása után költő és olvasó — és a költő itt versének csak első olvasója — kissé másként látja a világot és benne a maga sorsát, helyzetét (*).

Ennél többet, azt hiszem, nem mondhatok, legfeljebb, a mai est mottójaként idézhetem még Tacitus szavait: Ritka a boldog idő, midőn azt érezhetsz, amit akarsz, és amit érzel, ki is mondhatod. Ez olyan szép, hogy ki kell mondanom latinul is: *Rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis et quae sentias dicere licet.*

(*) « A good poem is a contribution to reality. The world is never the same once a good poem has been added to it. A good poem helps to change the shape and significance of the universe, helps to extend everyone's knowledge of himself and the world around him »...

Dylan Thomas: *On poetry*
from *Quite early one morning*

HÁROM VERS A « TIZENKÉT ÉNEK FÉRFIHANGRA » CÍMŰ CIKLUSBÓL

VIII.

Csendesen úsznak a felhők,
és ki tudja, hány halott porával.
Azok már boldogok.
Lehet, hogy ők már sosem jönnek vissza?
Bizony, nehezen lesz emberré a felhő,
mert a halottakat már
az Isten akarja.

Lázár,
aki halotti lepleiből feltámadott,
vajon halott volt Lázár?
Én azt hinném inkább, hogy élt még:
mert bár igaz,
hogy énjében már az öntudatlanság,
az öröklét csendje zúgott,
mint kagylóban a tenger, igaz,
hogy testének bomló szövetei
már pihenni akartak,
vére megalvadt,
húsa romlani kezdett
és sejtjei kásás nyugalommal
már félig aludtak,
ám szívében még ott remegett
az utolsó rángás
ereje: az óhaj,
a vágy
az élet után
és agytekervényeiben
még éltek az ébredés emlékei
és lábizmaiban még a járás
ingerei rezegtek.

Ó persze, a teste körül már
gyűlt, terjedt, sűrűsödött a felhő
és kiszivárgott a bűz a sírból
és akkor mindenki azt hitte, hogy meghalt.
Ám amikor porral telt füleibe hangzott
a szó és a már múló agy sejtjeibe ért
az Isten igéje: akkor agyának csendjét
megrázta a visszhang és megéledt benne
a szó és megharsant benne
a feltámadás.

És akkor megrendültek az érzékei
és megrándult benne minden ideg
és izmai újból remegni kezdtek,
szíve megdobbant, szeme kinyílt,
karja megmozdult — sárt köpött —
és reszketve, halotthaloványan
felkelt a sírjában Lázár,
kilépett a bűzös
testi halálból:
élt —
és újra szenvedni kezdett.

Ó, hogy örülhetett először!
Sírja körül olajfák illatoztak,
szeme elé az ég, Jeruzsálem
tündöklő kék ege tárult —
ragyogás — a Mester
sugaras arca, napfény,
és amikor aztán szerettei
az ő bágyadt, sártól maszatos testét
ölelték sírva: ó, azok az első percek!
az isteni tett múló
hangulata — a vígság,
a lárma — ó, azok az első
órák az öröklét csendje után!

Vajon boldog volt Lázár?
Ó igen, először...
Vajon szenvedett Lázár?
Ó igen, mindig...
De ő már erős volt:
szívében hordta a teljes egészet,
tűrt, és tudta, hogy másodszor nincsen
feltámadás.
Most a tűrésen túl felejti a Törvényt,
repül: és nem tudja, hogy boldog,
szabad: és nem tudja, hogy mi
a szabadulás.

IX.

A fa elveszti ősszel
lombja, gyümölcse húsát,
csontváza mégis él,
húsvétkor feltámad rügyeiben,
remegő ujja hegyén
ezer láng, ezer imbolygó illat
bimbója gyúl, kezéből eleven gyertyák,
szárnyas korállok teste lobban,
homlokán pelyhes csillagok kristályhúsa ég,

barázdás arcán, érzi,
a fájdalom édes gyantája csordul alá,
és ő, magvához földre hajolva,
tavaszi tűz feltörő szirmai közt
felejti halottas álmát.

Haláláról csak az ember hallgat,
ha feltámad onnan, keserű szájjal,
tisztátlan társai közt.
Mert hová forduljon a feltámadott ember,
ha húsába visszahívja a szó
és húsa ellentmond neki?
Kihez forduljon a mezítelen ember,
ha szájáról sár csöpög
és szívében még a mennybolt
tüzes csóvái keringenek?
Hogyan kiáltson a csillaglátó ember,
ha arcát letépik és szájával szólnak
a gyilkosok törvényei?

Lelkében még a tisztulás csöndje gyűrűz,
de teste már húsra gondol
és húsát hamis testvérek öltöztetik.
Szíve titkon még szállni szeretne,
de vére már tudja, hol van
és gyomrát a jólét környékezi.
Még álmának messze magányát érzi,
ám kezét a hóhér kutyái nyalják
és torkába undor emelkedik.

Válla megrándul
és vonagló ajkán alvadt
csomókban buggyan elő
a szó...
Öklendezik.
Hogy hazug világot szerethessen, immár
halála álmát kell útálnia.

Teste megindul,
jár,
romlásának szagát felejti,
de lelke áll,
magasan sakál tömegek közt,
halálba réved és látja:
húsát elsodorják a hétköznapok.

Mert hová lesz az ember,
ha igába fogja a szükség,
béklyóba veri a béke,
megszorítja az erkölcs
és szája elkékül,

hogy szólni se tud már?!
Húsát fölszedik
és a sárkánynak dobják.
A sárkány pedig a társadalom.

Az embernek tehát a mindennapok:
az elfojtott álmok fülledt
viharelőtti csendje,
a járványos éhség,
a tüzet okádó törvény,
a gépek, a pénz, a fegyver,
az agyagból készült ember
vasakkal bélelt háza,
a bűnös homokvár,
fészek,
ahonnan ezer páncélos féreg
sorvasztja életünket!

A mező megromlott.
Véreink földjén varjak rágódnak.
Az ember országa füstbe borul
és a homályban, íme,
felharsannak a sárkány zsoltárai...
Víz! Láz! Tűz!
Őrület!
Üvöltő lelkek áradása!
Legyen pokol,
vagy legyen mennyország!

Én az egek alján lila felhőt látok:
az haragtól vemhes.
Hamuvá lesznek a gyilkosok oltárai!

XII.

Szavaink dicsősége a szépség,
szavaink szépsége a Törvény legyen.
A Törvény mindenkié — így lesz szavakká.
Akik a szóból csak az eszmét értik:
ők a közösség.
Nekik az ész a minden.
Ezért kietlen a társadalom.

Mibennünk azonban tiszta a szó
és teljes az érzés,
szavainkban erős a látvány,
ha gyakran szomorú is,
mint a királyok és szentek arca
régi festményeken.
Minekünk törvény a szó és zene a Törvény,
szívünkből születő parancs,
ősi kiáltás,

Ige, amelynek tárgya nincs és alanya minden,
ösztönös, akár a csont, hús, vér
és velő világa,
és messze világol az égitestekből
és messze sugároz az ideggócokban,
neve fény, neve fájdalom, neve ember,
neve nép, neve föld, neve csillag —
neve nincs — ez a Törvény,
amelynek alanya nincs és tárgya minden,
ez a rend, amit mindenki érez,
ez a rend, amit nem mérhet rendszer,
ez a rend, amely megőriz mindent,
ez a rend, amit őrizni sem kell,
ez a rend a végtelen és a véges
rendszere minden érthetőn túl:
törvény, amelyben Isten
az egyetlen élő összefüggés.

A Törvény mindenkié: így lesz igazság —
ám ha elvész a test,
hol térül meg a lélek?
Ó ember,
forgandó földeden,
magad kavarta háborúság
háborgó elemei közt,
a sárkány tőreit látod-e?

Hányatott lélek,
légy, mint vihar után a vízcsepp,
a házfalra kúszó borostyánlevélen, csöndes.
Nézd, a vadszőllő márványzöld lombján
az eső ezüstje mint pihen:
egy-egy ezüstcsöpp kristálygömbjében
az alkonyi mennybolt
egész derűje ott ragyog.
Mint esőcsepp a könnyű levélen,
lelkem, úgy lebegj te is.
Egy szélroham, egy levélrezzenés
elég, hogy a tükörvarázslat véget érjen:
aztán a vízcseppet felissza a Minden,
amelynek tükre volt.
Lélek, parányi gömbtükör, lebegj
a látványban, melynek része vagy,
vállald a Törvényt, amely elvállal
és megtart létednek
mindkét oldalán.

A szabadság: törvény,
ám Törvényen kivül lennünk nem lehet.
A csillagos ég erejével mondom:
vállaljuk a Mindent!
A Törvényben van a szabadulás.

BÉKE IDEJÉN

(A « Fukuriu Maru » halászhajó legénységének, a hidrogénbomba első áldazatainak emlékére.)

Szeretné a közösség,
hogy az egyént leüssék...
Jobb a húsom hidegen?
Ej, de rossz az idegem!

Falak mellett vonulok,
fejjel földre konyulok,
mondogatom egész nap:
folyton énrám vadásznak!

Éjjel már nem alhatom,
kinézek az ablakon:
Káin sétál a mennyben
atomhamu köpenyben.

Hull a halál a földre,
tengervízre, fűzöldre,
hervadnak a kalászok,
sorvadnak a halászok.

Lélekzeni sem merek,
poklosok az emberek,
járványlehű szörnyű lég,
körülzár a szörnyűség:

tűzokádó buzogány,
embertelen tudomány,
gombafejű istenség,
emberevő mindenség!

(1955)

VETERES MIGRATE COLONI...

(Arra a hírre, hogy a Holdba való kivándorlás hamarosan megindulhat.)

Míg a Földön nincs egy holdam,
a Holdon se legyen földem,
akik lábam is lenyesnék,
ne mondják, hogy elrepültem.

Amíg embert öl az erkölcs
és a törvény félreléphet,
a tudomány bármit ígér:
koporsószög minden képlet.

Ahol pöffeteg rakétát
hízlal százmilliók bére,
ember nem lehet kíváncsi
a vámpírok ünnepére.

Döglött kutyák és remények,
űrhajók és hazugságok
csészealjas logikája
kormányozza a világot.

Ide értünk. A hatalom
henceghet, hogy el tud szállni.
Olyan világot neveljen.
hogy ne kelljen emigrálni.

(1957 december)

HA ELMONDOM, MI TÖRTÉNT VELÜNK...

Azt mondják, felejtsem el
anyámat aki szült, apámat aki nemzett,
mert él az Ember s a népek kihalnak,
felejtsem el a forradalmat,
a súlyt, mitől guggolva él a nemzet,
felejtsem, mi történt Budapesten,
Pécsett, Miskolcon, Magyaróváron,
hogy négykézláb hoztuk az országhatáron
a bevérzett drága elvet,
mit most a Nyugat elvet
és azt kéri tőlem, legyek már végre józan,
felejtsem el a nyelvet,
beszéljek más nyelven, beszéljek másról:
hindúkról, Holdról, haladásról,
békéről és a készülő
nagy összefogásról,
mert minden jobb lesz már holnap,
mondják a nagyhatalmak,
csak én beszéljek másról,
ne hősökről, árulásról,
Tarcsáról, Recskről, Vácról,
Molotov-koktélos srácról,
mert, úgy mondják, senkinek sem használ,
ha elmondom, mit történt velünk
Győrött, Kanizsán, Kiskunhalasnál,
mi fájt minálunk mindenkinek,
Nagy Imrének és Mindszentynek,
ne esküdjek földre, égre,
megtisztult nemzedékre,
milyen új rendet
teremthet
a hűség,
mikor észnek, szívnek, karnak
szabad az egyszerűség,
de mondjak már búcsút végre
minden magyarnak,
bölcsőnek, ravatalnak,
hogy hallgassak:
ezt kérik tőlem szépen,
a történelem nevében,
a nagyhatalmak!

Hiszen minden jobb lesz majd holnap —
csak felejtenem kell, mit reméltem,
hogy élhessek bizánci nyugalommal,
bölcsen és kiherélten.

Talán nem értem
a világ baját?
Azt kérdik, miért nem
mondom el Ali Babát

s a negyven ENSZ-tagot,
hogy a négernek nem jut télikabát,
az eszkimó nem kap mangómagot,
és kérdik, mért vagyok
oly lelketlen fráter:
miért nem sajnálom Amerikát,
ahol csak minden harmadik
kutyára jut egy pszihiáter?

Bizony, szomorú világ,
hol millió neandervölgyi néger
hasztalan vágyódik a jóra:
mozira, rádióra,
s ezalatt én, dőre
európai, nem nézek a pőre
párizsi színésznőre,
pedig, lám,
a fényreklám
szerint: ezeregyéjszakát
biztosít a bőre...

S ha már a filmvászon
mélységeiben nem halászom:
mért nem vigasztalódom,
mint a többi népek,
hogy az űrhajók milyen szépek
s a Holdon talán már holnap
emberszabású gépek
robotolnak.
Mit morgolódom,
hogy mi volt Onódon
Békéscsabán, vagy Szegeden,
hogy miket beszél az egyetem,
mi van a Csepel szigeten,
talán csak mégse hihetem,
hogy New Yorknak sorsunk idegen
s igazat szól a sok arab,
kínai, hindú, néger:
hogy a Nyugat
csak ugat,
soha nem harap,
és végül Moszkva
lesz az, ki a végső
szerepet kiosztja,
hiszen ott van mindenütt a Párt
ujságkioszkja...

Meglátogatnak, mondják, utazzam:
háljak repülőn, éljek vonatban,
levelet írnak, pénzet kínálnak,
megmondják azt is, mit csináljak:
talán, ha nem tartom nehéznek,
a nagy történelmi perben

tanúnak beidéznek,
csak, kérik, ne nézzek olyan leverten,
emlékeimből ne idézzek,
és mondjam, hogy mindent kihevertem.

Beszélnek hozzám, biztatnak gyakran,
feledni nem tudok,
de élve maradtam —
ha kérdeznek, nincs mit felelni,
torkonragad az iszony:
hazug jövőbe nézek
holtak borából iszom.

(1959)

HAZAFELÉ

Benövi lelkemet az idegen világ,
gubancos németek, burjánzó franciák,
mikor vérem útján ízes szó érkezik:
idegen varázzsal kedvemet mérgezik.
Halszagú ünnepek, vizenyős évszakok,
sörszínű égbolton savanyú illatok,
suttogó ragozás, szótári szerelem,
seizű szavakon vásárolt életem:

immár, hogy hazámat el ne hagyjam végkép,
idegen világból csillagokba lépnék:
delejes kötéssel röghöz kötött szivem
anyám szerint szóljon a puszta semmiben!

STÍLUSGYAKORLAT

A vaddisznó agyaros,
a magyar szó magyaros,

nem pezsgőtől kapatos,
szárnyalása szabatos,

Muhi, Mohács, Világos:
a magyar vers világos.

DERENGÉS

Lélek, lélek,
messze mégy?
Csöndes órád
lesz-e még?

Csillan-e még női ajkon
szilvaízű őszi alkony?

Lélek álma
el ne hagyj,
létem pille-
szárnya vagy!

Gyermekóhaj férfiszájon
nyári szellő téli tájon.

Lélek, lélek,
el ne hagyj,
fagyos űrben
meg ne fagyj!

Csillagokkal pirkadó tél,
hány halottnak tündököltél?

tartalom

BEVEZETŐ

Mit ér az ember, ha magyar? 7
A 14. Kongresszus zárónyilatkozata . . . 9
Békés Gellért: Gondolatok a reményről . . 11

TÖRTÉNELMÜNK TANULSAGAI

Bogyay Tamás: A hétszázötven éves Aranybulla . . . 25
Gosztonyi Péter: Összeomlás és újrakezdés 36
Gánóczy Sándor: Krisztusi remény és nemzeti történés . 65

Ankét:

Kocsis Gábor: Húszévesek a hazáról
Czigány Imre, Balogh Zoltán, Gazdag Magdolna hozzászólása 81

MAGYAR JELEN — OTTHON

Kovács K. Zoltán: Emberi személy a kollektív ipari társadalomban 89
Igler György: A magyarság társadalmi tudatának változása és ennek gyakorlata 116

Munkacsoportok, referátumok:

Barlay László: A filozófiai gondolkodás helyzete Magyarországon 125
András Imre: A társadalomváltozás következményei az egyházi életben 132
Világhy Ernő: Gazdaság élet és életszínvonal 135

MAGYAROK KÜLFÖLDÖN

Pécsi László: Identitásunk a változó világban 141
Szépfalusi István: Az « európai magyar » Európában . . 151

Munkacsoportok, referátumok

Pfeiffer Miklós: A magyar menekülteket gondozó pap néhány gondolata 173
Kiss Ulrich: Érdekvédelem és diákélet 175
Molnár József: A nyugati könyvkiadás és sajtó helyzete 1972-ben 177
Targonski Jolán: Egy hit — közös felelősség 178

CSOKITS JÁNOS IRODALMI ESTJE

Bevezető 183
Versek 185

TARTALOM 199